

вадэсиз який не виконує угоди, не дотримується строків *О*.
 ваз геч- див. вазгеч-.
 ваз д'еч- див. вазд'еч-.
 вазгеч- відмовлятися, зрікатися *ВН, Г*.
 вазгечиль- відчіплятися, відставати, відмовлятися, зрікатися *СБ*.
 вазд'еч- відмовлятися, зрікатися, припиняти, переставати *СБ, СМ, У-СГ, СК*; вазд'ечсин хырсызлыхны хай він облишить крадіжки *Б*.
 вазд'ечиль- відмовлятися, зрікатися *Г-К, СК*; дөгүш эр вазд'ечильсин нехай усі відмовляться від війни *К*; назлы йардан вазд'ечильмез коханої зректися неможливо *СК*.
 вазд'ечтир- змусити припинити *У, К*.
 вазд'ечтирт- спон. *О, К*.
 вазйеч- відмовлятися, зрікатися *НБС, У*; башым вазйечти авурмаға у мене перестала боліти голова *НБС*.
 вазйечиль- відмовлятися *НБ, [СЛ]*; назлы йардан вазйечильмез від милої коханої відмовитися неможливо *[СЛ]*.
 вай вигук радості, подиву, образи, засмути, злості, докору, застороги ой, ех, ох, ну; вай алла о боже *О*; вай аллачығым о божечку ти мій *Б*; вай татам о батечку *О*; вай эт- ойкати *У*; вай-вай ой-ой, ох-ох *СБ, СГ*; вай-вай — бүйүк аста төшеклере түштү о-хо-хо, як тяжко він захворів *Г*; вай-вай — хычыриший алх ой-ой — кричить народ *СЛ*; вай-вай-вай ой-ой-ой *ВН*.
 вай-бай-вай вигук засмути, заклопотаності ой-ой-ой *Г*.
 вайиз проповідник *[Г]*.
 вайылда- ойкати, йойкати, верещати *К*.

вакзал вокзал *СГ*.
 вакит час *[М]*; пор. бахт, бахыт, вах *I*, вахт, вахыт.
 вакиф жертвоне майно *[Г]*.
 вакиф эт- дарувати *[Г]*.
 вал стан, становище *СК*; ожалар бильмез беним алым не валым панство не знає ні мого стану, ні мого становища — усіх моїх прикростей *СК*; пор. ал, див. эвал.
 вала- терти, розтирати, м'яти, прати *П, СМ, О, К*; ший вала- прати білизну *НМ*; пор. йува- ла- *I*, фала-.
 валамах розминання, прання *О, К*.
 валат- м'яти, прати *О, К*.
 валаттыр- спон. *О, К*.
 валаттырт- спон. *О, К*.
 валенбол волейбол *Б*.
 вали управитель краю, губернатор *[Г]*, *О*.
 валидэ мати *[Г]*.
 Валидэ Богоматір, Богородиця *[Г]*.
 Валитуллах Богоматір, Богородиця *[Г]*.
 валитэ цариця-мати *[Г]*.
 Валитэ Богоматір, Богородиця *[Г]*.
 валла о боже *Г, СЛ*; валла, бен Ғарибим о господи, я Ғаріб *СЛ*; валла, бен Ғарибин чырағы бен о боже, я товариш Ғаріба *Г*.
 Ванд'елизма *ВН*, Ванд'елизмо *НБС, БТ*, Ваңд'илизмо *Г*; Благовіщення; Ванд'илизмо — о хадар бүйүк күн — харылғач уайасна вармай Благовіщення — це такий великий день — ластівки до свого гнізда не залітають *Г*.
 Ванильев *прізви*.
 вап-па: вап-пажах түштү ляп — упав з усього маху *Г*.
 ваптиз *[Г]*, ваптизма *СГ* хрещення; ваптиз ана хрещена мати *М*; ваптиз ол- хреститися *[Г, Кб.]*;

вапгиз эвлад хрещена дитина *М*; вапгиз эт- хрестити [*Г, Кб.*]; *пор.* бапгизма, вабз, вапгис, лапгиз, федиз, фетиз, фитиз, Фота, фотис, фгиз.

вапгизсиз нехрещений [*Г*].

вапгис эйле- хрестити [*Г*]; *пор.* бапгизма, вабз, вапгиз, вапгизма, лапгиз, федиз, фетиз, фитиз, Фота, фотис, фгиз.

вапгиссиз нехрещений [*Г*].

вар є [*ВН-У*], *Г-СК*; бин баш хойуну вармыш у нього була тиссяча овец *СК*; о йазылы вардыр саа це в тебе записано *СЛ*; не вар? що сталося? *СЛ*; не вар, не йох? як справи? *К*; не вар саа, оғлум? що з тобою, синку? *Г*; не вар бу? що це таке? *Б*; о, не вар да оса, билинежек про це будь-що-будь стане відомо *К*; "вар мы?" — дэп сорған олсан, вары йох этамаз эдим якби ви запитали: "чи є?" — я б не сказав "немає" замість "є" *СЛ*; абу йанна оон т'иби бир дирек вар эди ось по цей бік було тоді подібне дерево *СЛ*; вар эт- створити [*Г*]; *пор.* бар.

вар- (варий, варый) іти, піти [*ВН, П-У*], *Г-СК*; інтервокальна форма дієсл. бар- *СБ*; хойған ший энди варып тапмаз орнуна покладе якусь річ, а потім піде й не знаходить її на своєму місці *СБ*; варыйсын она бир шийе підеши до нього по щось *СГ*; варыйсын Ашых Фарибе? чи підеши заміж за Ашиха Гаріба? *Г*; варып т'ель- сходити, з'їздити *НК*; вар да т'ель онда сходи, збігай туди *Г*; вардылар-урдулар дійшли до певного місця *СЛ*; фархына вар- здогадатися *К*; *пор.* бар-.

вараник *К*, варанык *НК* вареник. Варвара Варвара *Г*; ай Варвара свята Варвара *Г, К*.

варедўнйа тлінний світ *СБ*; *пор.* баридўнйа, паридўнйа, фаныдўнйа, фаридўнйа.

варель дїжка, бочка возити воду *У*; цебер *О*.

вареник *СБ, СМ*.

варилач [*СК*], варилаш [*Г, СЛ*] рефрен, що походить від жіночого імені Варилач/Варирач; Варилашын эвине дэ, варилаш, д'ўль хойайым тўрўне дэ, варилаш ой, у хаті в Варилаш, ой, варилаш, поставлю квіти на покуті, варилаш [*СЛ*]; "Варилачын" айтайых да, варилач, эве варып йатайых да, варилач заспіваймо "Варилач", ой, варилач, та й додому їдьмо спати, варилач [*СК*].

вариль цебер (із кришкою) *У*.

варыл- неозн.-ос. доходить, підходить *СЛ*; йахын варылмай близько не підійти *Г*.

варыш- ходити разом, навідувати один одного *К*.

варэник вареник *Б*.

васийат заповіт *О*; васийат эт- складати заповіт, заповідати *О*; *пор.* васйат.

Василиса ж.

Василь ч.

Василькон прїзв.; *пор.* фесильген. васйат заповіт *Г*; васйат эт- заповідати, складати заповіт *Г*; *пор.* васийат.

васйат эт- заповідати *Б*.

ватала гребінь ткацького верста *СМ*.

Ватопеди *геогр.* Ватопеди (Низовина) [*Г*]; Ватопеди манастир Ватопедський монастир [*Г*]; Ватопединин лиманы Ватопедська затока [*Г*]; икона вар иди Панайа Ватопедини дэрлер иди там була ікона, що називалася Ватопединська Богородиця [*Г*]. вафир численний; вафир земан тривалий час [*Г*].

вах I час, пора; не вахка коли Б; о вахка тоді ВН; не вахка доколи Б; не вахка(рек) допоки Б; не вахта коли Б; у вахта тоді СБ; пор. вацит, вахт, вахыт.

вах II вигук подиву, розпачу ой, ох; ох, сычан, вах, сычан ой, мишо, ох, мишо К.

вах- дивитися [СБ]; у йанна вахтым/бахтым, бийанна бахтым я подивився туди, подивився сюди [СБ]; див. бах-.

вахт I. час, пора; вахт т'ечий час минає Г; вахт т'ечти минув час П; коп вахт т'ечмеди не минуло багато часу ВН; вахта тоді У; йары йеже вахтына в опівнічну пору СМ; вахтым йох у мене немає часу СМ; вахтына вчасно, в певний час; ишлеген вахтына під час роботи СБФ; вахтна своєчасно СМ; эльдэн д'елене тойум олмаз, о да вахтыне булунмаз тим, що дадуть люди, ситий не будеш і, коли треба, його не здобудеш СГ; бир вахты бир дэне падшах вар эди, оғлу, ўч тэ хызы колись жив собі цар, і були в нього син і трое дочок СГ; бир вахтынен бир кўйдэ вар эди бир ғарип, фухаре хары колись в одному селі жила собі бідна-пребідна жінка Г; бу вахтачес дотепер, до цього часу СЛ; не вахт коли СГ; не вахтайжез доки, доколи СГ; не вахттан з якого часу М; не вахты д'ележек о? коли він приїде? М; о вахт тоді СК; о вахта тоді СМ, У; йа биз несажамыз о вахта? а ми тоді що робитимемо? П; о вахта нед'е тохтамадыңыз? чому ви тоді не зупинилися? У; мен дэ о вахта кўндэ ўч сефер ашарым і я тоді їстиму тричі на день СЛ; о вахтан бери відтоді У, К; о вахты тоді Г, СЛ; у вахта в той час

СБ; эр вахт завжды НМ; эр вахтына будь-коли ВН. 2. щастя, доля; вахт осун хай щастить, на щастя Б; вахтыңыз хайыр о(л)сун добрий день — будьте щасливі, хай вам щастить Г, СЛ; пор. бахт, бахыт, вацит, вах I, вахыт.

вахтлы 1. своєчасний, вчасний К. 2. щасливий СМ-У; т'им вахтлы — она чыхсын хто щасливий — хай випаде йому У.

вахтлылых щастя, доля, удачливість, везучість О.

вахтсыз 1. невчасний, завчасний, вчасно, завчасно [ВН], СБ, Б, У, К. 2. нещасний О, К.

вахтсызлых (-ғы) 1. несвоечасність, невчасність К. 2. нещастя, горе, лихо, невдача О, У, К. вахтт'ерек доти СМ.

вахты отже, тоді П, СМ; вахты оон башы бар эди отже, голова в нього була СМ.

вахыт (вахты) 1. час Г-СК; вахыттыр уже пора, настав, надійшов час [Г]; чох вахыт д'ельди д'ечти минуло багато часу СК; бир вахыттэ колись СГ. 2. щастя Г, СЛ, СГ; пор. бахт, бахыт, вацит, вах I, вахт.

вахытлы щасливий У, К.

вахытсыз нещасний М.

ве спол. і [Г, Кб., М]; ве лаким спол. оскільки [М]; ве саир та інші [Кб.]; пор. велаким, велакин, лаким, лакин, лат'ин.

ведан батьківщина [СЛ]; пор. ветан.

ведомос відомість [М].

везир візир СБ, Г, К, М.

векиль представник [Г].

велаат 1. край, область, місцевість Г-К, СК; велаат авасы місцевий клімат [Г]. 2. люди, народ СЛ; велаата вер-/айт- розказувати людям, робити відомим на весь край СК. 3. бага-

то, великий; **велаатын йисан** т'ельди прийшла маса людей *Г*; **велаат тобан** багато соломи *СЛ*. **вেলাят** край, провінція, губернія *СЛ*; **Тифлис вেলাйаты** Тифліська губернія *СЛ*.

вেলাйет край, провінція, область *Г*.

велаким [*М*], **велакин** [*Г*] однак, тільки, а проте; *пор. ве, лаким, лакин, лат'ин.*

велийат край *СМ*.

венгир нагар у муштуку, на кінці цигарки *К*; **сендэн венгир сасый** від тебе смердить тютюном *К*; **венгирнен сасы-** смердіти тютюновим димом *К*.

венгирлен- укриватися нагаром *К*.

венгирлендир- просмердіти тютюновим димом *К*.

вер- (верий) давати [*ВН-У*], *Г-СК*.

верамны спустошений; **дэртли-верамны эт-** змусити тяжко й не поправно страждати, спустошувати, убивати духовно *СЛ*.

веран 1. безлюдний, пустельний, зруйнований, спустошений; **веран отурған йери** місце, де він знаходиться, страшне *СБФ*; **веран чоль** глухий, безлюдний степ, дике поле [*СБ, У-СК*]; **атым халды веран чольдэ** мій кінч лишився в дикому полі [*СК*]; **веран ол-** бути спустошеним [*Г*]; **веран хайыт** (=хайып) чолу дике, пропаще поле [*СМ*]; **веран халсын дағлерин** хай будуть спустошеними твої гори [*СК*]; **веран әйле-** спустошувати [*Г*]. **2.** потворно, погано, неприємно *СБФ*.

веранет пустака, руїна, спустошенна [*СК*]; **йыхылмыш веранет чольлердэ хар боран олмас;** йыхылмыш **веранет дағларда айваннар дурмаз** сніг, що впав у дикий полі, хуртовиною не зді-

ймється; тварини, що падають у диких горах, не встають [*СК*].

вериж давач, подавач, роздавач, той, хто дає [*Г*]; **тәселла вериж** хто подає утіху, заспокоєння, утішитель [*Г*].

вериль- бути даним, даватися *Г-СК*; **чобана хыз верильмез** за чобана дочку не віддають *СК*.

вериш давання [*СБФ*], *Г-СК*; **селама веришиндэн, айах хойушундан танырым** Ғарибими я упізнаю свого Ғаріба по тому, як він вітається, як ступає *СЛ*; *пор. бериш.*

верст верста *СЛ*.

ветан батьківщина [*Б, Г, СЛ, М*]; **абу т'ельдик йене ветанымыз** ось ми й прийшли знову на нашу батьківщину [*Б*]; **төшегим серильмиш, йастығым** ведана т'екильмиш (ветана чекильмиш) / **витана чыхмыш** мою постіль постелено, мою подушку покладено в напрямку батьківщини — готуються мене ховати [*СЛ/К*]; *пор. ведан.*

ветан хур- знаходити пристановище *СМ, Б, СЛ, К, СК*.

веват ол- помирати [*Г, М*].

вийалка віялка *СБ, К*.

вима вівтар, жертвник [*Г*].

вимадар паламар, дячок [*Г*].

витан батьківщина [*К*]; *див. ветан.*

вишне вишня *Б*.

вишневой вишневого кольору *Б*.

вийзка зав'язка *СЛ*.

вийалка віялка *НБЕ*.

Владмер ч.

воз карт. гра — здається по три карти, рахується на взятки *К*.

воля воля *К*; **ййбердим болясына/волясына** я відпустив його на волю *К*.

враз зразу, враз, відразу *О*.

вукуф ол- довідуватися, ознайомлюватися, знайомитися, пізна-

вати [Г, М]; вукуф олдум аллагын жоғапларыны я пізнав слово боже [Г]; вукуф олмадан ненавмисне, ненароком [М].
вүжүт тіло, тулуб [К, М].
вчү: не вчү чому, для чоґо У.
вчүн: не вчүн чому, для чоґо ВН.
выз: вызнен т'еч- проскакувати притьма, прожоґом, миттю К.

вызылда- дзижчати СБФ, О, К; верещати, вищати О; *пор.* быжылда-, бызылда-, зызылда-.
вызылдат- спон. О, К.
вызылдаттыр- спон. О, К.
вызыр-вызыр насл. обертанняя дзиги СБФ, О; **вызыр-вызыр** вар- поїхати прожоґом О, СЛ; **вызыр-вызыр ойна-** танцювати дзигою СБФ, К.

Г

Габиш *прізви.*
Гавеш *прізви.*
гага дзьоб СЛ; *пор.* ғаға.
гагалаан баш дзьобнутий у голову, бовдур, йолоп, беззь СЛ.
Гагара *прізви.*
гада СГ, г'ада У, Зп. *звертанняя до молодшого*; **гадам** СГ, г'адам У, Зп. синку, брате, братіку; *пор.* к'ада, кад'а.
Г'ади *прізви.*
гадыргуч згрубілий — про шкіру О.
гажу-гужу О, **гажы-гужу** *бот.* сверіпа П, СМ; грицики Б, СЛ, БК, К; *пор.* ажы-гужу, аржы-гуржу, хыжы, хычы.
гажыр-гужур насл. *рипу, хрусту, хрускоту* О, К.
Гайдур *прізви.*
гайдэ волинка К.
Гала *прізви.* офіційна урочистість, парадний обід, урочистий О.
Галбай *прізви.*
галда: галда-галда йырла- співа-ти гучно й нескладно СЛ, К.
галдур індик СМ, Б, К-СГ.
галдыр-гулдур насл. *голосу індіків* О, Г; **галдыр-гулдур** хайнакіпїти з булькотом Г.
гамаз-гамаз повільно, тихенько У, Б; **гамаз-гамаз бас та т'еч,** тахталар ойнамасын ступай і прохоть тихо-тихо, щоб дошки не рипїли У, Б.

гамбур горб, горбатий, горбань, горбач, горбун, згорблений, сутулий НБЕ, О, НМ, БТ, К, СГС; *пор.* ғамбур, ғанбур, Йамбур.
гамбурай- горбитися, сутулитися О.
гамбурла- горбити, сутулити О, БТ, К.
гамбурлан- горбитися, сутулитися НБЕ, О, К, СГС.
гамбурлат- горбити, сутулити О, К.
гамбурлаш- сп.-вз. О, К.
гамбурлаштыр- спон. О.
гамбурлух горбатість, сутулість О, К.
гарганжах кадик ВН; *пор.* кыкырдах, кыртлавуч, кыртлах, кыртлач.
Гарис *прізви.*
гарйат, гарйет зусилля, старання, завзятість, ревність [М]; **гарйат** эт- старатися, докладати зусиль [М]; *пор.* карйатлык, харйат, хырйат.
гарт чечир- відригувати К.
гаса зразу, притьма, притьмом, миттю СМ; **андан кочейлер** — гаса хачмаа зриваються звідти — миттю втікати СМ.
гаф недоречність, нетактовність О; **гаф тут-** чинити недоречно, нетактовно О.
гафа голова, череп О; *див.* кафа.
гафалы с головою О.

гафасыз безголовий, безмізкий, нерозсудливий, нетяма *О*; *пор.* кафа, хафа.
 гвалян соняшник *НКД*; *пор.* гувалян, гўлейлен, гўлезен, гўлялян, гўнайлен, кувален, куваялян, кўльвайлян, кўнайлан, кўнайлен, кўнайляян, кўнальйан.
 геже ніч *ВН, У, [К, Г, М]*; *пор.* д'еже, жеже, йеже, т'ече.
 гез- бродити *[М]*; *пор.* д'ез-, йез- II, кез-, т'ез- I.
 гелир трибуток *[М]*; *пор.* келер, т'елир.
 гель- приходити *[Г, М]*; *пор.* д'е-, д'ель-, йель- II, кель-, т'е-, т'ель-, чель-.
 геми корабель *[Г, К]*; *пор.* йеми.
 гемлик зло *[М]*; *пор.* кемлик, кемник, т'емник.
 генди сам *[М]*; генди анасыйлен биле зі своєю матір'ю *[М]*; *пор.* д'енди, йенди, кенди.
 гене ще раз, знову *СБ, [Г, К, М]*; *пор.* д'ене, йене, йени II, йине II, кене, т'ене, т'ине, эне.
 генч молодий *[Г, Кб.]*; генч йигит молодий юнак *[Кб.]*; генч йаш молодий хлопець *[Г]*; *пор.* генч, д'енж, д'енч.
 герат *[СК]*; *пор.* керат, кир III, кират, крат, т'ерат, т'ери II.
 Гергиев *прізв.*
 гердэ кімната молодого й молодої *[К]*; *пор.* кертэ.
 герек треба *[М]*; чыхса герек бир бег мае вийти вождь *[М]*; *пор.* д'ерек, керек, т'ерек.
 герем эт- виявляти милість, милосердя *[М]*; *пор.* керем.
 герет раз *[М]*; *пор.* кере, керез, керес, керет, т'ере, т'ерез, т'ерес, т'ерет.
 гери починаючи від *[М]*; шиндэн гери відтепер *[М]*; *пор.* д'ери, йери, кери, т'ери I.
 гетир- відправляти *[М]*; *пор.* т'етир-.

гечиль- відмовлятися *[У]*; *пор.* д'ечиль-, т'ечиль-.
 гечин- жити *[М]*; *пор.* д'ечин-, т'ечин-.
 гечинмек життя *[М]*.
 гиби як *[М]*; булдуғунуз гиби ону як тільки ви його знайдете *[М]*; *пор.* д'иби, киби, т'иби.
 гибик як *[М]*; эшиттиги гибик як тільки почув *[М]*; *пор.* д'ибик, жибик, йибик, кибик, т'ибик.
 гизле- приховувати *[БК]*; *пор.* д'изле-, изле-, йизле- II.
 гизли таємний, таємно *[БК, К]*; *пор.* д'изли, изли, йизли, кизли, т'изли.
 гий- одягати *[У]*; *пор.* д'ий-, йий-, т'ий-.
 гийдир- давати одягати *[М]*.
 гингериго-бингериго кукаріку *[СБ]*.
 гир- *[М]*; *пор.* д'ир-, кир-, т'ир-.
 гирек грек *СБ*; бир казах, бир гирек, биздэн сизге т'им т'ерек? один українець, один грек, хто вам потрібен від нас? *СБЧ*; *пор.* грекча, фрек.
 гирифтар доведений, підданий, охоплений *[К]*.
 гирлиг гирлига *СБ*.
 гит- *[М]*; *пор.* д'ет-, д'ит-, йит-, кит-, т'ет-, т'ит-, җит-.
 гишне- *[Г]*; *пор.* кишне-.
 глюк ляп *У*.
 гогошот *бот.* калачики *О*; *пор.* кокош.
 Годар *прізв.* тиран, гнобитель, ошуканець *О*.
 гомалака метелик *К*, нічний метелик *НКД*; йарьга гомалака учай метелики летять на світло *НКД*; *пор.* гобелек, гомелек, комелек, кўбелек, кўмелек.
 гофлан- пишатися, чванитися, бундочитися, кокетувати, церемонитися *О*.
 гофлат- *спон.* *О*.
 гофлаш- *вз.* *О*.

гофлу чванливий, бундючний, кокетливий, церемонний *О*.
 гөбек пуп *НМ, О, Б, Г, К; пор. көбек*.
 гөбекли з пупом *О, К*.
 гөбелек метелик *Г, СЛ, СГС; пор. гомалака, гөмелек, көмелек, күбелек, күмелек*.
 гөбре добриво, перегній *К; пор. гүбре*.
 гөбреле- угноювати *К*.
 гөбрелен-удобряватися перегноем, угноюватися *К*.
 гөбрелет-удобрявати перегноем, угноювати *К*.
 гөбрелик місце, удобрене перегноем, гнойовище *К*.
 гөбүк піна *У; пор. көбүк, көпүк*.
 гөгем *бот. терен Г-К, М, СК; пор. гөген*.
 гөгемник зарості терну *Г*.
 гөген *бот. терен П, Б, СЛ; сийа гөген чорний терен П; пор. гөгем*.
 гөгер- синіти *О, У*.
 гөгержин голуб *Г, СЛ, СГ; пор. гөгүржен, гөгүржин*.
 гөгерт- довести до посиніння *О*.
 гөгерттир- *спон. О*.
 гөгүржен голуб *ВН, СБ, СМ, Б, У; гөгүржен бала голубеня О; пор. гөгержин, гөгүржин*.
 гөгүрженлик голубник *О*.
 гөгүржин голуб *К; пор. гөгержин, гөгүржен*.
 гөж- кочувати *[Г]; гөжем дэ д'итэм Хасап та йурта вирушу й поїду до маетку Хасапа [Г]; пор. гөч-, көч-, көш-*.
 Гөжек *прізв. хлопчик-танцівник, хирлявий, дряхлий О*.
 гөжен тхір *Б, К; пор. күзен, сасыхкүзен*.
 гөз око, очі *[П, СМ, Г, СЛ], СГ-СК; гөзүн ахы білок ока СГ; гөзүн харасы зіниця СГ; гөз йашлары/йашы СГ / [Б, СЛ] сльози; эм охутсун, эм ахыт-*

сын ханейлен гөзүнүн йашыны нехай і службу замовить, і пролле криваві сльози *[СК]; гөзүм өмүрлүк мої очі життерадісні [СБ]; гөзүм йолда халды я стомився чекати СК; хызхардашым гөзлери йоллара халмыш моя молодша сестра змучилася чеканням СК; эт'и гөзүн бирне йынанма не вір жодному з двох своїх очей СГ; эла гөзлерин сүзүлдіү твої карі очі розімліли СК; өзү тойған, гөзү тоймаған сам наситився, а очі не наситилися СГ; гөз хой-покласти око СБ; гөз хып-підморгувати, зазіхати СК; эль гөзү йарых версе, т'имсе: "вай, гөзүм"—дэmez эди якби людськими очима можна було бачити, ніхто б не шкодував за власними очима СГ; пор. коз, көз*.
 гөзйаш сльози *[СБ], СГ, СК; пор. көзйаш*.
 гөзлү з очима *СК; эла гөзлүм сен беним ти моя кароока СК*.
 гөзлүк окуляри *СГ*.
 гөйүн (гөйнү) серце, душа, бажання *СК; гөйнү хопса якщо виникне бажання М; гөйнүм хырылды я занепав духом, втратив надію СК; ғарип гөйнүм сана жошту моя душа в захопленні від тебе [СК]; гөйнүмүн эгленжеси утіха мого серця, насолода моєї душі [СК]; пор. гөнүль, гөңүль, көнүль, көңүль, күнүль*.
 гөк сірий, блакитний *[К]; гөм-гөк сірий-пресірий О; пор. көк*.
 гөкүс (гөксү) груди *[М]; пор. көкүс*.
 гөле раб *[Г]; уста, гөлен бен олайым — чалт йап сазымы майстре, швидко полагодь мого саза — за це я буду тобі дуже вдячним, букв. буду твоїм рабом [Г]; пор. көле*.

гөлем калжожа *СМ*.
 гөлет'е зайчик від дзеркала *К*;
пор. гөльд'е, гөльже, көлетке,
 көльге.
 гөль калжожа; озеро *О, НМ*; там-
 нам, там-нам гөль олуй крапли-
 на по краплині — набирається
 озеро *К*.
 гөльбаха жаба водяна *О*.
 гөльдэрмек кальсони, сподні *К*.
 гөльд'е *СГС*, гөльже *СЛ* тинь; *пор.*
 гөлет'е, көлетке, көльге.
 гөльмек сорочка [*ВН*], *СГ*, *СК*;
пор. көльмек.
 гөльмечик (-ги) сорочечка *СБ*.
 гөм- (гөмер, гөмий) закопувати,
 заривати, ховати [*ВН-К*], *СГ*-
СК; *пор.* көм-.
 гөм-гөк сірий-пресірий *О*; *див.*
 гөк.
 гөмелек метелик *Б, У*; *пор.* гома-
 лака, гөбелек, көмелек, күбе-
 лек.
 гөмүль- заглиблюватися, опуска-
 тися (в долину) *СК*.
 гөндүр- *ВН, К, гөндэр*-відводити,
 відвозити, відсилати, посила-
 ти, передавати, доставляти, при-
 носити *Г, СЛ, М, СК, [Кб.]*;
 гөңүль гөндүр- піднімати на-
 стрій *СЛ*; селам гөндэр- перека-
 зувати привітання *СК*; *пор.*
 көндүр-, көндэр-.
 гөндэриль- бути принесеним *М*.
 гөңлү *див.* гөңүль.
 гөңүль (гөңлү) серце, душа, ба-
 жання, настроій *ВН, СМ, СЛ*,
СГ, М; обіцянка *БТ*; гөңүлүм
 ачылсын хай розкриється моя
 душа, хай звеселиться мое се-
 рце *П*; гөңүль вер- давати згоду
Г, СЛ, довірятися *СК*; гөңүль
 дост щирий товариш, сердеч-
 ний друг *Б, СК*; гөңүль дэрти
 душевний біль, душевна мука
Г; гөңүль дүшүр- втратити се-
 рце, закохатися *П*; гөңүль көгэр-
 піднімати настроій, надихати *СГ*;

гөңүль т'егир- умовляти, пере-
 конувати *СЛ*; гөңүль чездир-
 відвертати серце від кого *К*; гө-
 нүлү чыхынжас поки він по-
 співчуває *СЛ*; гөңүль эгленже-
 си насолода серця *К*; аллах гө-
 нүлүнүзе көре версин хай бог
 винагородить вас за ваше праг-
 нення *СЛ*; *пор.* гөйүн, гөңүль,
 көнүль, көңүль, күнүль.
 гөңүлье- бути згодним, згоджу-
 ватися, погоджуватися *Г-К*.
 гөңүль (гөңлү) серце, душа, на-
 стрій, бажання *СБ*; гөңүлүм бар
 у мене є бажання *НМ*; гөңүль
 ал- утішати *НМ*; гөңүль бер-/
 вер- заспокоювати, утішати *СМ*
 /*У*; гөңүль бол- погодитися, зго-
 дитися *О*; гөңүль көтэр- підні-
 мати настроій, надихати, захо-
 чувати *СМ, У*; гөңүль хыр- об-
 ражати, кривдити *НМ*; гөңүли
 чых- зглянутися, пожаліти, спів-
 чувати *СБ, Б*; гөңүлү чыхкан-
 час/т'ельйенчес поки він ви-
 явить співчуття *П*; *пор.* гөйүн,
 гөңүль, көнүль, көңүль, күнүль.
 гөңүльлүк згода *О*.
 гөр- (гөрий, гөрүй) 1. бачити, ку-
 штувати [*ВН-К*], *СГ-СК*; сохур
 гөрмесе дэ, дуйар сліпий хоч і
 не бачить, але чує *СГ. 2. допом.*
дієсл., передає завершену дію;
 эн аттан, суйу иче гөр, чалт-эле
 бырадан д'идэ гөр злізь з коня,
 попий води і щонайшвидше за-
 бірайся звідси *Г*; *пор.* көр-.
 гөре згідно *СГ, М*; алымызга гөре
 згідно з нашими можливостя-
 ми [*ВН*]; ғариплигиме гөре че-
 рез мою бідність [*П*]; *пор.* көре.
 гөрмемиш жадібний *СК*.
 гөрсет-/гөрсүт- (гөрстүй) показу-
 вати *СГ, СК*; гөрстэйим пока-
 жу *СГ*.
 гөрүм вигляд *СГ*.
 гөрүн- (гөрнүй) виднітися, пока-
 зуватися, виглядати, мати ви-

- гляд, здаватися [СБ, СЛ], СГ-СК; хоншунун тавуғу хаз гөрнүй, харысы да хыз гөрнүй сүсидова курка здається гускою, а сүсидова жінка — дівкою СГ; пор. көрүн-.
- гөрүш зустріч СГ.
- гөрүш- бачитися, зустрічатися [К], СГ.
- гөстәр- показувати [СБ], М.
- гөт задниця СК; пор. көт.
- гөч- переселятися, вирушати [К], СГ; пор. гөж-, көч-, көш-.
- гөчүр- переводити, переносити, зрушувати СГ-СК.
- Грачов/Ғарға/Ғарғын *привз.*
- грекча по-урумськи СБ; пор. гирек, грек.
- гри набік, набакир К; картозуну гри хойай меним йарем башына мій коханий носить картуза набакир Б; *див.* эгри.
- грожва мереживо СБ; пор. гуржова, ғоржува, кружова, куржова.
- грожвалы мережаний НБС.
- гвальян соняшник ВН, БТ, У, К; пор. гвальян, гүлейлен, гүлеэн, гүлялян, гүнайлен, кувален, кувальян, кўльвайлян, кўнайлан, кўнайлен, кўнайлян, кўналь-йан.
- гуржова мереживо БК; пор. грожва, ғоржува, кружова, куржова.
- гурт гурт, табун СБ.
- гүбе сережка, сережки, ковтки К; пор. көпе, күпе.
- гүбелек метелик СБ; пор. гомалака, гөбелек, гөмелек, көмелек, күбелек.
- гүбелен- надівати сережки, ковтки на себе К.
- гүбелет- надівати сережки, ковтки на кого К.
- гүбелі з сергами, ковтками К.
- гүбре гній, перегній, купа гною О; пор. гөбре.
- гүбреле- складати гній на купу О.
- гүбрелет- *спон.* О.
- гүбрели *спон.* О.
- гүбү маслоробка О; гүбү йазма сколотини О.
- Гүбү *привз.*
- гүвен- покладатися [Г].
- гүдү-мүдү: гүдү-мүдү йатый розлігся й лежить К.
- гүдүр-гүдүр *насл.* гуркоту, грому Г, К; гүдүр-гүдүр арман бас-молотити з гуркотом Г.
- гүдүрдү грім О, К, Г.
- гүдүрдә- гриміти, гуркотіти; көк гүдүрдәй грім гримить; гүдүрдә-мек олған загриміло Г.
- гүдүрдәт- гриміти, гуркотіти чим СБ, О, Г, К.
- гүдүрдәттир- *спон.* О, К.
- гүз осінь [СБ, Б], СГС, СК; гүздә восени СГС; пор. күз.
- гүзгү дзеркало, люстро, люстерко, дзеркальце СБ-Б, Г, К, СГС; йеже харшы гүзгүдә көзетме не дивися в дзеркало проти ночі СМ.
- гүзел гарний, гарно СБ; гүзел олажах буде гарно Б; гүзел лахырды этәр әди бизим тильблен він добре розмовляв нашою мовою СБ; пор. гүзель, д'үзель, й'үзель, күзель.
- гүзель гарний, красний, файний, красуня, хороший, приемний, добрий, гарно, добре, гаразд; гүзель бонжах гарне намисто СМ; гүзель хыз гарна дівчина Г; гүзель йағ добрий жир Г; гүзель йыллар хороші роки Б; гүзель түркү гарна пісня СК; гүзель эриф гарний хлопець, приемний чоловік СГ; дүنيا гүзели всесвітня красуня Б, СЛ; жильвеси чох олур назлы гүзелин у кокетливых красунь звичайно багато примх СК; бильмем гүзель добре не знаю СМ; гүзель йырлай гарно співає СЛ; алар-

ны гўзель алды він їх добре прийняв *СБ*; гўзель отур- добре жити *П*; *пор.* гўзел, д'ўзель, йўзель кўзель.

гўзельжа краще, гарніше *О, К*.
гўзельжине гарненько *СЛ*.
гўзельле- прикрашати, полішувати, робити кращим *О, К*.
гўзельлен- гарнішати, кращати, чепуритися *СБ, СМ, К, СГ*.
гўзельлеш- кращати, гарнішати *СБ, О, К*.
гўзельлештир- *спон. О, К*.
гўзельлик (-ги) краса, гарний вигляд, привабливість, чарівність, добро, щось гарне, добре; гўзельлик айт- бажати добра *СМ*; гўзельлик софра хурмай красою стола не накриєш, з личка води не напиться *СГС*.
гўзет- поправляти, ремонтувати *НКД, СГС*; *пор.* дўзет-, тўзет-.
гўзлўк осінній, призначений на осінь *СГС*.
гўл попіль, зола [*СБ*]; гўл олсун хай спонеліє [*СБ*]; *пор.* гўль *П*, *див.* кўль.
гўлейлен *СБ*, гўлеэн *М* соняшник; *пор.* гвалян, гувалян, гўлялян, гўнайлен, кувален, кувалян, кўльвайлян, кўнайлан, кўнайлен, кўнайлян, кўнальйан.
гўлўш сміх, манера сміятися *СГ, СК*.
гўль (гўлў) *І* троянда, квітка; гўль бахча(сы) *Г*, гўль бахчи *СЛ*, гўль бахчы *СК* розарій, трояндовий сад; гўль ачыл- розквітати трояндам *СБ*; гўль дирек, гўль дэрек *СК*, гўль дэреги *Г*, гўль тэрек *Б, У* трояндовий куц; гўль йағы трояндова олія *О*; гўль йанахлы рум'яночокий, милий, сипматичний, веселий, усміхнений *О, К*; гўль йўзлў миловидий, приемний, приятний, доброзичливий *Г*; дилине хурбан олайым, йолуна

гўльлер серейим я зроблю все, що ти скажеш — буду пожертвою твоєму язикові, твій шлях устелю трояндами [*СК*]; гўль чичек квітка троянди *О*; гўль чырай рум'яне, рожеве, життерадісне обличчя *БТ, К*; *пор.* д'ўль *І*, йўль.
гўль (гўлў) *П* попіль [*ВН, СЛ*]; гўль ол- спонеліти [*Г*]; *пор.* гўл, *див.* кўль.
гўль- (гўлий) сміятися [*ВН-СЛ*], *СГ, СК*; *пор.* кўль-.
гўль-гўль весь у трояндах, у квітах, квітчастий *СБ*; гўль-гўль пошу квітчаста хустка *СБ*.
Гўльбостан ж. розарій *СК*.
гўльгўльлў квітчастий *СЛ*.
гўльдў-гўльдў лафет- жваво розмовляти, балакати *СЛ*.
гўльдўр- викликати сміх, смішити [*СМ, У, СЛ*], *СГ, СК*; *пор.* кўльдўр-.
гўльле- квітнути, розцвітати *НБЕ, О, К*; укриватися трояндами *К*.
гўльлен- цвісти, бути розквітлим *О, К*; укриватися трояндами *К*.
гўльлендир- укривати квітами *О, К*; прикрашати трояндами *К*.
гўльлер дні *СБ, Б*; *див.* гўн, кўн.
гўльлет- викликати цвітіння, розквіт *О*.
гўльлў квітчастий *СБ*; із трояндами *К*; гўльлў басма квітчастий ситець *СБФ*.
гўльлўк розарій, квітник, квітуче місце *О, К*.
гўльоба, гўльуба купа золи [*Г*]; *див.* кўльоба.
гўльтэнни з гарним, квітучим тілом *О*.
гўльхатын *бот.* мальва *О, У, К*.
гўльчўк квіточка, трояндочка *СБ*.
гўлялян соняшник *ВН*; *пор.* гвалян, гувалян, гўлейлен, гўлеэн, гўнайлен, кувален, кувалян, кўльвайлян, кўнайлан, кўнайлен, кўнайлян, кўнальйан.

гүмүре густо, рясно *СБ*; хырмыска тарзы гүмүре рясно — як мурашок *СБ*.
 гүмүш срібло, карбованець, гривня [*ВН-К*], *СГ-СК*; гүмүш йерданлы зі сріблястою шийкою *ВН*; гүмүш хармах срібний гачок *Г, СГ*; *пор. күмүш*.
 гүн 1. сонце [*ВН-К*], *СГ-СК*; гүн хонай сонце заходить *СГС*; биздэ бир йандан гүн доғай, сиздэ дэ эт'и йандан доғған у нас сонце сходить з одного боку, а у вас сходить із двох боків *СГ*; гүннердэн бир гүн одного дня, в один із днів *СГ*. 2. день [*ВН-К*], *СГ-СК*; *пор. күн*.
 гүнайлен соняшник *СБ*; гүнайлен баш кошик соняшника *СБ*; *пор. гувалян, гувалян, гүлейлен, гүлен, гүлялян, кувален, куваян, күльвайлян, күнайлан, күнайлен, күнайлян, күнальйан*.
 гүнах гріх [*Кб.*].
 гүнах'ар грішник [*М, Кб.*].
 гүнбаты захід *СГ*; *пор. күнбаты, күнбатыш*.
 гүндоғуш схід *СГ, М*; *пор. күндоғу, күндоғуш, күнтовуч, күнтовуш, күнтувуш*.
 гүндүз удень *СГС*; *пор. күндүз*.
 гүндэщодня *СГ*.
 гүндэш пара сонцеві; гүн илен гүндэш олмаз у сонця не може бути пари *СБ*.
 гүндүз удень *Г, СЛ, СГ, М, СК*.
 гүнеш сонце *СГ, СК*; гүнеш урмасын ат сне щоб сонце не потрапило на коня своїми променями *СК*; гүнеш хонуп отруй сонце сідае *СК*; күн доғар гүнеш йанда *П*, гүн доғар гүнеш йандан *Г* сонце сходить на сонячному боці; *пор. күнеш*.
 гүнлүк/гүннүк на день, тривалістю в день [*М, СК*] / *СГ-СК*; бир гүнлүк йол одноденний шлях [*М, СК*].

гүр пишний, рясний, густий, розкішний, бучний, багатий, щедрий, гучний; соковитий *К*; гүр йүрек міцне, могутне, щире, щедре серце *СК*; *пор. күр*.
 гүрдэли розкішний *СК*.
 гүржү грузин; мешканець Гурджі — Старогнатівки.
 Гүржү Старогнатівка; Гүржү тарама Старогнатівська балка *Г*.
 гүржүли мешканець Гурджі *СБ*.
 гүржүлү мешканець Гурджі *Г, СЛ, СК*; *мн. гүржүльер Г*.
 Гүржүлү *прізв.*
 гүржүстанны родом із Грузії *Б*.
 гүржүчасна по-старогнатівськи; по-грузинському *О*.
 гүрлет- давати силу для розквіту [*СЛ*]; йетиш, Хыдырлез, дорт көшейи гүрлетэн, гүрлетип тэ йетмиш йеди минете бильдирен прийди мені на допомогу, пророче Ілля, ти, котрий даєш силу для розквіту чотирьом сторонам світу, котрий сповіщаєш [волю господню] сімдесяти семи народам [*СЛ*].
 гүрлүк велика кількість, густота, ряснота, пишнота, пишність *К*.
 гүрүлдү гуркіт, шум *О*.
 гүсүлү насурмлений, ображений [*Г*]; *пор. күслү*.
 гүч сила, сильно, важко, тяжко *СК*; *пор. күч*.
 гүчлү сильний *СГ*.
 Гыбыр *прізв.* ставний, гарний, гордий *О*.
 гыдыр-гыдыр *насл. гуркоту Г*.
 гыдырла-котити, котитися *О, К*.
 гыдырлавух великодня дитяча гра з крашанками *СМ*.
 гыдырлан- перевертатися, перекидатися, котитися; гыдырланып түштү жаптан він скотився з гори *ВН*; хуту гыдырланный, хапағын тапай коробка котиться, кришку знаходить *СЛ*; *пор. ғыдырлан-*

гыдырлат- перевертати, котити;
 топ гыдырлат- котити м'яча *СБ*.
 гыдырлаттыр- *спон. О, К*.
 гыжыр-гыжыр *насл. скреготу О*.
 гыжырда- скреготати, скреготіти,
 скрипіти, рипіти *О, СЛ, К*.
 гыжырдат- *спон. О, К*.
 гыжырдаттыр- *спон. О, К*.
 гыжыртхан *бот. кропива БК; пор.*
 ажытхан, ғыжыртма, ғыжырт-
 хан, чығыртмах.
 гыйылда- свистіти *СЛ*.
 гыл-гыл *насл. бульканья О*.
 гылгылда- булькотіти *О*.
 гылдырма вертушка, заціпка за-
 чиняти віконниці, двері *У*.
 гылт-гылт *насл. ковтанья К*.
 гылттык ковток *О*.

гырц-гырц *насл. рипу О*.
 гырыл-гырыл *насл. клетоту О*.
 гырылда- гурчати *СБЧ, О*; тріща-
 ти, торохтіти *СБ*; т'еменеге тох
 чалай, ачның ичи гырылдай си-
 тий грае на скрипці, а в голод-
 ного гурчить у животі *СБЧ*.
 гырылдаш- базикати, теревени-
 ти, торохтіти без упину *О*.
 гыс-гыс, гысыр-гысыр *насл. ше-
 лесту, шурхоту О*.
 гысырда- шелестіти, шурхотіти
О.
 гысырдат- шелестіти, шурхотіти
 чим *О*.
 гысырдаттыр- *спон. О*.
 гысырдаш- шелестіти, шурхотіти
 разом, спільно *О*.

Ғ

-ға: Котяға дядько Костянтин
СМ; пор. -ка, див. аға, ака.
 Ғавруш *ч*.
 ғаға дзьоб *К*; ғаға бурун гачкува-
 тий ніс *К*; *пор. гага*.
 ға-ға-ға і-го-го *СЛ*.
 ғадар *післяйм.* до певної міри,
 кількості, числа, близько, при-
 близно, поки *О*; абу ғадар тэ-
 ренниги в нього отака глибина
МК; не ғадар скільки *О*; о ғадар
 стільки *О*; бу күнге ғадар досьо-
 годні, дотепер *СБФ*; о ғадар-
 дан настільки *О*; *пор. адар, ка-
 дар, хадар*.
 ғазет газета *Г, К, СГ*.
 ғай гульбище, гульба *СК*; ғайа
 д'ирмей, батмай не йде до ко-
 ла тих, що гуляють, не наважуе-
 ться *СК*.
 ғай-ғуй шум, гамір, галас, метуш-
 ня *О*.
 ғай-ғула- зчиняти гамір, шуміти,
 галасувати, метушитися *О*.
 ғайда гайда, ану, нумо *СЛ*; *пор.*
 айда, айды.
 ғайдыр-ғуйдур *насл. гуркоту О*.

ғайдэ голос, мелодія для голосу
СГ, СК; бу сөлений үч ғайдэ це
 співається на три голоси *СК*.
 ғайет дуже, особливо *[Г]*; ғайет
 азиз дуже праведний *[Г]*; ғайе-
 тиндэн/ғайеттэн надзвичайно
[Г]; бу падышах ғайет[т]эн пек
 хорхту цей цар надзвичайно пе-
 релякався *[Г]*.
 ғайка паця *Б, Г*.
 ғайры інший, окремиий; ве дахы
 ғайры чох йағудилер иман ке-
 тирирлер і багато інших євреїв
 також повірили *[Г]*; ғайры бир
 шей сөйлемейе олмады більше
 нічого не міг казати *[Г]*; ғайры
 түрлү інакше *[Г]*; *пор. айры, ай-
 рый, айы, айыры, ғайыр, ғайы-
 ры, кайры, кайыр, кайыры, ха-
 йыр III, хайыры, хары II*.
 ғайыб ол- гинути *СК*; *пор. айб эт-,
 айип, айыб эт-, айып, ғайып, ха-
 ип, хайип, хайып*.
 ғайып загиблій, пропаций *Г-СК*;
 ағам ғайып мій брат загинув
СГ; алх ғайып народ пропаций
М; ғайып чечиниш пропацие

життя *СЛ*; ғайып мұшқұл дәрді зғубне тяжке стражданна *СК*; ағрый ғайып болить страшено *Я*; ғайып ол- гинути, зника- ти, щезати; сорма ғайып олмасын, анда т'итийсин? дозволь запитати, куди йдеш? *Г*; ғайып- тыр він загинув, пропав *СК*; ғайып эт'ен певно, він загинув *У*; ғайып эт- знищувати, губити *Г, СГ, М*; ғайып этме не гнівайся, вибачай, звиняй, вибач *К, СГ*; мен сени ғайып этмейим я на тебе не гніваюся, я тебе прощаю *СЛ*; *пор. айб эт-, айип, айыб эт-, айып, ғайыб, хаип, хайип, хайып.*

ғайып-тат'и загиблій *СЛ*, ғайып-тат'и Ғарибин хардашыйым я молодша сестра мого загибло-го брата Гаріба *Г*; ғайып-тат'и Ғанбердир це загиблій Гамбер *СК*.

ғайыр окремиий, окремо, крім, окрім, від *П, Б, Г-М*; бөгүндән /бөүндән ғайыр від сьгоднішнього дня, відтепер *Г/К*; сендән ғайыр крім тебе *П, Б, Г-М*; зарардан ғайыр биший дэ олмай-жах крім шкоди, більше нічого не буде *Г*; *пор. айры, айрый, айыр, айыры, ғайры, ғайыры, кайры, кайыр, кайыры, хайыр III, хайыры, хары II.*

ғайыры інший [*Г, СЛ, М*]; ғайырысы інший, ближній [*Г*]; даа ғайыры мужузатыны диннейе-синиз послушайте ще про одне чудо [*Г*]; *пор. айры, айрый, айыр, айыры, ғайры, ғайыр, кайры, кайыр, кайыры, хайыр III, хайыры, хары II.*

ғала-ғула *насл. белькотанна К*. ғалала шум, гамір, галас *О, К*; ғалала-булала гамір, галас *К*. ғаланка груба, грубка *СБФ, К*. ғале/ғали нужник, туалет *СБ*; *пор. ғели, хале.*

ғалиб сердце; гүзель ғалибнен ал-приймати добрим сердцем [*СГ*]; отурах эт ғалибимизе вселися в нас [*Г*]; *пор. ғалип I, кальб, хальб.*

ғалиба певно, мабуть, очевидно, імовірно *СЛ*; хонушайых, хонушмахнен дэ билирик биз Ғарибин, ғалиба випиймо, і за бесідою взнаємо, напевно, Гаріба, яким він є *СЛ*.

ғалибиндәғи посутній, суттєвий, сутнісний, який лежить в основі ества; жўмлесинин ғалибиндәғини билижи аллах бог, що знає глибоку сутність усього на світі [*Г*].

Ғалилайа Галілея [*Кб.*].

ғалип (ғалиби, ғальби) I сердце, душа, ество, істога; аллахтаалле ғалибини бильди господь бог пізнав твое ество [*Г*]; аллах йолу-нузу ачых этсин, ғалибинизе көре версин нехай бог допоможе тобі в дорозі й винагородить тебе відповідно до благо-родства твоеї душі *СЛ*; ғалип-лери тәпгиль (=тәбдиль) олур іх-не ество міняється [*Г*]; ғалиби-ме рахмет дўшўр, йа рабим о господи, зішли мир мойй душі *Г*; ғальбин биль-знати його на-міри *К*; *пор. ғалиб, кальб, хальб.*

ғалип II перемога, звитяга [*Г*]; ғалип эт- підносити дух, допомагати перемогти, подолати; ғалип этэсин олары ти іх переможеш [*Г*].

ғалипли з сердцем, душею [*Г*]; пек пўсўр ғалипли адам людина з надзвичайно мерзеною душею, мерзотник [*Г*].

ғалифе ғалифе *К*.

ғалушка ғалушки *СМ, У, Г, СК*; *пор. авлушка, алушка.*

Ғалушта Алушта *Б*.

Ғальмит *прізв.*

ғаля паця, велика бабка *СЛ*.
 ғам печаль, сум, туга *К*; ғам алды мени мене охопила туга *К*.
 Ғамбер ч. [*ВН-СГ, СК*]; пор. Ғамбер.
 ғамбур горб, горбатый, горбань, горбач, горбун, згорблений, сутулий *СБФ, СГС*; пор. гамбург, ганбург, Йамбург.
 ғамбурлан- горбитися.
 ғам-ғум бурмотіння, гамір *О*.
 ғампа бот. лопух *БК, СЛ*; пор. ғампезек, хампа, хампезек.
 ғампезек бот. лопух *П*; пор. ғампа, хампа, хампезек.
 ғамут хомут *К, СГ*.
 Ғамбер ч. [*М*]; пор. Ғамбер.
 ғанбур горб, горбатый, горбань, горбач, горбун, згорблений, сутулий *СГС, СК*; пор. гамбург, гамбург, Йамбург.
 ғанжер кинжал *Г, СЛ*; пор. ханжер.
 Ғанжерли *прізв.*
 ғап-ғап гав-гав *Б*.
 ғараж *К*.
 ғарға ворона [*ВН*]; пор. карға, харға.
 Ғарғын *прізв.*
 ғардама трава *СБФ*; йаш ғардаманы йувайляр, сондан тузлап ашайляр молодю траву миють, потім солять і їдять *СБФ*.
 ғардероб шафа для одягу *СБ*.
 ғариб бідний *СЛ*; див. ғарип.
 ғариблик *П*; див. ғариплик.
 ғарип бідний, нещасний; чужинець; ғарип тайфа бідна родина *ВН*; аллағын ғариби господній злидень, дуже бідна людина *СЛ*; аулар ғарип у вахта в той час ім погано *СБ*; отруйляр ғарип кәй чине, ғарип тәчинийлер живутъ вони в бідному селі, живутъ бідно *Б*; ғарипгән ғарипниң бар әди дүниа ғүзели улаңы у того бідняка з бідняків була писана красуня-дочка *П*;

ахылдан да ғарип, алай да ғарип і розумом бідний, і так не багатий *СМ*; ғарипни йити-бити талай бідняка гризуть і його собаки, і його воші *СБЧ*.
 ғарипле- бідніти *БТ, СГ*.
 ғариплен- бідніти, убожіти.
 ғариплендир- робити бідним, нещасним, доводити до зубожіння, розоряти.
 ғариплеш- убожіти разом *О*.
 ғарипли нещасний, бідолашний.
 ғариплик бідність, злидні; самотність *О*; ғариплик чек- переживати злидні, бідувати *Б*.
 ғарипчилик біднота, голота *П*.
 ғармония гармонь *НКД*.
 ғас гас *Г*.
 ғей вигук гей *СБ, СГ, СК*; ғей-ғей гей-гей *СЛ*.
 ғели туалет, нужник *НБЕ*; пор. ғале, ғали, хале.
 ғем див. дәм.
 ғерондас староста, старійшина [*Г*].
 Ғобьш *прізв.*
 ғой частка же, ж *СБ*; билийсин ғой ти ж знаеш *СБ*.
 ғойа відгодований *О*.
 ғой-вой-вой вигук ой-йой-йой *Г*.
 Ғондос *прізв.*
 ғонже бутон *СМ-СК*; брунька *К*; ғонже д'уль нерозпущена троянда [*Г*].
 ғопа вигук гоп *О, К*.
 ғопад гопад *Б*.
 ғопала-стрибати, гопкати, підскакувати *О, К*.
 ғопалат- спон. *О, К*.
 ғопалаттыр- спон. *О, К*.
 ғопмахлых воскресіння з мертвих *О*; див. хоп-.
 ғоп-па вигук гоп *К*; див. ғопа.
 Ғорғор Григор, Григорій *СБФ*.
 ғоржува мереживо *СБФ*; пор. ғоржва, гуржова, кружова, куржова.
 ғрабарка ғрабарка *СБФ, К, СК*.

грек грек, урум *СБФ, К*; пор. гирек, грекча.

ғрабаркажы землекоп *СГ*.

ғузғу крук, ворон, гайворон [*ВН*]; пор. хузғум, хузғун.

ғуй-ғуй насл. гулу, гудіння *О*.

ғуйғулда- гудіті *О*.

ғуйғулдав гудіння *О*.

ғупулда- бухати, гупати *О*.

ғупулдат- спон. *О*.

ғупулды буханна, гупанна, гупіт *О*.

ғурба груба, піч *У, К*.

ғурбет 1. чужий, чужинецький, чужинець, нещасний, чужина; ғурбет эли *Б, Г, СЛ, СГ*, ғурбет эль *Г, СК* чужина. 2. дикий, грубий, некультурний, нахабний; ғурбет гайфа непорядна сім'я *ВН*; пор. хурбет.

ғурбетли горепаха *О*.

ғурбетлик 1. чужина *Г, К*. ғурбетлик чек- мучитися чужиною, переживати ностальгію *СЛ, СК*; эм асретлик, эм ғурбетлик черкерим я страждаю як від розлуки з коханою, так і від ностальгії [*СК*]. 2. грубість, нахабність *К*; пор. хурбетлик.

ғур-ғур насл. дзвону, гулу *О*.

ғурғулду шум, гамір, колотнеча *О*.

ғурт гурт (худоби), череда, стадо, табун *Б, К*.

ғурулда- гуркотіті, гуркати, бурчати *О, К*.

ғурулдат- викликати бурчання, колотнечу *О, К*.

ғурулдаш- вз. *О*.

ғурулду гуркіт, метушня *О*.

ғыдыр-ғыдыр насл. гуркоту *СМ*.

ғыдырлан- перевертатися, перекидатися, качатися *НКД*; пор. ғыдырлан-.

ғыдырлат- качати, котити *СБ, К*. ғыжырт- кусатися, жалити — про кропиви *СЛ*.

ғыжыртма бот. кропива *СЛ*; пор. ғыжыртхан, ғыжыртхан.

ғыжыртхан бот. кропива *СЛ*; пор. ғыжыртхан, ғыжыртма.

ғыжылда- рипіті *НБЕ*; хапұ ғыжылдай двері риплять *НБЕ*. ғыжырда- скреготати *Г*.

ғыжырма хрящ *СБ*; вай, тишиң болса да ашасаң бу ғыжырмань о, якби в тебе були зуби, ти з'їв би цього хряща *СБФ*.

ғыйылда- рипіті, верещати, вищати *К*.

ғыр-ғыр эт- гарчати *Б*.

ғырызсыз безсоромний *Г*; пор. йырызлы, рыз, ырыз.

да 1. *частка* також, теж, же, і; о да т'ельсин він теж нехай приїде; у да айтый він же говорить *ВН*; о да хазанып т'есин хай і вона також собі заробить *СМ*; айттым да я ж сказав *О*; о да она йағ верий він же дае йому жир *Г*; падшах чағрый буну да цар покликав його також *Г*. 2. *частка* аж, поки *СБ*; у да даан күрешир эди тахым да йенгенчек він же боротиметься й далі, аж поки всіх не перемаже *СБ*. 3. *посил. частка* ж; хана да ба-

хайых ану ж, давай подивимосся *СМ*. 4. *частка* що-, кожного; биз йылда да сачаймыз йуртха гувалян, картоп ми щороку, кожного року садимо на городі соняшник, картоплю *У*. 5. *енкл. у складі допустової форми* хоча; йа да аңласа да, энди бир ший этмеэ болмай а хоч і розуміе, але все одно нічого зробити не може *П*; энди наз да оса бир дәне халажах тепер, як би там не було, залишиться один *СМ*. 6. *ритмічна частка*;

йалан дўня да йўзўне ойнап да гўлўп да йезмедим на цьому брехливому світі я не погуляв, не посміявся, не побродив *П*; ййўмўз да тулалы, сув тўгўп та сибирдим; ичиндэг'и да йаныхла-да-рыны тўркў да ۆтўп йырладым наша хата з цегли, я побризкала водою й позамітала; свої внутрішні переживання я виспівала, співаючи пісні *П*; олайды беним ама-да-йылым якби була моя змога [*СГ*]. 7. *прот. спол. енкл.* а, але, та, ж; биз урум алхы, о да татлар ми уруми, а вони тати *М*; буну бахша бۆльмейе, буну да бахша бۆльмейе хойайляр її садять в одному відділенні, а його в іншому *П*; т'өр базарға вармай, т'өрсүз базар да олмай сліпий на базар не ходять, а й без сліпого базар не буває *К*; лампасы да бар әди да тохтамадых і лампа в неї була (горіла), та ми не зупинилися *У*.

да... да *ед.-розд. спол. енкл.* і... і; ашав да, урба да, бонжах та і страви, і одяг, і наместо *СМ*; сепетин да чекип чыхардылар, ۆзлери да кۆтлерлен учтлар і кошика свого витягли, і на задниці попадали *У*.

даа 1. іще, ще, також, теж; даа не? що іще? *ВН*; даа не анда айлянышыс? чого ти ще там крутишся? *П*; даа тўркў битмеэн-ә пісня ж іще не закінчилася *СМ*; ағач йох әди даа деревини ще не було *СЛ*; мен саа сөлийим бирин даа я тобі назву ще одного *СК*; даа чохтан чох іще довго *СГ*. 2. більш, значно, іще; даа гўзель іще кращій, більш кращій *СГ*; о даа харт мендән він старший за мене *Б*; даа йаш він іще молодший *Г*; не хадар ондан алыгсын, о хадар даа ар-

тай скільки з неї береш, настільки більшою вона стає — *загадка про яму СГС*; шинди даа йашайляр живуть ще й тепер *СГ*. 3. все-таки, тим не менше; он әт'и кўмўш осун даа хай буде все-таки дванадцять карбованців *Г*. 4. ледь не (при запереченні); даа талет'е суйа тўшамалды виз ледь не впав у річку *Г*; ◊ бир даа а) ще трохи; бир даа сон дещо пізніше *Б*; б) знову, більше не; бир даа т'елиймиз ми приходимо знову *П*; бир даа о ара көпек авулдай тим часом знову загавкав пес *СМ*; бир даа бармайляр да і більше вже не ходять *СМ*; бир даа ۆгретмедлер більше не навчали *У*; сен бир даа маңа т'ельмес ти до мене більше не прийдеш *Б*; в) згодом; бир даа бир дәне гўдўрдэмек олған згодом грюкіт почувся знову *Г*; бир даа бир бўйўк таа д'елий згодом приходять іще один начальник *М*; г) іще, ще; йағмурдан сора бир даа слах після дощу ще трохи сиро *СГС*; д) раптом; бир даа хапудан чыхты көпек раптом із дверей вискочив пес *СГС*; *пор. даан, дағын, дахи, дахы, даы, даын, таға.*

даам їжа; даамына аржа-витрачати на харчування [*Г*]; йери хазып чалышыр иди даам әйлемесине йендине він працював копаючи землю, аби заробити на харчування [*Г*]; *пор. дам І.*

даан 1. іще, ще; даан бир сағат іще одна година *СБФ*; даан бар ахылма пара у мене в голові є ще трохи (пісень) *У*; даан бир йердә даа іще в якомусь місці *М*; бўгўн даан ашамалдым сьогодні я ще не їв *СБФ*; т'елин даан утаный наречена все ще соромиться *П*; он беш йашна да-

ан іще в п'ятнадцять років *СК*.
 2. уже; даан эт'ги йырладым я
 уже дві заспівав *СБ*. 3. значно,
 більш; даан гүзель іще гарні-
 ший *У*. 4. згодом, знову, ще
 раз; тэкаран даан т'ерек сач-
 маға треба посіяти ще трохи *Б*;
 ◇ бир даан а) згодом *СМ*; бир
 даан көзетий төпед'е згодом
 показуе вгору *Б*; б) більше (при
 запереченні); көрмедим бир да-
 ан я більше не бачив *СБ*; бир
 даан этмем о шийни я більше
 не робитиму цього *Б*; пор. даа,
 дағын, дахи, дахы, даы, даын,
 таға.

дабла бет товста морда *Г*.
 дабурда- гупати, грюкати *К*; пор.
 дубурда-.

дава сварка, позов, претензія, ви-
 клик *О*, [*М*, *СК*]; дава сүрүль-
 подаватися претензії, скарзі,
 позову [*СК*]; дава эт- подавати
 позов, судитися *О*; ◇ йүрүн, хыз-
 лар, йүрүн — даваныз сүрүльсүн
 ідіть, дівчата, ідіть — нехай ши-
 риться ваша слава — виклик
 [*СК*]; падушанын шеэринне да-
 ван сүрүльсүн нехай твій ви-
 клик — слава дійде до царської
 столиці [*СК*]; пор. дави.

давала- подавати позов, виставля-
 ти претензії *О*.

давалан- судитися *О*.
 давалат- доводити до суду *О*.

давалаттыр- спон. *О*.

даваланш- судитися *О*.

даваланштыр- спон. *О*.

давалы спірний, скандальний,
 кляузний, сварливий *О*.

давет эт- запрошувати [*М*].

дави суперечка, позов *СБ*; Хара-
 көз илен давим вар у мене е су-
 перечка із Харакозом *СБ*; пор.
 дава.

давла- ховати *К*.

давлан- ховатися *К*.

давландыр- ховати *К*.

давландырт- дати ховати *К*.
 давлу великий барабан *У*, *СГ*,
СК; не давлу т'ерек, не зурна
 не треба ні барабана, ні зурни
У; пор. давул, даул.

давран- I крутитися, трудитися,
 нападати *У-СЛ*.

давран- II ховатися *Б*; пор. дав-
 лан-.

давул (давлу) великий барабан;
 давул да зурна барабан і зурна
У; давул ойнады грав барабан
П; давул ур- бити в барабан *СК*;
 давул чал- а) грати на барабані;
 б) бити байдики *СМ*; пор. дав-
 лу, даул.

давуш голос *ВН*.

Давшан *прізви.*; *див.* тавшан.

даг стук *СМ*.

даг 1. гора, гори [*ВН-СК*], *М*; да-
 гын дашы гірський камінь [*ВН*];
 Хара даг Чорна гора [*П*]; чых-
 сам дағлерин башына вийти б
 мені на гору [*НМ*]; дағым да вар,
 бағым да вар е в мене й гори,
 е й виноградники [*СЛ*]; дағлар
 ичиндә в горах *М*. 2. ліс [*Б*, *У*],
Г-СГ; дағын башна өле гүзель
 йешильлик на вершині гори та-
 кий гарний гай *Г*; дэрен дағ
 хащі *Г*; дағ т'ес- рубати ліс *К*;
 серйек дағ рідкий ліс *К*; харлы
 дағын ичине хопту бир туман
 у снігових горах раптом виник
 туман [*Б*]; "Ұч атым вар да дағ
 ичине" тұрқұсұ пісня "У мене
 в горах е три коня" [*Б*]; йене то-
 парланды дағлер думаны зно-
 ву клубочється гірський туман
 [*У*]; пор. тав.

дағжы лісник *К*.

дағлы горянин *СК*.

дағлый *див.* дағыл-.

дағлых 1. ліс, лісисте місце [*У*],
Г, *К*; чыхты, варды дағлыхчез,
 бахса — эт'ги дзне харға учуп
 т'ельлер, йосам сығырчых мы,
 башладлар тәпелешмез пішов

собі в ліс, дивиться — прилітає дві грака, чи шпаки, і почали битися між собою *Г*. 2. гірська місцевість *СГ*, [*М*]; варый біле дағлых, хайалых йерлере приходить у таке собі гористе, скелясте місце *СГ*; бир фена дағлык Черкес керман тарафунда ики байдаравалы татар ики тарафуму алдылар в одній недобрій гірській місцевості поблизу Черкескермена двое татар із Байдарави заступили мені шлях з обох боків [*М*].

дағыл- (дағлыи) розходитися, розбрідатися, розсипатися, розпадатися, розсіюватися, розпоршуватися, розлітатися, розповзатися, розлазитися, розчинятися, розварюватися, витрачатися, розбазарюватися, розтринкуватися; дағылдых үйдә ми розбрелися по хатах *ВН*; урий тарилканы йердә — парланий, йантыхы дағылий т'етий б'е тарілку об землю — та розбивається, чебуреки розлітаються навсібіч *СБ*; эт'и йарға дағылы-йымыз ми розходимося на два боки *СМ*; энди вахыт дағылма уже час розходитися *Г*; булутлар дағлыи хмари розходяться *К*; йен авзу дағылды край рукава розлізся, розпоровся *СБ*; этәк дағылды поділ розпустився *СБ*; чаты дағлыи лутки відвалюються *К*.

дағылма розсипаний, розкиданий, розрізнений, який порозбрідався *О*, *К*; розкиданість, розпорошеність *О*.

дағылых розпорошений, розкиданий, розрізнений *СБ*, *К*.

дағылыш- розходитися, розбігатися, розбрідатися *О*, *К*.

дағылыштыр- спон. *О*, *К*.

дағын іще, ще *СБ*, *Б*, *У*, *К*; дағын ашамадых ми ще не ілі *СБ*; бир

йыл дағын бах чекай іще рік *СБ*; пор. даа, даан, дахи, дахы, даы, даын, таға.

дағын- розсипатися, розкидатися *О*.

дағыныл- бути розсипуваним, розкидуваним *О*.

дағыных розкиданий, розсипаний, розрізнений *О*, *К*; дағыных боғдай рідка пшениця *К*; дағыных булутлар рідкі хмари *К*.

дағыныхлых розкиданість, розсипаність, безлад *О*.

Дағыстан 1. Дагестан; Дағыстан чөллүндә нанелер битәр у Дагестанських степах росте м'ята [*Г*]. 2. ім'я Дагистан; бабамнын ады Дағыстан ім'я мого батька Дагистан *СМ*.

дағыт- розкидати, розсіювати, розпоршувати, роздавати, розганяти, розламувати, розтрачувати, розтринкувати, розгрібати; розтягати, напинати; стелити, розстеляти *Б*; дағытыяляр сандухну розбирають скрипно *СМ*; дағытып ал- виламувати *ВН*; хожа арабанен т'етирсе — хары йиненен жойай, уймахнен дағытыи чоловік нехай навіть возом привозить, жінка голкою понищить, наперстком розтринька *Г*.

дағытыл- бути розкидуваним, розпоршуваним, розсіюваним *О*, *К*.

дағыттыр- спон. *О*, *К*.

дад смак; насолода *СБ*, *П*, *Б*, *СЛ*-*СК*; дады йохтур смаку в нього ніякого *П*; дадына на його смак *Б*; дадыны бах- куштувати *К*; дадыны тап- розібрати смак *СК*; дадыны т'етир- поліпшити смак *СЛ*; мисефирниц адына, шорбажының дадына в ім'я гостя, на смак господаря *СБЧ*; ◇ ағызындан дады чыхсын, хойнуца т'ирсин гидота

твоїх уст хай вийде зовні й ура-
зить тебе в груди *СЛ*; *пор.* дат.

Цадах *прізь*.

Цадес *прізь*.

дайа- підпірати, підтримувати,
забезпечувати, обслуговувати
[*Г, К*]; **хырх ашыхлар бир жы-**
йыны дайарлар сорок співців за-
безпечують одне свято [*Г*]; *пор.*
тайа-.

дайама підпора *К, СГ*.

дайамала- підпірати *К*.

дайамалан- підпіратися, бути
підпертим *К*.

дайамалаш- підпірати разом,
один одного *К*.

дайамалашых зіпертий, підпер-
тий *К*.

дайан- 1. спиратися, опиратися,
упиратися; **дайандым дувара**
харшы я зіперся на стіну *НКД*;
су йанна дайаныш т'еген ішов-
ішов і уперся в річку *СБ*. 2. ви-
тримувати, терпіти; **буна дайан-**
маа чаре йох йому цього не ви-
тримати *Г*; **дайанмаз йўрек** сер-
це не витримає *Г*; *пор.* тайан-.

дайандыр- підпірати, спирати,
упирати *Г-СГ*.

дайаных зіпертий, підпертий *К*.
дайаныш- спиратися один на од-
ного *К*.

дайанахлы з підпорою, підпер-
тий *К*; стійкий, тривкий, витри-
валий *О, К*.

дайы дядько по матері, вуй, вуй-
ко *СМ, Г-СГ, СК*.

дайым завжди, постійно [*Г, К, М*].
дайыма повсякчас [*Г*].

дайын готовий, наготовів [*Г*];
нефесин дайын олсун, харта-
на хай твоя пісня буде нагото-
товів, бабусю [*Г*]; *пор.* тайында.

Дайыр ч. [*СЛ*].

дакика хвилина [*М*].

дал 1. гілка, пагін, парость, стеб-
ло, стеблина; **далдан дала д'е-**
чир- переганяти з гілки на гілку

ВН; **хорозуму учурдулар,** **далдан**
дала хондурдулар мого півня
зігнали й переганяли з гілки на
гілку [*СК*]; **дал бой** тонкий стан
Б; **дал бойлу** ставний, тонко-
станний *ВН, Б, К*. 2. лоза, вер-
ба; **дал фидан** а) пагін лози; б)
тонкостанний, стрункий *ВН, П,*
Б, СЛ; **дал фиданлы** тонкостан-
ний, стрункий *У*; **дал фидан**
бой стрункий, тонкий стан *СГ*;
дал фидан бойу хыз струнка, як
лозинка, дівчина *СМ*. 3. цвітін-
ня, квітчастий *СБФ*. 4. китиця;
дал фес феска з китицею *П, Г*;
◇ **дал көпўр** легенький місто-
чок, кладка *Б, У, К*; **дал согах**
вузенька вуличка *У*; *пор.* тал.

дал- (далай) пірнати, поринати, за-
нурюватися, тонуті, загрузати,
залазити, влизати; **фт'ирлере**
дал- замислюватися, поринати
в думки *Г*; **көпўрдән дала-дала**
ходячи туди-сюди через міст, гу-
ляючи мостом *ВН*; **гөзўне ба-**
хар, **жөбўне далар** в очі тобі ди-
виться, а до кишені залазить
СГ; **хорхар эдим,** **шо далып т'е-**
тәжек ао паром сув тўбуне я
боялася, що той паром потоне
й піде під воду *ВН*; **тар сохак-**
тан дала-дала белим бўкўльдў
гуляючи вузькими вуличками,
я зовсім занепала духом *Б, У*;
дал көпўрдән далыб д'елий дал
бойлў ид'ит кладкою йде сюди
стрункий парубок *У*; **хылыгчы-**
мын башы далды гўмўше ефес
моєї шаблі багато оздоблений
сріблом *Б*.

д'алай (<дэ алай): епси йердэ д'а-
лай бурчах повсюдно такий
град *У*.

далаб эт- вимагати, прагнути, до-
магатися *СГ*; **о одно далаб** **етэй**
хайтмаа **эве** він весь час праг-
не піти додому *СГС*; *пор.* далап.

далапт әйле- вимагати, домагати-ся, намагатися [Г]; *пор.* далаб. далапт'ер працьовитий, ретельний, старанний *СБ, Б, Г, К, СГ*; квапливий, поспішливий *СБЧ*; далапт'ер-ишт'ир үлеликсиз халий, осал-дэмбельлиге дә йетиший працьовитий лишається без обиду, а ледареві вистачає *СБЧ*; *пор.* далапчи, далапчү, далапчы, долапчи, долапчы. далапчи *СБ, СМ, далапчү СМ, далапчы П, СБ* діяльний, діловий, активний, кмітливий; далапчы исан діяльна людина *П*; далапчы йисан урчух тарзы айляный діяльна людина крутиться, як веретено *СБЧ*; *пор.* далапт'ер, долапчи, долапчы.

Далат *прізви.*

далға хвиля *СК*.

далғалан- хвилюватися *СК*.

далғыжи водолаз *СЛ*; *пор.* далыжы.

далдыр- занурювати *П, Б, У-СК*; гүмүше далдыр- оздоблювати сріблом [Б].

далдырт- *спон. О, К.*

далка потилиця *БТ, К.*

даллан- розпускати віти, гілки, розгалужуватися, галузитися *Б, У, К.*

далландыр- розгалужувати *К.*

даллы 1. гіллястий *Б, У, К.* 2. із довгими кінцями — про хустку *К*; касынкам чети даллы кінці в моєї косинки довгі *Б, Г.*

далт'еф утіхи, насолода, задоволення *СБ*; далт'еф зенгинге, тар да тартыш ғарипке бағатому — утіхи й насолоди, бідному — труднощі й клопоти *СБЧ*.

далыжы нырьяльник, поринальник, водолаз *Б, К*; *пор.* далғыжи.

далыжылых заняття нырьяника, поринальника, водолаза *Б, К.*

дам I смак, смачна приправа *СБ, СМ*; іжа [Г]; дамы йохтур немає смаку *У*; дамы билен тұшүр-покласти з приправами *СБ*; ағуның дамын бахмаған татлының дамын бильмез хто не скуштував смаку гіркого, не знає смаку солодкого *СБА*; *пор.* даам.

дам II дах [СМ, Г, СГ]; хорозуму ашырдылар, дамдан дама салдырдылар мого півня довго ганяли, змушувати скакати з даху на дах [СЛ].

дам III крапля [СЛ, СК]; сахызлы дамнар смолянисті краплі [СЛ].

дама шашки (*гра*); дамка *К*; дама ташлары шашки (*фігури*) *К*; дама тахтасы дошка для гри в шашки, шахівниця *К*; дамаа чых- пройти в дамки *К*.

дамажы шашист *К*.

дамар вена, артерія, жила, сухожилля, сухожилок *Г, СГ*; корінь *СГ*; суйун дамары джерело [Г]; хан дамар(ы) судина, артерія, вена *Г, СГ*; *пор.* тамар, тамур. дамба-думба *насл. барабана О, К.*

дамбурда- барабанити, бухтіти, калатати, гамселити *О, К.*

дамбурдат- *спон. О, К.*

дамбур-думбур стук, грюк, гуп *О, К.*

дамлы смачний, апетитний *ВН, СБ, СМ, К*; дамлы йет смачне м'ясо *СБ*; ◇ дамлы авузуму дамсыз этмем твоєх слів я не сприймаю *СБА*; дамлы авузну дамсыз этме не заводь неприемних розмов *СБФ*.

дамна- капати, крапати, накапувати, змусити капати *К, М, СК*. дамсыз несмачний, без смаку *СБ, О, БТ, НКД, гіркий К*; дамсыз йисан нудна людина *Г*.

дамсызлых відсутність смаку, несмак *О, К.*

дамсызжа не дуже смачний *Б*.
дамсыз несмачний *СБ*; дамсыз
лаф неприємні, нудні балачки
СМ.

дан I світанок [*СЛ*]; саба данда
вранці на світанку [*СЛ*]; див. тан
I, таң.

дан II спотворене дал або дам:
дандан дана чечирдилер ганя-
ли його з гілки на гілку або з
даху на дах [*СМ*]; див. дал, дам.
данг эт- дзенькати, цокати *Г*; пор.
даң-дун, даңк-дыңқ, танк.

дангалах довбня, бовдур *СБ*.

дангур-дунгур насл. деренчання,
дзеленчання, гуркоту *СЛ*; дан-
гур-дунгур фирғон г'елир фур-
гон під'їздить з шумом *СЛ*; пор.
дангыр-дунгур, даңгыр-дунгур,
даңгыр-даңгур, даңгыр-доңгыр,
даңгыр-дуңгур, тангур-тунгур.

дангыл- дзвеніти *К*.
дангыл-дунгул насл. дзвону *Б, К*;
дангыл-дунгул чаннар урулуй
дзвони дзвонять дзень-дзелень *Б*.
дангырда- дзвеніти, деренчати,
гуркотіти *СМ, У, Г, К*.

дангырдат- спон. *К*.
дангырдаш- спон. *К*.

дангыр-дунгур насл. дзвону, де-
ренчання, торохтіння, гуркоту
У, К; пор. дангур-дунгур, даң-
гыр-дуңгур, даңгыр-даңгур, даң-
гыр-доңгыр, даңгыр-дунгур, тан-
гур-тунгур.

дане I. зерно; башлай заре дане
беслемейе пшениця починає
наливати зерно *П*; дане толдур-
наливати зерно *П, К*; дане чек-
молоти зерно *НМ, К*; данейе
г'ит- викидати колос *К*; олаф да-
неси зерно вівса *НМ*. 2. штука;
бир дане одна штука *К*. 3. єди-
ний *М*; бир данем мій єдиний
СГ; гүзельер дане-дане гарні —
як одна *У*; пор. дәне, тәне.

данежик штучка *К*.

данелен- зав'язати зерно *О, К*.

данели із зерном, зернистий *О, К*.

даньш- признаватися один од-
ному [*СГ*]; пор. таныш-

даңгырда- дзвеніти, бряжчати,
деренчати *О*.

даңгыр-дунгур насл. бряжчання,
дзенькоту, дзвону *О*; пор. дан-
гур-дунгур, дангыр-дунгур, даң-
гыр-даңгур, даңгыр-доңгыр, даң-
гыр-дуңгур, тангур-тунгур.

даңгырда- дзвеніти, бряжчати,
шуміти, грюкати, бряжчати, то-
рохтіти, цвенькати *О*.

даңгырдав дзвін, брязкіт, цвень-
кіт *О*.

даңгырдат- спон. *О*.

даңгырттыр- спон. *О*.

даңгырдаш- спон. *О*.

даңгыр-даңгур *СМ*, даңгыр-доң-
гыр *СГ*, даңгыр-дуңгур *О* насл.
дзвону, дзенькоту, бряжчання;
даңгыр-доңгыр тавалар сково-
роди забряжчали *СГ*; пор. дан-
гур-дунгур, дангыр-дунгур, даң-
гыр-дунгур, тангур-тунгур.

даң-дуң насл. дзвону, дзенькоту
О; пор. данг, даңк-дыңқ, танк.
даңк-дыңқ бух-бах, бабах *О*; пор.
данг, даң-дуң, танк.

даңыл див. йаңгыз.

дар I лайл. шкарбан, шкарбун
СК; эст'и дар старий дідуган
СК.

дар II вузький, тісний [*ВН-СК*];
дар д'ель-бути завузьким [*СК*];
дўнья башма дар гөрүндү світ
видався для мене затісним [*СК*];
пор. тар.

дарағач шибениця *О, К*.

дарасы (<дэ арасы) [*Кам.*]: тэре-
зинин арасы, эт'имизин д[э]
арасы; айлянайым башындан —
ет'имиз хардаш баласы між ві-
кон простінок, між нами є певні
стосунки; я в захопленні від те-
бе — ми діти двох братів [*Кам.*].

дарат (-ды [Б, У], -ты [К]) фігура, постава, вигляд Б, У, К; адам дарады йох, о да нас гүзель лафетий у людини ніякого вигляду, а як гарно говорить БТ; шапувал дарады Б, шапалка/шапувал дараты К згорблена постава шаповала; йездиң, йездиң ардыма — т'ельдиң ми мырадыңа? асрет халған йох эдим шапувал дарадыңа / дардаған дарадыңа ходив-ходив за мною — чи досяг бажаного? я зовсім не журюся по твоей недоладній, як у шаповала, фігурі [У].

дарбадағын розкиданий, розпорошений, розсіяний О; пор. дармадағын.

дарғын схвильований СГ; дэгме она — дарғын не чіпай його — він не в собі СГ.

Дарда *прізви.*

дардаған недоладний, безладний, розкиданий СМ, К; дардаған дарат недоладна фігура [У].

дардағанлых недоладність, безлад, розкиданість К.

дардағын розсіяний, розкиданий, безладний О.

дардағынлых розкиданість, безлад О.

дар-дур *насл. бубона, барабана О.*

дар-дэли шалений, навіжений СК; дар-дэли гонлұм мое шалене сердце СГ

даре бубон; барабан О; даре чалграти а бубоні СК.

Дарежи *прізви.*

дарла-сварити, вичитувати, робити зауваження О, К; пор. дарыл-.

дарлан- *пас. О, К.*

дарлат- *спон. О, К.*

дарлаттыр- *спон. О, К.*

дарлаш- *сп.-вз. О, К.*

дарлаштыр- *спон. О, К.*

дарлаштырт- *спон. О, К.*

дармадағын розкиданий, безладний О, К; дармадағын ол-розходитися, роз'їздитися врїзнобіч СГ; пор. дэрбадағын.

дарыл-сваритися, сердитися, ображатися СБ, У-СК; биздэн сана дарылмах ми на тебе ображені [Г].

дарылд-сердити [Г].

даскал учитель ВН; даскалин хаты *лайл.* учительська підтирка СГ; пор. даскали, даскалос, дидаскале, дидаскалос, дэскели. даскали учитель СБ, СМ-СК; учителька О; пор. даскал, даскалос, дидаскале, дидаскалос.

даскалица учителька ВН, СМ, БТ, У, К; пор. даскальче, дэскельче.

даскалицалых эт-працювати на посаді вчительки ВН.

даскалос учитель [М]; пор. даскал, даскали, дидаскале, дидаскалос, дэскели.

даскальлер *мн.* учителі К; *див.* даскали.

даскальче учителька СБ; пор. даскалица, дэскельче.

дат (дады) смак, задоволення СЛ, К; хонушманын дады задоволення від бесіди СЛ; пор. дад. датлат-надавати смаку, робити смачним, робити приємне К. датлаш-смачнішати К.

датлаштыр-присмачувати К.

датлы смачний, приємний [СЛ], К; пор. татлы.

датлых смачність, приємність К. датсыз несмачний, незадовільний К.

датсызлых несмак, незадовільність К.

даул барабан СГ; пор. давлу, давул.

дахи: *ве* дахи і також [Г]; пор. даа, даан, дағын, дахы, даы, даын, таға.

дахы також, і, ще [Г, М]; пор. даа, даан, дағын, дахи, даы, даын, таға.

даш камінь [ВН-СК]; даш көпүр камінний міст [СГ]; чешме дашы камінна цямрина [СБ]; одалара йаттым бен, дағы[н] дашы йүред'им я зліг у покоях тязко хворий, моя душа скам'яніла [ВН]; сенин йүречигин дашлен дэмирди́р твое серденько — залізо й камінь [СК]; пор. таш. даш- виходити з берегів, переливатися через край [СБ, Г, К]; дашан сув бурхлива річка [СБ]; див. таш-.

дашдат'и на камені, в камені [У]. дашла- кидати [СБ]; див. ташла- дашлы з каміння, з камінням, кам'яний [ВН, СК]; див. ташлы. дашхын бурхливий К; дашхын су бурхлива, стрімка вода [Г, СЛ]; див. ташхын.

даы також СБ; Т'өроғлуну даы билейим-ти про Тьороглу я таки ще знаю СБ; пор. даа, даан, дағын, дахи, дахы, даын, таға. даын іще СМ, Б; даын өгрений-сиз іще навчитесь Б; ◇ даын өбүр күн післяпіслязавтра К; пор. даа, даан, дағын, дахи, дахы, даы, таға.

двар стіна ВН, П, К; двар сгүне на стіні ВН; пор. дувар І. деду дід, дідо У; пор. д'еду. декабрь грудень К.

демикариаты схолиос парафіяльна школа [М].

Демиш, Демишев прізв.

деспот владика, єпископ [Г]; пор. дэспот.

деспота пане [Г].

десятна десятина СБ; пор. дэстна, дэсятна.

-ди скорочена форма мин. часу зв'язки э- був: о т'етэй (э)ди йырахка поїхав би далеко У; див. эди.

диакос дяк [Г].

диб низ [М]; див. дип.

диван І диван, зал засідань, престол [Г, СЛ]; диван дур- [СЛ, СГ, СК], харшысна диван дур- [СК], дивана дур- [СЛ], диван тур- [Г] стояти перед ким на одному коліні, виявляючи пошану; див. ахдиван.

диван ІІ красуня [Г, СЛ]; хара хашым диваным моя чорноброва красуня СЛ; ах, аман, диван, хашлерин — т'єрван ой, моя красуне, твої брови, як шнурочки — як караван [Г].

диване безумний, шалений від кохання, коханий, кохана [Г, СЛ, СК]; йареми(й)лен хонушмуштум — дэлийим, диванейим я порозмовляв зі своєю коханою — і тепер втратив розум, збожеволів від кохання [Г, СК]; диване ол- закохатися до безтями [Г].

дивит псьмове приладдя, каламар [Г].

диг- торкатися [СБ]; дигме не чіпай [СБ]; пор. дий-, дэг-, тий-. дидаскале зверг. учителю [КБ.]; пор. даскал, даскали, даскалос, дидаскалос, дэскели.

дидаскалос учитель [М]; пор. даскал, даскали, даскалос, дидаскале, дэскели.

дидимос близнюк [КБ.].

диз І коліно [ВН, СБ, У], СЛ, СГ, СК; дизи ўстүне у неї на руках — на колінах СЛ; халмады дизи-ме хырарым я не витримую — у мене не лишилося певності в колінах [У]; дизижез по коліна СГ; пор. тиз І.

диз ІІ прямий, рівний [Г, СЛ]; пор. діз-, тиз ІІ, тўз І, тўс ІІІ.

диз- складати в певний порядок, шикувати, лаштувати, складати в ряд, низати, нанизувати СБ, СГ, СК; дўгме диз- приши-

вати гудзики в ряд *СК*; гўльери сырайа дизерсин ти добираеш квіти *СК*; *пор.* дўз-, тиз-дизар лице, обличчя [*К*]; *пор.* дызар.

дизгин *СБ*, дизд'ин *Г*, *СГ*, *СК* повід, віжки; дизд'ини чекип тунуз віжки тримайте натягненими *СК*; *пор.* тизген, тизгин, тизд'ен, тизд'ин, тизьен, тиз'ин.

дизеле- складати в ряд *СГС*.

дизил- бути складеним у ряд *СГ*. дизиль- ставитися по порядку, шикуватися *Б*, *СЛ*, *М*, *СК*.

дизим ряд [*К*]; дизим-дизим олду йене д'ўзельлер красуні знову вишикувалися рядами [*К*].

дизин ряд [*Б*]; дизин-дизин дизильди урум гўзельлер урумські красуні вишикувалися рядами [*Б*].

дий *теп.* час дієсл. дэ- каже, говорить *СБ*, *П*.

дий- торкати [*СБ*]; хылычымың чети дийди гўмўше ефес моєї шаблі оздоблено сріблом [*СБ*]; *пор.* диг-, дэг-, тий-.

дийако дяк *Г*; *пор.* дйако, дыйако.

дийен 1. мовляв *СБ*. 2. він сказав *СБ*; *пор.* дийин, дэйен, дэ'йин, дээн; *див.* дэ-.

дийин мовляв [*СК*]; т'итме, дийин, анем бана дарылды зі словами: "не йди",— мати стала сварити мене [*СК*]; *пор.* дийен, дэйен, дэйин, дээн; *див.* дэ-.

диле- благати, просити, бажати [*Г*, *СЛ*, *СК*]; *пор.* тиле- I.

дилек (-ги) клопотання, прохання, благання, бажання, побажання [*СЛ*, *СГ*, *СК*]; дилеге варзертатися з проханням [*СЛ*, *СГ*]; беге д'ельдим дилеге я прийшов до бека з клопотанням [*СЛ*]; бет'им беним дилегим ишитти мабуть, він почув моє

благання [*СЛ*]; дилегим алайа халды мое бажання обсміяли [*СК*]; дилек эт- просити, благати [*СЛ*]; *пор.* тилек.

дилим шматок, скибка *СК*; *пор.* тилим.

диль 1. язык. 2. мова [*ВН-К*], *СГ-СК*; мен аннамайым сизин дилинизи я не розумію вашої мови *СГС*; ◇ дили бағланый він втрачає мову, йому зав'язує языка *СК*; диль йарасы рана словом, від языка [*СЛ*]; диль сахла-мовчати, не розказувати, ховати языка *М*; диле гўш- потрапити на язык, стати об'єктом пліток [*У*]; дилине хурбан олайым я виконаю все, що ти попросиш, стану жертвою твоему языкові [*СК*]; *пор.* тиль.

дильдар глашатай, оповісник [*Г*, *СЛ*].

дильли з языком [*СЛ*], *СК*; татлы дильли солодкомовний, приемний у бесіді [*СЛ*, *СК*].

дильсиз німий *Г*, *СГС*, *СК*; *пор.* дильсиз, тильсиз.

Димитриев *прізв.*; *пор.* Дмитриев.

дим-тик крутий, урвистий, здиблений *О*; *пор.* тим-тик; *див.* тик, тить.

дин віра, релігія *О*, *К*, *М*; дининдэн дён- зрікатися своєї віри *СЛ*; ◇ йандым сычан дининдэн, кўйдўм сычан дининдэн мишаче плем'я мене замучило остаточно *СМ*; *пор.* дўн I; *див.* дин-иман, дин-йыман.

дин *насл.* дзвону битого посуду *Г*, *СК*; дин хырылды тарелкалар дзень — розлетілися на друзки тарілкі *Г*; дин-дин эт- дзвеніти *СК*; диннажах учту чыхты онда чиндэн бир кўльмек із дзвоном вилетіла звідти сорочка *Г*.

динги помішаний *К*.

дин-иман віра й релігія *Г, СГ*; ◇ диним-иманым усе, у що я вірю, моя віра й релігія *СЛ*.
 дин-йыман віра й релігія *У*; халмады шу дўльберлере дини-йыманы не лишилося ніякої довіри до цих красунь [*У*].
 динли віруючий, релігійний, побожний *О, К*.
 динне- (динний) слухати *Б, Г-СК*; диннемий не слухає(ться) *НКД*; пор. диңле-, диңне-.
 диннев послух *К*.
 динневли слухняний *К*.
 динневсизлик непослух, непоко-ра *К*.
 динневчи слухняний, який слухає, наслухає, слухач *К*.
 диннен- I прислухатися, слухатися *Г-СГ*; диннен послухай *СГС*.
 диннен- II обертатися в віру, приймати віру *К*.
 диннендир- змусити слухатися, упокорити *К*.
 диннет- дати слухати *К, СГС*.
 диннеттир- спон. *К*.
 диннеш- слухати один одного, слухати разом *К*.
 диннештир- спон. *К*.
 динний див. динне- I.
 динсиз невірний, безбожний, безбожник *О, [Г], СК*.
 динсиз-имансыз [*СК*], динсиз-йымансыз [*Г*] який не викликає ні віри, ні довіри.
 динсизлик невіра, безбожність, атеїзм *О*.
 диңле- слухати *ВН-СМ, [Г, М]*; тэк-а диңле тільки-но слухай *ВН*; пор. динне-, диңне-.
 диңлев слухання, послух *О*.
 диңлевли слухняний *О*.
 диңлевсизлик непослух, неслухняність, непокірність *О*.
 диңлевчи слухаючий, слухач *О*.
 диңлен- бути чути, прислухатися, слухатися *О*.
 диңлендир- спон. *О*.

диңлет- спон. *О*.
 диңлеттир- спон. *О*.
 диңне- слухати *Б*; ичтэ дэ диңне-мей нічого не слухає *Б*; пор. динне-, диңле-.
 диңнен- пильно слухати, слухатися, прислухатися, начувати *СМ-У*.
 дип (диби) 1. низ, дно, підлога *М, СК*; эвимин диби тахта у мойй хаті дощана підлога *М*. 2. сл. ім. під, з-під *М, СК*; мезар да вар — тамам Эст и Хрымын дибине а кладовище е — якраз під Старим Кримом *М*; туйағын дибиндэн з-під його копита *СК*; эвин дибиндэн з-під хати *СК*; пор. дўп, тип, тўп.
 -дир зв'язка теп. часу ств. мод. е; пор. -дур, -дўр, -дыр, -тир, -ту, -тур, -тўр, -тыр.
 дирhem мiра ваги дирхем, драхма — 3,2 грама, 1/400 ока [*М*].
 дирек (-ги) дерево; стовп *ВН, СБ, О, У-СК*; телефон диреги телефонний стовп *Б*; директ'е харшы до дерева, на дерево *Б*; хырыңыз дирек зрубайте дерево *Б*; шах йўзў мермер дирек обличчя царя — мармурова колона [*СК*]; пор. дрек, дэрек, тирек, трек, тэрек.
 дири живий *СК*; пор. тири.
 диридирам рефрен *Б, К*.
 дирсек лікоть [*Г*]; пор. тирсек.
 дисин захід, західний [*Г*].
 дитьле- наставляти прямо [*Г*]; Алем дэ ата миндикчез улу йол беклер, д'елен-д'ечен сержанлара (< бизирд'анлара) дўфегин дитьлер Алім, як тільки сяде на коня, заступає великий шлях, наставляючи на проїжджих купців свою рушницю [*Г*]; пор. тикле-, титьле-.
 дит'ен колочка [*СЛ*]; пор. тит'ен.
 диш I зуб [*ВН, СБ, У, Г-К*], *СГ, СК*; балых диши риб'ячий зуб [*У*]; пор. тиш I.

диш II сон [ВН]; *пор.* дўш, тиш II, тўш.

диши жінка [К].

дишле- кусати зубами, жалити [Г]; *пор.* тишле-.

дйако Б; *пор.* дийако, дыйако.

Дмитриев *прізви.*; *пор.* Димитриев.

доа благословення [М]; доа олун-благословлятися [М]; *пор.* дова, дуа, дува.

добра торба, клунок СБ-У; тэшик добраны тотурмаға болмай дйру торбу не наповнити СБЧ; *пор.* дорба, торба, торва.

дова молитва; благословення [М]; *пор.* доа, дуа, дува.

доғ- (доғай) 1. народжуватися, виникати, з'являтися, виходити; доған кўн день народження НКД; о доған бери алай өкмек ашамады він від народження не їв такого хліба Б; доғанлы бери від народження ВН; анадан өксүз халайлар — овси тумасын /доғмасын хто лишається без матері, хай би зовсім не народжувався СБА 2. сходити — про сонце, місяць; кўн доғай сходить сонце ВН, СЛ, К; анда доғай, онда хонай де сходить, там і заходить Г; *пор.* доғ-, кўнтовуч, кўнтовуш, тоғ-, ту-, тув-.

доғдур- народжувати, породжувати, викликати появу; *пор.* доғур-.

доғдурт- *спон.* О, К.

доғма природжений, природний, від народження, від природи О, К; исаның доғма табыаты характер людини від природи П; анадан доғма сеэн көзлериң ачылыый твої очі прозріють настільки, як були від народження матір'ю Б.

доғмуш рідний, рідня, родич; доғмуш хардаш рідний молодший

брат ВН, Б; доғмуш ана рідна мати Г; бир доғмуш єдинородний, однієї крові [Г]; доғмушлар родичі Б, Г, НКД.

доғмушлан- ріднитися, родичатися з ким О, К.

доғмушлаш- ріднитися, родичатися між собою О, К.

доғмушлух кровність, становище родичів, спорідненість, рідня СМ, Г, К.

доғра- 1. кришити, сікти, рубати, дробити Б-К. 2. іти навпростець Г; доғрап атайых ходім навпрошки Г; *пор.* тора-.

доғрам розрізання на дрібні шматки Б-К; шматок, частина О, К; доғрам-доғрам эт- кришити, рубати, сікти на дрібні шматочки СЛ.

доғран- краятися, різатися, рубатися О, К; йўреги доғраныр эди серце її краялося від горя [Г].

доғрат- *спон.* О, К.

доғраттыр- *спон.* О, К.

доғрахла- кришити, сікти К.

доғру 1. прямий, рівний, прямо, рівно, просто; доғру хавалля прямі пагони сопілочника Г; доғру ал- піти навпростець О, К; доғру йер рівне місце СМ; доғру чоль рівне поле К; доғру т'ит- іти прямо К, М; доғру сохахнен прямо по вулиці Б. 2. правильний, вірний, правдивий, щирий, відвертий; правильно, вірно; щиро, відверто, прямо, просто; доғру адам У, доғру киши СБ правдива, щира, чесна людина; мен сеэн доғру анан я твоя правдива матір Г; доғру йаса- робити правильно У; доғру айт- кажи правду П-Б; хайда т'етәжекси? айт доғрусун куди йдеш? скажи правду Б; эйи доғрусу соле кажи щиро правду СЛ, СК; доғрудан айт- казати прямо СМ. 3. прямо, просто,

- безпосередньо; т'ельди ўйўнўн доғрусунa дйшов прямо до самої своєї хати *СМ*; *мых сне доғру* прямо на кілочок, на цвях *СМ*; *пор.* доғур, доғуру.
- доғруй *див.* доғур-.
- доғрул- випростатися *К*.
- доғрула- лагодити, приводити до ладу, ладнати *О, К*.
- доғрулан- *пас.* *О, К*.
- доғрулат- *спон.* *О, К*.
- доғрулаттыр- *спон.* *О, К*.
- доғрулт- виправляти, лагодити *О, К*.
- доғрулух прямота, правильність, чесність, правда, правдива річ *СМ, К*; доғрулух йохтур бир йердэ дэ правди немає ніде *СМ*; доғрулух эт- чинити справедливо, чесно *К*.
- доғрут- виправляти, випрямляти *О, К*.
- доғу схід *О*; кўн доғусу схід сонця *О*; *пор.* кўндоғу.
- доғул- бути народженим, створеним, народжуватися, створюватися *О, К*.
- доғум 1. народження. 2. схід *О*.
- доғур 1. прямий, прямо; доғур хавалля прямі пагони сопілочника *Г*; доғур бас- ступати прямо *У*. 2. правда *П, Г, СЛ, К*; *пор.* доғру, доғуру.
- доғур- (доғруй) народжувати *Б-Г, М, СК*; хысайахлы доғруй бир бала жінка народжуе дитину *Б*.
- доғуру 1. прямий, прямо *НБЕ*; доғуру йол пряма дорога *НБЕ*. 2. правда *НБЕ, Г*; айт маңа доғурусун / сен маа доғурсун сөле ти мені скажи правду *НБЕ/Г*; *пор.* доғру, доғур.
- доғурул- випростовуватися, виправлятися, розгинатися *БТ*.
- доғрулух справедливість *К*.
- доғурт- випрямляти, випростовувати, вирівнювати, виправляти, направляти, виправдовувати, вигороджувати *СМ, СЛ-СГ, СК*; *пор.* тоғурт-.
- доғуру прямо, рівно, правильно, справедливо, точний, акуратний *СБ, П*; т'ет болмаса — йол доғуру іди, коли не так, — дорога пряма *СБЧ*; *пор.* доғру, доғур.
- доғурул- виправлятися, розпрямлятися, випростовуватися, підводитися *СБ, О, К, СГС*.
- доғурултурт- *спон.* *О, К*.
- доғурулух справедливість *СБ, К*.
- доғуш народження, різдво *[Г]*.
- доз-доғру зовсім прямо, цілком правильно, вірно *О, У, НКД*.
- доз-доғрулух цілковита справедливість *К*.
- дой- насичуватися *[М, СК]*; дойунжа досита *[М]*; доймадым сөрпетинин дадына я не наситився приємністю бесіди *[СК]*; гүзеле доймах олмаз насититися красунею не можна *[СК]*; бу дўнйайа дойум олмаз наситися життям неможливо *[СК]*; *пор.* той-.
- дойум вдоволення, насичення *[У, К]*, *СК*; *див.* тойум.
- дойур- нагодувати досочу *СК*.
- докса веселка, райдуга *СМ, БТ*.
- дол- (долай) наповнюватися *У, [СЛ], СГ*; епси йер дэ долай бурчах скрізь було повно граду *У*; сиберка тэз башлады долмаа сув цеберка почала швидко наповнюватися водою *СГС*; төклен чувал долмаз розспіаний чувал знову не наповнити *СГ*; *пор.* тол-.
- долай I іди геть *О*.
- долай II *сл. ім.* біля; долайына диван турдулар шанобливо стояли навколо нього *[Г]*.
- долан- обходити, обвиватися *У, СЛ, СК*; салланыр, доланыр, д'езер увивається *СК*.

доландыр- пускати навколо, обвивати [М]; ахыз, сачын хуландыр, сарып бойну доландыр дівчино, візьми свої коси й обвий ними шию [М].

долап 1. стінна кухонна шафа, вбудований мисник, судник, ніша. 2. шухляда СБ.

долаплы з кухонною шафою, судником О.

долапчи столяр СК; пор. далап-тер, далапчи, далапчў, далапчы, долапчы.

долапчы 1. столяр О, К. 2. діяльна людина СК; долапчы исан діяльна, ділова людина СК; пор. далап-тер, далапчи, далапчў, далапчы, долапчи.

долаш- бродити, обходити, об'їздити, прогулюватися, ходити, навідувати, провідувати, скручуватися, бгатися У, Г, К, СГ, СК; гуляти; навідувати К; долаш-тым Уруму я обійшов Грецію Г; харысы т'итти ненесин долашмаа його жінка пішла навідати свою матір СГС; гөнўль бир тэль йыбрышымдыр — долашпыр да чезильмес душевні переживання подібні до шовкової нитки — скручуються легко, а розплатати неможливо СК; перчеми долашмыш гўль аґачына її кучері обвилися навколо пагона троянди СК.

долаштыр- спон. К.

долдур- наповнювати [ВН, Б-СЛ], СГ, СК; бу чувалны д'ерек долдурмаа боґдай в цей чувал треба насипати пшениці СГС.

доливка доливка СБ, К.

долма 1. наповнений, фарширований О; долма пипер фарширований перець ВН. 2. голубці СБ; різні страви з начинкою; патылжан долмасы фаршировані томати Б, У; амур долма пельмені СГ.

долу 1. повний [ВН, СБ, У-СЛ], СГ-СК; чанах долу фишненен миска повна вишень СГС. 2. (повна) чарка, келих, кухоль; звичай частування гостей з двох келихів під час обдаровування молодих; долу сўз- частувати з весільних келихів Б; пор. толу. долух повний, наповнений [СГ, СК]; чешмелер алтын долух криниця ніби наповнена золотом [СК]; хан долухту т'ипригимнен хашыма у я зазнала непоправного лиха — мої повіки й брови залило кров'ю [СГ].

долфун вид святкової жіночої сукні Г.

долхун хвиля [Г]; див. толхун.

Дольменко призв.; див. Дольмен. домал- напружуватися, силкуватися, тужитися СБФ.

домбай буйвол СБФ; дебела людина СБФ.

Доменко призв.

домп насл. удару від падіння Г; домпажах тўштў айаым сўтне гуп — упало мені на ногу Г.

домуз свиня ВН, СМ, Б, У, К; домуз бала поросля О, БТ, К; домуз эт свинина О, БТ; т'ийик домуз дикий кабан, вепр О, К; домуздайк налет упертий, як свиня Б; пор. донуз, донуз.

Домуз призв.

домузкўген бот. якірці сланкі, кавунці, бабині зуби СМ.

домузлан- поводити себе по-свинському О, К.

домузлух свинство О, К.

дон 1. спідні штани, кальсони Б, Г-СГС; труси жіночі К. 2. вбрання, шати [Б]; сийалара бойатай эдин донуцу ти приборалася в жалобу — дала пофарбувати свої шати в чорні кольори [Б]; пор. тон.

донан- наряджатися, бути оздобленим, прикрашеним, прибра-

ним, накритим [Г], К; софра
 донат- неозн.-ос. накривати сто-
 ла СМ, Г.
 донат- наряджати, прикрашати,
 оздоблювати, оснащувати, спор-
 ряджати НКД, СГС.
 донатма наряджений, прикраше-
 ний, оснащений, споряджений
 К.
Донский *прізви.*
 донуз свиня К; йылланған донуз
 однорічна свиня К; *пор.* домуз,
 доууз.
 донуз свиня ВН, СБ, Б, К; донуз
 бала порося НБЕ, Б; донуз май
 свинячий жир, смалець СБ;
пор. домуз, донуз.
Донуз *прізви.*
 допарла- збирати в купи [К]; *пор.*
 топарла-
 допарлан- збиратися в купи [СБ].
 доп-доғру прямисінько О.
 допур в'язниця <рос. ДОПР —
 дом принудительных работ У.
 дорба торба, клунок, ворок Б, К;
пор. добра, торба, торва.
Дорош-Матош *прізви.*
 дорун (дорну) онук [Г]; *пор.* то-
 рун.
 дос друг, товариш К, СК; достан
 від друга К, СК; дос ол- дужи-
 ти, товаришувати К; *пор.* дост.
 дос-доғру зовсім прямо К.
 дос-дос *весільний вигук* М.
 дост друг, товариш, приятель,
 знайомий СБ, СМ-СК; дост бол-
 дужити О; *пор.* дос.
 достан- здружитися, потовари-
 шувати, заприятелювати О, К.
 достлат- здружити О, К.
 достлаш- потоваришувати, здру-
 житися, зріднитися СБ, СМ, Б,
 К-М.
 достлаштыр- *слон.* О, К.
 достлу у кого є друзі; дружній [Г];
 инсан достлу раби дружній лю-
 дям бог [Г].
 достлух дружба, приязнь.

дохи проповідь [М].
 дохиари клочник [Г].
 дохсан 1. дев'яносто СБ, СМ-СК;
 дохсан кўмўш дев'яносто кар-
 бованців, гривень П; мен энди
 дохсан ўчке мені зараз дев'яно-
 сто три роки СБ; дохсан тохуз
 дев'яносто дев'ять К. 2. дуже ба-
 гато О; *пор.* тохсан.
 дохсанар по дев'яносто О, К.
 дохсанжы дев'яноствий О, БТ, К.
 дохтор СБ, К, СГС, СК, дохтур Г
 лікар.
 дохуз дев'ять П, СГ-СК; *пор.* то-
 хуз.
 дохузунжу дев'ятих СГС.
 дөвлетли знатний, вельможний;
 вельможа [Г], князь [КБ.]; пек
 зийадэ дөвлетли дуже знатний,
 вельможний [Г]; *пор.* дэвлет-
 ли.
 дөг- (дөгей СЛ, дөгий Г, СЛ, дөгүй
 Г) бити, товкти, кувати Г-СК;
 дэмир дөг- кувати залізо СЛ-СК;
пор. дөк-, дўг-, төк-, тў-, түй-
 дөгдўр- змусити бити, товкти, ку-
 вати К.
 дөгўль не ВН, Б, Г-СК; у да бана
 бир иш дөгўль для мене це ні-
 чого не варто СБ; ичтэ т'ерек
 ший дөгўль це річ зовсім не по-
 трібна Г; әвли дөгўлўм я не є
 жонатим СЛ; адам дөгўльсўз
 які ви недоладні — ви не люди
 СГ; шини дөгўль Айазма зараз
 Водохреща немає М; о аста дө-
 гўль вона не хвора СК; *пор.*
 дөль, дөўль, дўгўл, дўгўль, дў-
 д'ўль, дэгийль, дэиль, дэйиль,
 д'ўль П, тўгўл.
 дөгўль- бути битим, товченим К.
 дөгўн- переживати, каятися, по-
 биватися [Г].
 дөгўш бій, битва, війна, бійка; чы-
 хай дөгўш розпочалася війна Б.
 дөгўш- битися, воювати; ймыр-
 танен дөгўш- битися на кра-
 шанках СГ.

дөгүштүр- зав'язати війну, бійку
О, К.

дөгүштүрт- спон. О, К.

дөк- (дөгей, дөгий) бити [СЛ];
пор. дөг-, дүг-, төк-, тү-, түй-.

дөкүль- зваловатися, обсіпатися
[Г]; эви башына йыхылған, са-
чахлары йере дөкүльмүш хата
звалилася їм прямо на голову,
стріха обсіпалася на землю [Г];
див. төкүль-.

дөлев галоп Г; дөлевнен галопом
Г.

дөль не К; тэз дөль не скоро К;
пор. дөгүль, дөүль, дүгүл, дү-
гүль, дүд'үль, дэгийль, дэиль, дэ-
йиль, д'үль II, түгүл.

Дөльмен прїзв. О.

дөн- 1. обертатися, повертатися,
крутитися, мучитися, активно
діяти Г-СК, [Кб.]; башым дөний
у мене крутиться голова СЛ;
дөн бери, йүзүн көрейим обер-
нися, щоб я побачив твое об-
личчя [СЛ, СК]; йолдан дөн-
звертати з дороги Г; хыраын-
дан дөнен йигит йар дөгүль
справжнім закоханим не може
бути парубок, який відмовляє-
ться від своєї обітниці [СК]; йе-
ри дөндү Стамбола китмемейе
він повернувся їхати назад до
Стамбула [Г]; ве ниже дөндү,
ишитти ол сес і коли повернув-
ся назад додому, то почув той
голос [Г]. 2. відмовлятися, від-
вертатися, зрікатися Г, СЛ; эй-
лиге дөнмедилер кемниклерин-
дэн вони не повернулися від
своїх вад до добра [Г]; сенин сө-
зүндэн чыхан дининдэн дөнсүн
хто тебе не послухає, нехай зре-
четься своєї віри СЛ. 3. пово-
дитися, одягатися Г; биз йеди
йыл бир йере эдик, онун т'ибик
мен дөнйим ми жили з ним
шість років разом, я поводжу-
ся так само, як він Г; ◇ йүзүне

дөндүтүм ожам мій вельмиша-
новний пане [СК].

дөндүр- управляти, обслуговува-
ти, підкоряти, змушувати діяти,
обкручувати Г, СГ; энди унут-
хансыз да мени дөндүрмеэ ви
вже забули, як мене обслугову-
вати Г; наз да оса дөндүрдлер
эрифи якость-таки обкрутили
вони хлопця Г; шорбажлик дөн-
дүр- керувати господарством Г;
эйилиге дөндүр- повернути на
добро [Г].

дөнүш 1. поворот, повертання,
поведінка; хушларын дөнүшү
поведінка птахів СЛ. 2. перевер-
тень, вовкулака НМ.

дөнүль- бути переможеним, упо-
кореним, погамованим СБ;
дөнүльген буга күрешке той-
май переможений бугай у бо-
ротьбі є ненаситним СБФ.

дөрд чотири Б, У; дөрд бала хош-
тук ми, четверо дітей, об'єдна-
лися Б; дөрд йагадайы йүрд'ен
він бродив по всьому світі, хо-
див кругасвіта У; див. дөрт.

дөрдайах чотириногий К.

дөрдайахла- повзти навкарачках
К.

дөрдинжи СБ, дөрдүнжи II, [Г],
К, дөрдүнжү СБ, К-СГ, СК, дөр-
дүнчү М четвертий; пор. дөртүн-
жи, дөртүнжү, дөртүнчү.

дөрдэр по чотири II, О, У, К; дөр-
дэр килограм заре по чотири кі-
лограми зерна II; дөрдэр йүз по
чотиреста У.

дөрт (дөрдү) чотири; бөгүн айның
он дөрдү сьогодні повний мі-
сяць — чотирнадцятий день мі-
сячного місяця СБ; дөрт(ү)сү
четверо з них ВН, СБ; Дөрт ки-
тап Чотирикнижжя, Євангеліє
[У]; дөрт көше чотири сторони
світу; пор. дөрд.

дөртайах на чотирьох ногах, нав-
карачки, рачки О.

дөртайахлан- повзти рачки, нав-
карачки, рачкувати *О*.

дөртайахлат- спон. *О*.

дөртайахлаттыр- спон. *О*.

дөртийанлы *О*, дөртийанны *К* чо-
тиристоронний.

дөрткөше чотирикутник, чоти-
рикутний *ВН, СМ, У*.

дөрткөшели чотирикутний *О*.

дөртле- брати, складати, ділити
по чотири *О*.

Дөртоба Дордоба, Новий Кермен-
чик, Новомлинівка.

дөртүнжи *Б, У*, дөртүнжү *О, БТ*,
дөртүнчү *М* четвертий; дөртүн-
жү пай четверта частка *НБЕ*;
пор. дөрдинжи, дөрдүнжи, дөр-
дүнжү, дөрдүнчү.

дөртөр по чотири *О*.

дөүль не *Г-К*; уба дөүль то не го-
ра *Г*; беле дөүль не так *СЛ*; о
мудур, о му дөүль? це він чи не
він? *СЛ*; өле дөүль — беле, бе-
ле дөүль — өле те те так, а отак,
це не так, а ось як *К*; Юзов
дөүль, Сталино эди було не
Юзівка, а Сталіно; олажах ший
дөүль о це річ неможлива *Г*;
пор. дөгүль, дөль, дүгүл, дүгүль,
дүдүль, дэгиль, дэйиль, дэйиль,
дүль *П*, түгүл.

дөшек постіль *[Г]*; *пор.* төшек.

дөшен- бути засланим, застеле-
ним *Г, СЛ*.

Дранга оба Дурний курган *Г*.

дрек (дреги, дреи) дерево *Б, Г-СГ*,
СК; дрек түбүне під деревом *Б*;
дрек үстне на дереві *Б*; дреин
урлуу насіння дерева *К*; *пор.* ди-
рек, дэрек, тирек, трек, тэрек.
дреклик посадка *К*.

дрога дроги, сани *СГ*.

дрожка дрожки, дрожка *ВН, У*.

друй стоить *СГС*; *див.* дур-

друм-друм *насл.* дзвону *СЛ*; друм-
друм чаннар урлуй дзвони ка-
латають бом-бом *СЛ*.

ду-лу-дуй *насл.* звуку сопілки *СЛ*.

дуа молитва, благословення *О*,
[М]; дуа бер- благословляти *О*;
дуа эт- молиться, благословля-
ти *О*; дуа эйле- молиться *[М]*;
пор. доа, дова, дува.

дубурда- гупати, грюкати *О*.

дубурдав гушіт, грюкіт, стукіт *О*.
дубурдат- спон. *О*.

дубурдаш- перестукуватися, сту-
кати разом *О*.

дубурдаштыр- спон. *О*.

дува 1. благословення; молитва
Б, Г-СГ; дува ал- дістати благо-
словення *Б, СЛ*; анем, сана т'е-

льдим дува алмайа мамо, я при-
йшов до тебе попросити благо-
словення *[СЛ]*; дува бер-/вер-
ВН-У/Г-СК давати благословен-
ня; дува эт- а) благословляти;
молитися; б) заклинати *ВН, У*,
[Г]; дува эттир- а) поблагосло-
вити; б) заклясти *[Г]*; дуваға
дур- ставати під благословен-
ня *К*; дувадан унутма- не забу-
вати в молитвах *Г*; бабанен не-
не дувасын бердилер мати з ба-
тьком дали благословення *Б*; ду-
ванен йолу бағла- благослови-
ти в дорогу *БК*; дувамы хабул
эйле прийми мою молитву *Г*.
2. подяка в молитвах *П*; дува
бер- дякувати в молитвах *П*;
пор. доа, дова, дуа.

дувадах 1. дрофа *СБ, СМ, К*. 2.
чапля *НЛ*.

дуважы молільник *СБ, Б, Г, СК*;
дуважы ол- звертатися з молит-
вою, молитися *Б*; аллахка дува-
жы олуи він молиться богіві *Б*;
меним чүн дуважы олунуз мо-
літься за мене *Г*; Ғарибе осун ду-
важы хай молиться за Ғаріба
СК; азирге дуважы охочий до
готового *СБЧ*.

дувала- благословляти *К*.

дувалат- благословляти *К*.

дувалы діевий у своїх молитвах
[Г]; пек дувалы иди його молит-

ви, благословення були дуже дієвими [Г].

дувана божевільний, шалений *СБЧ*; дәли-дувана цілковитий дурень *СБЧ*; *пор.* диване.

дуване *див.* дувана, диване.

дувар I стіна, зруб; *дувар* көтәр-зводити стіни *СМ*; дайандым дуvara харшы я зіперся на стіну *НКД*; *пор.* двар.

дувар II художоба [*СБ*]; *див.* гувар.

дувах (-ғы) фата, вуаль *П-Г*, *СГ-СК*; шовковий шарф на руці в нареченої *НМ*; ах дувағым хойнума брахтым я опустила свою фату на груди [*П*]; алдым дувағым, хойдум холума я взяла свою фату, повісила на руку *У*.

дувла- рвучко рухатися, мчатися, летіти *О*.

дувла- випускати дим із плити, печі, піддувала в хату *К*.

дувлан- 1. рвонутися, помчатися, полетіти *О*. 2. диміти, гнати дим у хату (про плиту, піч) *О*, *К*.

дувлат- допустити, щоб плита диміла в хату *О*, *К*.

дувлаш- рвонутися разом *О*.

дудах (-ғы) губа, губи *ВН-СГ*; дудах ас- засмучуватися, розкисати *Г*, *НКД*; не дудахларны астын? чого це ти повісив губи? *НКД*; дудахлар *анат.* срамні губи *СБ*.

дуду кокетка *СЛ*, *М*; дура *СЛ*.

дуй- (дуйай) відчувати, здогадуватися, довідуватися, припускати; сохур гөрмесе дә, дуйай сліпий хоч і не бачить, але чує *СГ*; *пор.* дүй-.

дуйар чутливий, сприйнятливий, здогадливий *О*, *К*.

дуйарлых чутливість, сприйнятливість, здогадливість *К*.

дуйғу почуття, відчуття, сприйняття, емоція, інтуїція, здогад, передчуття [*Г*], *К*.

дуйғузду- давати привід здогадуватися *К*.

дуйғусун- передчувати *К*.

дуйғусунду- *спон.* *К*.

дуйду- давати знати, відчутти, здогадатися; өзү өзүн дуйдуруй видае сам себе *П*.

дуйду-р- дати відчутти, зрозуміти, підказати *СБ*, *К*.

дуйдыр- давати знати, попереджати *СБЧ*.

дуйна світ *ВН*, [*У*]; дуйналарә йох д'ибик ніби й не було на світі *ВН*; дуйна малы усі скарби світу [*У*]; вермем да дуйна малына не віддам за всі скарби світу *ВН*; буламам дуйналарә не знайду ніде в світі *ВН*; ◇ дуйна түрлү шийлер найрізноманітніші речі *ВН*; *пор.* дўйна, дўнья, дўня.

дуйул- відчуватися, ставати відомим, виявлятися *ВН*, *СБ*.

дуйур- давати знати *СГ*, *М*; *див.* дуйду-.

дуйухсун- відчувати, здогадуватися, передчувати *К*; дуйухснуй відчувається, здається *К*.

дук-дук стук-стук — про серце *О*.

дукулда- стукати, колотити, тріщати *К*; дукулдап ағрый смикає (болить) *К*; дукулдай башым чобан т'ибик голова в мене тріщить, як чиряк *К*.

дукулдав стук, стукіт *О*, *К*.

дукулдат- *спон.* *О*, *К*.

дукулдаттыр- *спон.* *О*, *К*.

дулғадә *О*, дулғадә *БТ* навій — вал ткацького верстата для намотування основи; *пор.* дыл.

дулда заслона [*К*].

думан туман [*П*, *У-СК*]; *див.* туман.

Думбал *прізьв.*

думбу-р- гуркотіти *О*, *К*.

думбурда- гуркотіти, торохтіти, гриміти *О*, *К*; башым думбурдай голова в мене стугонить *К*.

думбурдат- спричинити гуркіт *О, К.*
 думбур-думбур *насл. гуркоту О, К.*
 думка горб *БТ; пор. дунка.*
 думп гуц, геп *О, К; думпажах отурдум я гепнувся СГ.*
 думпуз *звук удару кулаком О, К.*
 думпузла- гамселити, бити кулаками, лущювати *О, К.*
 думпузлан- бути битим *О, К.*
 думпузлат- дати побити *О, К.*
 думпузлатгыр- *спон. О, К.*
 думпузлаш- битися навулачки *О, К.*
 думпулда- гупати, гепати *О, К.*
 думпулдат- *спон. О, К.*
 думпулдатгыр- *спон. О, К.*
 дундук *прізв.*
 дунья світ *У; пор. дўнья, дўня, дунья.*
 дунка купка кристалів *БК; дунка-дунка чыхай* виділяється на поверхні купками кристалів *БК; пор. думка.*
 дуп дуб *Б; дуп аґачы дуб (дерево) СК.*
 дуп-дуп *насл. гупання бух-бух, гуп-гуп О, К.*
 дуулда- гупати, бухати, калататися (про серце) *О, К.*
 дур- (дурар, дуруй; друй *СГС*) стояти, перебувати, знаходитися, ставати, зупинятися [*ВН-К*], *СГ-СК*; дур стій [*СБ, Г*]; харшы дур-повставати [*СБ*]; меним урбам шкаф чине друй моя сукна в шафі *СГС*; *пор. тур-*
 -дур *зв'язка теп. часу ств. мод. е; пор. -дир, -дўр, -дыр, -тир, -ту, -тур, -тўр, -тыр.*
 дурах (-ғы) зупинка [*У*].
 дурул- зупинятися, встановлюватися, приходити до тями, отямлюватися, спапатишися [*Б, Г*].
 дут шовковиця *СБ-СМ, У-СК*; дут аґачы *СЛ*, дут дирек *НКД*, дут дрек *К, СГС*, дут тирек *П*, дут

тэрек *О, У* шовковичне дерево; бйаз дут біла шовковиця *НКД*; т'ийик дут ожина; хара дут чорна шовковиця *НКД*.
 дут- тримати, хапати, ловити [*СБ, Г, СЛ*]; *див. тут-*.
 дутла- укриватися, вимазуватися шовковицею *П*.
 дутлух шовковичний сад *О, К.*
 дутул- бути схопленням, спійманим [*СБ, Г, СГ*]; *див. тутул-*.
 душенка частушка *СБ, СМ-К, СК.*
 душенкам *рефрен* моя душечко *ВН, СМ-СК.*
 Душка *прізв.*
 душман ворог; душман олма сен баца не стався до мене по-ворожому [*У*]; душман эт- чинити вороже *О, К*; харез душман заклятий, затятий ворог *У*.
 душманлан- ставати ворогом, ворогувати *О*.
 душманлат- робити ворогами, сварити *О*.
 душманлаш- ставати ворогами, ворогувати *О*.
 душманлаштыр- *спон. О*.
 душманлы ворожий *О*.
 душманлых ворожість, ворожеча *О*; душманлых эт- чинити вороже *О*.
 душманнан- ставати ворогом, ворогувати *К*.
 душманнат- робити ворогами, сварити *К*.
 душманнаш- ставати ворогами, ворогувати *К*.
 душманнаштыр- *спон. К*.
 душманны ворожий *К*.
 душманных ворожий вчинок, ворожеча *СЛ, К*.
 душник душник, заслінка *СЛ, К*.
 дўбў *див. дўп*.
 дўг- (дўгўй) стукати *Б*; башым оґадар дўгўй — көзлерим чиндэн йалтрай да голова в мене до того стугонить — аж в очах

блискае *Б*; *пор.* дөг-, дөк-, төк-, тү-, түй-.

дүгме гудзик, застібка, бляшка *СБ, Б-СК*; дүгмелери кұмұштән у нього гудзики зі срібла [*Б, У*]; дүгме чез- розстібати гудзики *СК*.

дүгмеле- застібати на гудзик *К, СГС*.

дүгмелен- застібатися *К*.

дүгмелендир- застібати когось *К*.

дүгмели з гудзиками, бляшками *СГ*.

дүгү пшоно *Б, Г, К, СГ*; дүгү шорбасы кулш, юшка із пшоно *К*; *пор.* тү, түй *I*.

дүгүл не *II, СМ*; о алай дүгүл це не так *II*; маңа дүгүл — саңа өз-ңе не мені, а тобі самому *II*; аб-лай көпек дүгүл собака не такий *СМ*; *пор.* дөгүль, дөль, дө-үль, дүгүль, дүд'үль, дэгийль, дэ-иль, дэйиль, д'үль *II, түгүл*.

дүгүллер *мн.* весілля *СБ*; *див.* дү-гүн.

дүгүль не *СБ, СМ, Б, СК*; сағ дү-гүль не є здоровим *ВН*; масалға мен авес дүгүль эдим я не був охочим до казок *СБ*; бек бала-бан дүгүль не дуже великий *СБ*; баллар дүгүль не діти *Б*; бир дүгүль не однаковий *У*; о алай дүгүль, бу булай дүгүль те не так, це не так *У*; сен алай гүзель дүгүльсү ти не такий хороший *СМ*; *пор.* дөгүль, дөль, дөүль, дү-гүл, дүд'үль, дэгийль, дэиль, дэ-йиль, д'үль *II, түгүл*.

дүгүм 1. вузол *НКД, СГС*; сачла-ры дүгүме жый- збирати волос-ся в вузол *СГС*. 2. ланка ланцю-га *К*.

дүгүме гудзик *К*; сидэф дүгүме перламутровий гудзик *К*; *пор.* дүгме.

дүгүмне- зав'язувати вузлом *К*; застібати на гудзик *СГС*.

дүгүмнен- зав'язуватися *К*.

дүгүмнендир- заплутати, нароби-ти вузлів *К*.

дүгүмнет- зав'язувати вузлом *К*.

дүгүмнү який має багато ланок — про ланцюг [*К*].

дүгүн весілля *ВН, СБ, Г-СК*; дүгүн алхы весільні гості *Г-СГ*; дүгүн йап-/хур- *СБ, К / Г, СГ* справ-ляти весілля.

дүгүннүк для весілля *СЛ*; дүгүн-нүк азырлан- готуватися до ве-сілля *СЛ*.

дүдү базікало *НМ*.

Дүдү *прізв.*

дүдүк дудка, свисток, сопілка *СБ, СМ, К, СГС*.

дүдүкчи сопілкар *О*.

дүд'үль не [*ВН, Б*], *БТ*; шең дү-д'үль не є веселим [*ВН*]; *пор.* дө-гүль, дөль, дөүль, дүгүл, дүгүль, дэгийль, дэиль, дэйиль, д'үль *II, түгүл*.

дүз- рівняти *К*; *пор.* диз-, тиз-; *пор.* диз *II, тиз II, түз I, түс III*.

дүзель- одужувати *СК*.

дүзем порядок, дисципліна, вимо-га [*СЛ*]; уста шед'иртине дүзе-мим (=дүземи) чохтур у майст-ра до учня вимог багато [*СЛ*].

дүзен 1. порядок *О*. 2. непорядок, підступ, підступність [*СК*]; атым тэг'ерленди, хан арап, д'енди-ме бу дүзен мій кінь перевер-нувся й упав, хане арап, для мене це підступний удар [*СК*].

дүзенле- упорядковувати, приво-дити до ладу *О*.

дүзенли упорядкований, акура-тний, охайний *О*.

дүзет- поправляти, настроювати, приводити в порядок, ремон-тувати, лагодити *О, СК*.

дүзеттир- *спон. О*.

дүзетиль- бути полагодженим, приведеним до ладу *О*.

дүй- здогадуватися, відчувати, чу-ти *НБЄ, СЛ*; дүймадым я не здогадався *СБ*; *пор.* дуй-.

дүкме гудзик *СБ*.

дүльбер гарний *ВН, СМ, Б, Г, К, М, СК*; дүльбер киши гарна людина *НМ*; дүльбер хуш гарний птах *СМ*; дүльбер хыз гарна дівчина *Б*; дүльберим моя красуне *Б*.

дүльберлет-спон. *СМ*.

дүльберлик (-ги) краса *О, Б, К*.
дүльгер токар *СК*.

Дүльгеров *прізви*.

дүльдүль дюльдюль, весільний поні *СМ, Г-СК*; дүльдүль — күчүк ат; хыз да, оғлан да минежеклер бу күчүк атларын үстне, т'итэжеклер стэфан алмаа т'исей; олар тэк стэфана варан шийлери; олар күчүк, олар ишлемейе д'ечмей дюльдюль — маленький кінь; і дівчина, і хлопець маюць сідати на цих маленьких коней, щоб їхати до церкви вінчатися; на них тільки їздили до вінця; вони малі, для роботи не годяться *СК*.

дүм-түз зовсім рівний *О*; *див. түз*.
дүн I учора [*СБ*], *Г-СК*; дүн ахшам учора ввечері [*Г*]; дүн йеже учора вночі *Г*; *пор. түнен*.

дүн II віра, релігія *СБФ*; *див. дин*.
дүнья 1. світ, всесвіт *Г-СК, [Кб.]*; дүнья малы усі скарби світу *СБ*; дүнья малы дүньяға скарби світу належать світові *У*; дүнья бүйүк світ великий, чого не буває *СЛ*; дүнья сону кінець світу *Б, К*; бу дүнья цей світ *СМ*; дүнья гүзели писана красуня, всесвітня красуня *П, Б, Г, СЛ, СГ*; паре дүнья башымыза дар олду тлінний світ став для нас затісним *Г*. 2. життя *Г-СК, [Кб.]*; дүньяма кўльмедим я в своєму житті не насміявся *У*; исаан дүньясы узун людське життя довге *СК*; не д'е тойғансын дүньяңдан? чого це тобі обридло життя? *Б*; хем жан та-

рафундан хем дүньяңдан і з боку духовного, і з боку мого світського життя [*М*]. 3. люди *СБФ*; ◇ дүнья түрлү різноманітний *О, СЛ, К*; *пор. дуйна, дүнья, дүня*.

дүньялых земний *О*; людство *СБФ*.

дүнт'и учорашній *СГ, СК*.

дүньяа світ *Г, СК*; дүньяа малы скарби світу *Г, СК*; ◇ дүньяа түрлү шийлер різноманітні речі *Г*; *пор. дуйна, дүняа, дүня*.

дүня 1. світ *НБЕ, П-У, СЛ-СГ, СК*; дүня малы скарби світу *СГ, СК*; дүня мердвен: бири түшей, бири миней світ — сходи: один спускається, другий підіймається *СМ*; дүняан масхарасы ганьба на весь світ *СЛ, СГ*; дүняға чыхстати явним для всього світу, виявлятися, відкриватися *НМ*; дүнядан жой- зганяти зі світу *СМ, Г*; йаман дүня йүзүне на клятому світі *П*; т'амильлернен дүня дэвирлежек світ перевернеться через премудрих *Г*; дүняан бир көшеси кўлий, бир көшеси ағлай один куток світу сміється, інший куток світу плаче *НКД*. 2. життя *СМ, Б, У*; дүняма кўльдүрмедиз ти не дав мені змоги повеселитися *У*; дүнясына той- насолодитися життям *Б*; дүнясына тоймасын нехай він не зазнаєрадість в житті *Б*; дүнясыны көрме- зазнати поразки *Б*; ◇ дүня түрлү отлар різноманітні трави *У*; дүня түрлү шийлер уйдур- вигадувати не сусвітні речі *СМ*; мен она дүняан түркүсүн да, нелерин да айтырым, масалларын да я йому розповім найрізноманітніші пісні, і казки, і таке інше *У*; *пор. дуйна, дүняа, дүньяа*.

дүп (дүбү) 1. низ, спід, дно *Г-СГ*; дүптән знизу *СГ*. 2. *сл. ім. під,*

з-під; йатайым бу сельви дубўне ляжу-но я під цим кипарисом *Г, СЛ*; д'ирий көпүр дубўне залазить під міст *СГ*; *пор.* дип, тип, түп.

-дүр зв'язка *теп. часу ств. мод. е*; *пор.* -дир, -дур, -дыр, -тир, -ту, -тур, -түр, -тыр.

дүрүй: алты гүн дүрүй стоить шість днів *СК*; *див.* дур.

дүрүс урівноважений, розсудливий *О*.

дүфежик *див.* йуфажых.

дүфек (-ги) рушниця, гвинтівка [*СБ, Г*]; дүфегими долдурдум я зарядив свою рушницю [*СБ*]; *див.* түфек.

дүч сталь [*СЛ*]; *пор.* туч, түч.

дүш сон [*Г, К, М, СК*]; онос биде дүш олур нещастя доведе нас до безгями [*СК*]; *пор.* диш II, тиш II, түш.

дүш- (дүшер, дүшей, дүший) падати, спускатися, влазити, залазити [*ВН-К*], *СГ, М, СК*; не бек йитан ажел дүштү пешиме до чого страшна смерть спіткала мене [*ВН*]; дүштү бир думан упав туман [*СБ*]; дүштү бир йағмур знявся дош [*СБ*]; ахыр андан дүшүп шашмаз мы? хіба омине його день страшного суду? [*СБ*]; аста дүштүм я тяжко завхорів, зліг [*СЛ*]; ғайып мүшкүль дәрде дүштүм мене спіткали тяжкі, згубні муки [*СК*]; *див.* түш-.

дүшүр- скидати, зваловати, спускати *СК*; ◇ шунда үч дүльбер вар — гөнүль дүшүрдүм тут три красуні — я в них закохався [*Г*].

дыба дорога шовкова тканина з розводами, атлас, тафта, дорогий одяг із такої тканини, коштовні шати [*Г, К, СК*]; чыхарды дыба урбаларыны да кийди фухаре урубасы він зняв із себе дорогі шати й одягся в одіж

бідняка [*Г*]; тәнинин үзериндән ве тырашдан (=тышардан) дыбалар кийер иди він одягався в розкішну білизну й дорогий верхній одяг — одягав на спід і зверху дорогий одяг [*К*]; аллыгүльлү дыбаларын д'иймишлер вони одягали розкішні пурпурові квітчасті шати [*СК*]; малымдан, жанымдан д'ечтим дэ д'ельдим, бойумжас дыбалери бычтым да д'ельдим, түрлү-түрлү дағлар ачтым (=аштым) да д'ельдим я покинув усе, що мав, і всіх, хто в мене був, роздер дорогі шати, пошиті по моїй фігурі, подолав різні гори й дістався сюди [*СЛ*]; бойумжас дыбалары д'ечтим/бичтим дэ д'ельдим, алтайлых йолуму бир гүндэ д'ельдим, мевлам ханет верди — учтум да д'ельдим я відмовився від розкішних шат, пошитих по моїй фігурі, за один день подолав шестимісячний шлях сюди, бог дав мені крила — і я прилетів [*СК*].

дыбырда- тупотіти, гупати *О*.

дыбырдав тупотіння, гупіт *О*.

дыбырдат- спон. *О*.

дыбырдаттыр- спон. *О*.

дыбыр-дыбыр насл. тупотіння, гупоту *О*.

дывылда- гудіти — про машину, верстат *СБФ*.

дығ- втикати, всовувати *СБФ*; *пор.* дых-, тха-, тый-, тых-, тэй-.

дызар лик, лице, особа [*М*]; сизлерин дызарыныза вармайа іхати до вашої сановної особи — святості [*М*]; *пор.* дизар.

дызлах голий *О*.

дызылда- дзижчати *О, К*.

дызылдавух джміль *О, К*.

дызылдат- спон. *О, К*.

дызылдаттыр- спон. *О, К*.

дыйако дякон *СГ*; *пор.* дийако, дйако.

дыяр краіна, край Г; Урум дыяры Грецька краіна Г.

Дыйачок *прізв.*

дыл навій *СМ*; *пор.* дулгады.

дылдал глашатай *СБ*; *пор.* дэ-лал, дэллал.

дым сирий, вологий *СБ, О, К*;

дым топрах сира земля *О*.

дыма-дэмир цілком залізний *У*;

дыма-дэмирдыр йапусу його паркан із самого заліза *У*.

дымжа сируватий *СЛ*.

дымла- зволожувати *О*.

дымлат- *спон. О*.

дымлаттыр- *спон. О*.

дымлаш- сиріти, ставати вологим, зволожуватися *О*.

дымлы вологий, сирий *СГС*.

дымлых сирість, вологість *О*.

дымна- зволожувати *К*.

дымнат- доводить до зволоження *К*.

дымнаш- сирішати, ставати вологим, відволожуватися *К*.

дымны вологий, сирий *К*.

дын- поринати, тонуги [*СБ*]; дынай т'етий тоне, починає тонуги [*СБ*]; дынай чыгай виринае [*СБ*]; *див.* тын-.

дынгыл-дынгыл эт- теліпатися, тіпатися, сіпатися — про бороду під час ходи *СЛ*.

дынгыр-дынгыр *насл. торохтіння, бряжчання, грюкання СМ, Г*.

дынгырда- торохтіти, грюкати, бряжчати, дзвеніти, деренчати, бренькати *О*.

дынгырдав торохтіння, грюкіт, брязкіт, бряжчання, деренчання, бренькіт *О*.

дынгырдат- грюкати *СБФ, О*.

дынгырдаттыр- *спон. О*.

дынгыр-дынгыр стук, грюк *СБ, О*.

дыңкылда- гупати *О*.

дыңкылдат- *спон. О*.

дыңкылдаттыр- *спон. О*.

дыңкылды гупіт *О*.

-дыр зв'язка *теп. часу ств. мод.* е; о йазылы вардыр саа це в тебе напевно записано *СЛ*; *пор.* -дир, -дур, -дўр, -дыр, -тир, -ту, -тур, -тўр, -тыр.

дырван стан здоров'я [*СМ*]; болайды беним эвельт'и дырваным, тутайдым сени якби я був здоровим, як раніше, я спіймав би тебе [*СМ*].

дыр-дыр *насл. торохтіння, бурмотіння, гамору О*; дыр-дыр эт- торохтіти, трішати, триндіти, галдикати, талдикати *О*.

дырнах ніготь [*Г*]; *пор.* тырнах.

дырс-дырс *насл. гупоту, тупоту О*.

дырсылда- гупати, тупати *О*.

дырсылдат- *спон. О*.

дырсылдав тупіт, гупіт *О*.

дырсылды тупіт, гупіт *О*.

дырылда- гуркотіти, грюкати, рокотати *О*.

дырылдат- *спон. О*.

дырылдаттыр- *спон. О*.

дых- втикати, всовувати [*СБ*]; *пор.*

дыг-, тха-, тый-, тых-, тэй-, дышла дишло *СБ, П, К, СК*.

дэ 1. *частка* також, теж, же, і; бөгүн дэ бөгүн йашап отруйляр живуть вони ще й сьгодні *СГ*; бабам, мен дэ т'итэжем? тату, я також піду? *СГ*. 2. *посил. частка* ж; биший дэ йох нічогісінько немає *Б*; о пиший дэ бильмий-дир він нічогісінько, нічого зовсім не знає *СГ*. 3. *частка* що-, кожного; күздэ дэ шоосені *НМ*. 4. *енкл. у складі допуст. форми* хоча; ичерлер исе дэ хоча й вип'ють [*Кб.*]; не сойу дэ боса, она эп тэ бир яким би воно не було, йому однаково *СМ*. 5. *ритмічна частка*; бен д'езерим чарше дэ бойу я гуляю по базару [*ВН*]. 6. *прот. спол. енкл.* а, але, та, ж; о түштү, т'етти, биз дэ отүриймиз брычка стне він зліз і пішов, а ми посідали на

воза *ВН*. 7. *єдн. спол.* і, та; дэ о вахта дийлер і тоді кажуть *Б*; дэ о да йазай маа і він пише мені *М*.

дэ... дэ *єд.-розд. спол. енкл.* і... і, то... то; элине дэ бар, тилине дэ бар і в руках у нього *є*, і на язиці *є СБА*; чагырсаң да т'ельмей, т'есе дэ т'етмей як і поклічеш, не прийде, як і прийде, то не йде геть *СМ*; дэ онда чапар эди, дэ онда чапар эди то туди біг, то сюди біг *СЛ*.

дэ- (дэр, дий; // дэй *СМ, Б, К*) казати, говорити, називати *П, У*; *теп. час:* дэм (дэйим *П*) кажу, дэс кажеш, дэй каже, дэмиз кажемо, дэйсиз кажете, дэйлер кажуть; *наказ. спосіб:* дэйим скажу-но, у 2 *ос. од. вживають* айт скажи, дэсин нехай скаже, дэйик скажімо, дэсинлер хай скажуть *Б*; Папазов дэген киши людина на прізвище Папазов *СБ*; дэйен мовляв *П*; дэр эт'ен він нібито каже *СМ*; наз дэдим чумака? як я назвав чумака? *Б*; дэмеэ чаре можна сказати *Г*.

дэбель товстий, грубий, здоровий, дебелий *О*.

дэв див, дракон, чудовисько, потвора, почвара, демон *СЛ, СГ*. дэве верблюд; дэве бала(сы) верблюженя *БТ, СГС*; бир (эт'и) өрчекли дэве одnogорбий (двогорбий) верблюд *СМ*; дэве йўреги міцне — верблюже серце *СЛ*; дэве хадар улаһың болғанчас карға хадар хожаң босун ніж мати сина великого, як верблюд, краще мати чоловіка з грака *П*; дэве мажары велика гарба, в яку початково запрягали верблюда *СМ, У*; дэве дэведэн халса, хуйруғун т'есий якцо верблюд відстане від верблюда, то він відріже собі хвос-

та — про уперту людину *СБФ*; у меним хадар болғанчас мен дэве хадар болим поки воно буде з мене, я буду з верблюда *СБЧ*.

дэвежи погонич верблюдів, верблюжатник *У, О, К*.

дэветабан *бот.* ведмеже вухо, дивина ведмежа, царська свічка, коров'як *Г, БК*; *пор.* йўннўтабан.

дэве-тэпе пагорби й долини *СЛ*. дэвет'ель марний, пустопорожній, даремно, марно *Б*; дэвет'ель адам пустопорожня людина *Б*; дэвет'ель ший эт-робити даремні речі *Б*.

дэвин: тўшек дэвин-дэвин постіль збилася, скуйовдилася *[Г]*. дэвир ол-розваловатися, руйнуватися *Г*; дуйнадан дэвир олпровалитися зі світу *ВН*.

дэвир- (дэврий) перевертати, перекидати, звалювати, розвалювати, убивати *Г-СК*.

дэвириль- (дэвирлий) звалюватися, розвалюватися, перевертатися *Г, К*; т'амильлернен дўня дэвирлежек світ розвалиться завдяки мудрагелям *Г*.

дэвирлий *див.* дэв(и)риль-.

дэвлет багатство, масток, щастя *О, [Б, Г, СК]*; эр хулун башында дэвлет ми хонар? невже щастя звалюється на голову кожному рабові? *[Г]*; йаремийлен сўрдўтў дэвлетим бана шинжик дўш олур щастя, яке я пізнав з коханою, ніні — як сон *[СК]*.

дэвлетли багатий, маєтний, знатний, вельможний *О, [Г, К]*; *пор.* дөвлетли.

дэвлетлик багатство, заможність, вельможність *О*.

дэвр ол-обвалюватися, руйнуватися, перевертатися *[Б, Г, СК]*; дўһа башма дэвр олур світ обвалиться на мою голову *[СК]*.

дэвран пора, доба, період [Б, СК];
бу дэвраннар д'ечер биздэн бир
гүн ця щаслива доба одного
дня для нас скінчыцца [СК].

Дэврат: Дэврати Шериф Старий
Заповіт [Г].

дэврыль- (дэвирлий) розвалюва-
тыся, звалюватися, обвалюва-
тыся Г, К, СК.

дэврыш дэрвіш [СЛ], заступник,
покровитель [Г]; кёк дэврыши
небесний заступник [Г].

дэвф ол- проходити, минати, вга-
мовуватися, заспокоюватися —
про почуття [К]; пор. дэф ол-.

дэвшириль- бути зібраним М.

дэг- (дэгий) торкати, торкатися,
заціпати, приставати, діставати,
діставатися [СБ], СМ-СК,
тріскається СГС; виділяти, при-
суджувати О; кўреклери дэгсе
йере харшы якщо його лопат-
ки торкнуться землі Г; башлар-
ны тизлерне дэгий чыхтылар
вони вийшли, дістаючи голова-
ми своїх колін Г; адам су ичкен-
дэ йылан да дэгмей коли лю-
дина п'є воду, навіть гадюка не
чіпає СЛ, СГ; дэгди пармағым
таша СЛ, пармағым дэгди та-
ша Г я ударився пальцем об
камінь; не вахта дэгер файда-
сы? коли з нього буде користь?
СМ; сизе о дэгмежек, халмажах
вам воно не дістанеться, не за-
лишиться К; хылычымың чети
дэгди гўмўше вістря моєї шаблі
оздблено сріблом [СБ]; пор.
диг-, дий-, тий-.

дэгдир- дати торкнути, торкнути
чим СГ.

дэгер ціна, вартість, цінність, до-
стойність, вартий, коштовний,
дорогий, цінний СБ, СЛ, СК;
сен меним тырнағыма дэгерің
йох ти не вартий мого нігтя
СБЧ; сайғы дэгер вартий пова-
ги О; дэгери йох эди о лафет-

мед'є не варто було про те й го-
ворити СМ; энди йазмаға дэге-
ри йохтур тепер записувати не
варто П; хырарлаан шийин дэ-
гери бўйўк обіцянка — цяцянка,
букв. обіцяна річ має високу
вартість СЛ; бу т'ийаты дэ-
гери вар охумаа цю книжку
варто прочитати СГС; пор. дэ-
д'єр.

дэгер- мати ціну, коштувати О.
дэгерле- цінувати, оцінювати О.
дэгерли дорогий, цінний, вар-
тисний, коштовний, поважний,
шановний СБ, О, СЛ, СК; сев-
да олдум, сарылдым йашын дэ-
герлисине я закохалася, я при-
горнулася до найдорожчого з
парубків СЛ.

Дэгерменжи прізви.; див. дэгир-
менжи.

дэгийль не Б; тэк мында дэгийль не
тільки тут Б; онлар бунда йазу-
лу дэгийльدير ці речі тут не за-
писано К; пор. дөгўль, доль, дө-
ўль, дўгўл, дўгўль, дўд'ўль, дө-
иль, дэйиль, д'ўль П, тўгўл.

дэгирмен млин СБ, Б, Г-СК; дэ-
гирмен ташы млинове жорно
Г; дэгирменин ханаты крило
вітряка Б; пор. дэгирмен, дэр-
мен, тийермен, тэгирмен, тэ-
йирмен, тэрмен.

дэгирменжи мельник, млинар П,
СК.

дэгийш зміна, заміна, обмін О, К.
дэгийш- мінятися, змінюватися,
обмінюватися СБ, СМ, БТ, Г-
СГ; о туланы эсти тобанға дэ-
гийшилер ту цеглу міняють на
стару солону П; дэгийшти урба-
ларны він поміняв одяг СК; ай-
дыныз, урбаларымызы дэгийше-
йик давайте поміняємося одя-
гом СК.

дэгийшик обмін, заміна О, К.
дэгийшиклик змінність, змінюва-
ність О, К.

дэгишиль- (-шлий) мінятыся, змінюватися, абмінюватися, става-ти інакшым, бути зміненым, поміняным, абміняным, пераодя-гатыся *СБ, Б-СК*; сес дэгишлий голас міняецца *У*.

дэгишильт- *спон. К*.

дэгишым зміна, заміна *О*.

дэгишин- мінятыся, змінювати-ся, видозмінюватися, перавдя-гатыся, перемінятыся, міняти білізну *П, О, Б*; биз дэгишин-дик ми пераодягаліся, мінялі одяг *Б*.

дэгишинт- *спон. О*.

дэгишлик змінніць, змінюва-нісьць *К*.

дэгиштир- замінаты, змінювати, міняты, абмінювати, вимінюва-ти *СБ, СМ-СГ*; жожаьын дэгиш-тир- зраджуваці чоловіка *СБ*.

дэгиштириль- бути зміненым, абміняным, заміненым *О, К*.

дэгиштирт- *спон. О, К*.

дэгли (аж) до, по [*Г*]; эбедлерин эбедлерине дэгли повікі-віків, до кінця віків [*Г*]; *пор. дэк*.

дэдир- спонукати гаворыці *О*.

дэдэ прэдок, пращур *О*; дэдэси-бабасы діди-прадіді, прэдкі, пращури *О*.

дэ-дэ ну-ну *О*.

дэд'ер ціна, вартісьць, достойнісьць *Б, К*; дэд'еринжез гідно *Б, К*; дэд'еринжез ойна-гуляці (з дів-чыною) парядно *Б*; *пор. дэгер*.

дэһер [*К*] час, період.

дэйль не [*Б*]; *пор. дөгүль, дөль, дөўль, дүгүл, дүгүль, дүд'үль, дэгіль, дэйль, дэйиль, д'үль II, түгүл*.

дэйль- называціся [*Кб.*]; *пор. дэ-йиль-*.

дэйен мовляв [*Г, К, СК*]; ону да ольмейым дэйен/дэйин, ичер иди пив іі, аби не померці [*Г, К*]; нечин сымарладын бана: "д'ель", дэйен? навіщо ти пере-

казувала мені, щоб я прышов? [*СК*]; *пор. дийен, дийин, дэйин, дээн; див. дэ-*.

дэйиль не [*М*]; *пор. дөгүль, дөль, дөўль, дүгүл, дүгүль, дүд'үль, дэгіль, дэйль, д'үль II, түгүл*. дэйиль- называціся [*Г, М, Кб.*]; *пор. дэйиль-*.

дэйин кажучи *ВН, Б*; бен өзүмү билендэн бери Шахсене беним, дэйин, сайар эдим відколи я себе знаю, я вважав, що Шах-сене мая *Г*; *пор. дийен, дийин, дэйен, дээн; див. дэ-*.

дэк до, аж до, по [*Г*]; эбедлерин эбед(лер)ине дэк на вікі вічні, до кінця віків [*Г*]; *пор. дэгли*.

дэкембриоз грудень [*М*].

дэкенбриос айы місяць грудень [*М*].

дэлал глашатай, вісник *О, Г, К*; *пор. дэллал, дылдал*.

дэли дурень, дурний, буйний, навіжений, божевільний, шале-ний; дэли баш дурноголовый, шалений, гарячий, запальний *СБ, О*; дэли башха бола айах-ларға да рағатлых йох за дур-ною головою ногам немає спо-кою *СБЧ* (*див. дэлибаш*); дэли йүрек гарячий, запальний, буй-ний, скажений *СБ*; ахыллы баш дэлиге тўшкен розумна голова дісталася дурневі *СБЧ*; дэли ол-втрачати глазд, божеволіти, чманіти, очманіти — від кохан-ня, з горя *ВН*; дэли хал- карт. лишится в дурнях, програти в дурня *СМ, К*; Т'өроғлунун аты дэли д'еректир кинь Тьороглу, напевно, знавіснів, сказився *СК*; шараб ичкен соң болий коп дэлиси багато з тих, хто п'е вино, дуріють, буянять *ВН*; дэ-лиге: "халпағың ал", — дэсең, башын да алыр якщо дурневі сказаці: "зніми свою шапку", — він зніме й голову *СБФ*.

Дэли прізва.

дэлибаш свавільний, очманілий, навіжений, знавіснілий, осатанілий, дурний, буйний, безумний, шалений, божевільний, запальний, гарячкуватий, відчайдух, буян, шаленець *СБ, Б.*

Дэливер прізва.

дэли-дувана цілковитий дурень *СБ*; дэли-дувана бол-збожеволіти, помішатися *СБЧ.*

дэлик (-ги) дірка, отвір, дірявий *П, СМ, Г, К, СК, [КБ.]*; дэлик чувал дірявий чувал *П*; ане, беним йўречигим дэлик дэлинди мамо, моє серце — суцільна рана [*СМ, Г*]; йўрекли дэлик душевна рана *СМ.*

дэликли дірявий *О.*

дэликбоз очманілий, навіжений, знавіснілий, осатанілий *СМ.*

Дэликбоз прізва.

дэлилик (-ги) дурість, безум, безумство, навіженість, самодурство *СБ, СМ, О, К.*

дэлиминя *СЛ, К, дэлимйа НМ, СЛ, К, дэлимолла НБЕ бот.* дурман.

дэлим-тэшик дірявий, у дірках *О*; *див. тэшик.*

дэлимуд'а *бот.* дурман *Б.*

дэлин-дірявитися, продірявитися *СМ, О, Г, К.*

дэлир-дуріти, ставати дурним, божеволіти *ВН, О*; шараб ичкен соң копусу дэлирий після вина багато хто дуріє *ВН.*

дэлирт-зводити з розуму, спантеличувати, сердити, злити, розлючувати *О.*

дэлиханлы *О, дэлиханны Б, Г-К* юнак, парубок; *пор. дэлханны.* дэллал вісник, глашатай, посередник *Г, СЛ*; *пор. дэлал, дылдал.* дэллалых провіщення, провісництво, пророцтво [*К*]; дэллалых айле-провіщати, пророкувати [*К*]; *пор. тэллалых.*

дэлханнар *мн.* парубки; *див. дэлханны.*

дэлханны юнак, парубок *СМ, Б, Г-СК*; *пор. дэлиханлы, дэлиханны.*

дэлханнных парубоцтво, парубоцькі літа, парубкування *К*; дэлханнных эт-парубкувати *К.*

дэль-дірявити, свердлити, робити отвір *О.*

дэльдир-спон. *О.*

дэльдирт-спон. *О.*

дэльме дірявий *О.*

дэльме-дэли дурний далі нікуди, зовсім дурний *О.*

дэм мить, момент, час [*Г*]; ол дэм тіеі ж миті, в цей час [*Г*]; ол дэм Панайа дэди тоді Богородиця сказала [*Г*]; ич бир дэми жодної миті [*Г*]; селаметэ чыхан ғеми (=дэми) у годину спасіння [*Г*].

дэмам ол-виповнятися [*М*].

дэмбель ледачий, ледар *ВН, СБ-Б, К, СГ*; ◇ дэмбель өкмек полудник *СБЧ*; *пор. дэнбель, тэмбель.*

Дэмбель прізва.

дэмбельлен-лінуватися, ледачіти *О.*

дэмбельлет-спонукати лінощам, дозволяти ледарювати *О.*

дэмбельлик 1. лінощі, ледарство, лінивість *СБ, О.* 2. полудник *НБ.*

дэме: онда бир афта дэме күн олдулар там вони перебували цілий тиждень і день [*Г*].

дэmek значить, означає [*Г*]; анжелос абердар дэmekтир ангел означає вісник [*Г*].

Дэмели прізва. який має надію, бажання *О.*

дэмир залізо, залізний *СБ, П-СК*; дэмир ағачы залізне дерево, залізник *К*; дэмир дөг-кувати залізо *СК*; дэмир йўрек залізне серце *Б*; дэмир йўрекли з заліз-

ним серцем, жорстокий *К*; дэ-мир парчачых шмат заліза *У*; дэмірдэн дэмір добірне залізо *СЛ*; *пор.* тэмір, *див.* дэмірйол. дэміржи коваль *СМ, Б, Г, СЛ, СГ, СК*.

Дэміржи *див.* Тэмірчи.

дэміржилик ковальство *О*.

дэмірйол залізниця *СБ, СМ, Б, Г, К*.

дэмірйолжу залізничник *Г, К*.

Дэмірхазых Полярна зірка *Г, К*. дэн тіло [*М*]; *пор.* тэн.

дэн- казатися, гаворыцца, значаці *Г*; **бу да дэний** — тўкў халый це й значае — від нього лишаецца шерсть *Г*.

дэнбель дурень *СЛ*; *пор.* дэмбель, тэмбель.

дэне 1. зерно, зернина; **бир дэне** да т'етирмей ні зерніні не прыносіць *У*; **нар дэне** зернятка граната [*СК*]. 2. *нумератив, лічільне слово* штука, душа, голова; **бир дэнеси он алты кілограм** одна штука шість кілограмів *У*; **он алты дэне** шістнадцятэро *К*; **он дэне** дэсятэро *П*; **эт'и дэнейди** авеле кўйдэ, ойняннар у селі було тількі двое такіх, що вмілі грати *СК*. 3. **щось; сёле, ама гўзель дэне** заспівай, але щось дужэ гарне *Г*; **◇ бир дэне** а) один, єдіный, один-єдіный; **бир дэне** уланлары бар у них є один син *П*; **бир дэнеси** один з них *СЛ*; **бир дэне ми, эт'и дэне ми** чи один раз, чи, може, двічі *СМ*; **бир дэнечик** хызым вар дівчына в мене одна-єднa *ВН*; **бунда тэк мен бир дэне** халдым тут лишилася тількі я одна-єднa *М*; **тэк бир дэне стий** хочэ тількі адного *СМ*; **тэк бир дэне маґбет** т'ерек олмаґа тількі треба бути хоч трохи дружнімі *Б*; б) хто-небудь, хтось, щось, якіксь;

бир дэне тэшик якась нора *СМ*; в) значний, великий, справжній, видатний, видний, помітний; **бир дэне кўтэк чыхты** зчинілася ціла бійка *ВН*; **бир дэне хырсыз** справжній злодій *СБ*; **йа-сайляр бир дэне** балабан эв будують такий собі величезний будинок *Б*; **о бир дэне йаш эди**, гўзель він був видним хлопцем, гарним *У*; **о Хрисан бир дэне** адам эди той Хрисантій був видатно людиноу *У*; **эт'и дэне** двое *ВН*; *пор.* дане, тэне.

дэне- (дэней, дэний) розслідувати, выпробувати, досліджуваці, допытываціся, выпитуваці, стежити, вистежувати *Г-СГС*; **хулахларынен дэний** намаґаецца розібрати на слух *Г*.

дэнев розслідування, дослід, експеримент, спроба *К*.

дэнет- спон. *К*.

дэнечик штучка, однісінький *П*; **бир дэнечик йар сардым** я прыгорнув одну-єдну любку *П*.

дэніз море *П, Г-СК*; **дэніз бол-** ол-*П/К* розліваціся; **дэря дэніз болду** *П*, **ёзен дэніз олған** *К* річка розлілася; **дэніз йаґасы** берег моря *Г*; *пор.* дэніз, тэніз.

дэнізана русалка *К*.

дэнізот морська трава *К*.

дэніль- бути сказаным, названым, называціся *СМ, [Кб.]*; **оон чў дэ дэнільд'ен** алай ось чому сказано так *СМ*.

дэніз море *СБ, П, СМ, Б*; **дэніз йаґасы** берег моря *Б*; **дэніз чети** край моря *СМ*; *пор.* дэніз, тэніз.

дэнізжи моряк *О*.

дэнізжилик морський промысел *О*.

дэнізот морська трава *О*.

дэп *підр. спол. слово, приєднуе чужу мову* 1. що, мовляв, кажу-

чи; "бильмем", — дэп айтыл каже, шо не знае У; "йохтур ахчиси", — дэп айттым мен саа я ж тоби сказав, шо в нього немае грошей Г; йавун йавай, дэп айтыл каже, шо дощ иде П; битни да айтыллар, шо талайллар ону, дэп кажуть і про вош, шо вони, мовляв, кусають його П; чыгас су т'енарна йувунмага, дэп вийдеш на берег річки, мовляв, покупатися СБ; бу да штий — хайль олуй, осун, дэп він же чуче — погоджується, мовляв, нехай буде так К; хасевет этмей, шо адамын йохтур бир шийи дэ дэп йому байдуже, шо в людини нічого немае Б; жанавар хорхай — уруй, дэп вовк боітьса, шо стрілятимуть СБ. 2. вважати ким, за кого, за шо, сприймати як, ніби; йеңильген дэп сайылыи вважаетьса переможеним Г; бох дэп тээекке/тээеге хошмай як гімно не мішае до кізяка — не шануе СБА/Г. дэрбадағын розкиданый, безладный, безлад О; пор. дармадағын. Дэрбиш, Дэрвиш ч.; див. дэвриш. дэрд див. дэрт І. дэре ривчак, яруга, річка Б, СГ; дэре йағасы берег річки, край яру Б; дэре дэмийлер, тэпе дэмийлер ідуть навпростець, не розбирають дороги СГ. дэрек (-ги, -еи) дерево, стовп, колода, стовбур, колона СМ, Г, СЛ, СК; сельв дэреи кипарис [Г]; пор. дирек, дрек, тирек, трек, тэрек. дэреклик місце, поросле деревами, гай, посадка, гайок К. дэрекхуш дятел К. дэрели слово, парне до дэртли шо страждае [СГ]; див. дэртли. дэрен глибокий, гибоко Г-СК; дэрен чухур гибока яма Г, СК; дэрен дағ лісова хаща, дриму-

чий, непроглядный ліс Г; а анча дэрендэн тўшўнсен а якшо отак глибоко подумаетьса СЛ; дэрендэн көкўс т'ечир- глибоко, на всі груди зітхати Г; дэрендэн сөле- говорити натяками, здалеку Г; дэрендэн хаз- глибоко копати [Г]; пор. тэрен. дэренже поглибше Г. дэреннен- глибшати, заглиблюватися К. дэреннендир- спон. К. дэреннет- поглиблювати К. дэренник глибина СГС. дэри шкіра [Г]; пор. тэри. дэрильмек гнів СБФ; див. дарылл. дэрильт- сердити, дратувати СБФ. дэрья ріка, річка ВН-П, Б, Г-К; річка в вузькому місці НМ; широкa, повновода ріка СГ; океан СБФ; розлив ріки, річище СБФ; море НБЕ, [СК]; провалля, безодня СБФ; д'идэм дэрья йўзўне попливу морем [СК]. дэрья-дэңиз 1. розлив річки Б. 2. водний простір П; дэрья-дэңизлер ачылса якшо буде година на морі П. дэрьядат'и річковий, який знаходиться на річці Г. дэрман ліки У, Г; дэрман көр- спробувати знайти засіб поліпшити становище [Г]. дэрмен млин Б, Г-К; дэрмен көчери вісь млинових жорен Г; дэрмен таш(ы) млинове жорно Г, СЛ; су дэрмени водяний млин СЛ; пор. дэгірмен, тийермен, тэгірмен, тэйирмен, тэрмен, див. жельдэрмен. дэрменжи мельник, млинар СЛ. дэрс урок У. дэрт (дэрди) І хвороба, захворювання, біль, горе, страждання, печаль, муки, нещастя; дэртлере бат- поринуті в горе з головою Г, СГ; булду дэрт бени мене спіткало горе СК; булду

дәрдами ти знайшов причину моїх мук *ВН*; хайып мўшкўль дәрдә дўштўм мене спіткало смертельне горе *[СК]*; бўйўк дәрдә лиш- потрапити в тяжке становище *СК*; дэрт сахбу олтерпіти тяжкі муки *[М]*; нас дэрт тагыт бизим тайфаны що за нещастя напало на нашу сім'ю *НБЕ*; дердини чез- позбавляти страждань *Г*; йўрек дәрди муки серця *[СК]*.

дэрт II дерть із ячменю *СГ*; *див.* т'ебек.

дэртлен- хворіти, страждати, потерпати *О, Б, К*.

дэртлен- молотися на дерть *К*.

дэртлеш- ділитися горем *О, К*.

дэртли хворий, тяжкий, печальний, стурбований, скорботний, сумний, журний *СБ, СЛ, СГ, М*; запальний *БТ*; дэртли кал- знати горя *[М]*; бени дэртли-верамны эттин ти мене дуже засмутила *СЛ*; дэртлийе дэрман буламаз мыйсын, базирд'ан башы? хіба не зможеш знайти ліки для страдника, отамане купців? *[СК]*; дэртлийим-дэрелийим, сорнуз, бен нерелиийм мучусь я, страждаю я, запитайте, звідки я *СГ*; дэртли бол- не знати, де подітися від сорому *СБФ*. дэртсизлик безтурботність, безжурність *О*.

дэскели учитель *СБ*; *пор.* даскал, даскали, даскалос, дидаскале, дидаскалос.

дэскельче учителька *СБФ*; *пор.* даскалица, даскальче.

дэспот владика, епископ *[СЛ]*; вардым, бахтым — одасына кандильлер йанай, дэспот и папазлар фермана дўнер приходжу, дивлюся — у нього в кімнаті горять світильники, владика й священики клопочуться коло документів *[СЛ]*; *пор.* дэспот. дэст пучок, букет *СК*; ґонже гўлўнўн дэсти букет нерозквітлих троянд *[СК]*; *див.* дэстэ.

дэстна десятина *П*; бир дэстна йер десятина землі *П*; *пор.* дэсятна, дэсятна.

дэстэ в'язанка, пучок, купа, стос, дэсть *ВН, НБЕ, СГС*; дэстэ хамиш в'язанка очерету *У*; бен бир дэстэ хамишим я — як та в'язанка очерету *[ВН]*.

дэстэле-складати в купи, стоси, зв'язувати в пучки *СБ, СЛ, СГС*.

дэсятна десятина; бир дэсятна йер десятина землі *П*; *пор.* дэсятна, дэстна.

дэф ол- проходить, минати, заспокоюватися, вгамовуватися, припинятися, пропадати *[Г]*; хасталых дэф олду хвороба відступила *[Г]*; *пор.* дэфв.

дэфа раз *[М]*; дбрт дэфа чотири рази *[М]*.

дэфне лавр *[Г]*.

дэфтэр зошит, конторська книга *О, У, М*; *пор.* тэфтэр.

дээн *спол.* слово мовляв, що, буцім *Г*; брахмаа да хорхай эбет мени — хачар, дээн боїться й залишити мене, буцім я втечу *Г*; *пор.* дийен, дийин, дэйен, дэйин.

Д'

д'авур невірний *[М]*; *пор.* т'афир. д'ат- лягати *[У]*; *див.* йат-

д'е- (д'ей) приходити *СГ-СК*; д'е-синлер хай приходять *[ВН]*; кўндўз д'еме, йеже д'ель вдень не

приходь, приходь уночі *СЛ*; сохах бойу д'егендэ ойняп д'елий ат ідучи вулицею, кінь виграє, гарцює *СГ*; *пор.* гель-, д'ель-, йель- II, кель-, т'е-, т'ель-, чель-

д'ебап кебап [Б]; йўрегим д'ебаб олду сердце мое згоріло на кебаб [Б]; *див.* т'ебап.

д'ебер- подихати *СМ, СГ, СК*; чох чобан арасна хой арам д'еберий де багато чабанів, там вівці дохнуть від мору *СГ*; д'еберип халыңыз щоб ви пови-здохали *СГ*; *пор.* йебер- I.

д'еберт- убивати *СГ*.

д'еду дід *У*; д'едуларымыз наші діди *У*; *пор.* деду.

д'еже ніч, уночі *ВН, Г, СГ-СК*; *пор.* геже, жеже, йеже, т'ече.

д'еже-гүндүз удень і вночі *М*.

д'ежеле- ночувати *СГС*.

д'ежелейин уночі *СГС*.

д'ежелик на ніч *СК*.

д'ежеме гүндүз день і ніч *СК*.

д'езе- (д'езер, д'езей, д'езий) бродити, гуляти, ходити, рухатися, доглядати; чобан д'ез- ходити в чабанах *ВН*; авжулуға д'ез- ходити на полювання *СГ*; тўркў йазып д'езий він їздить записує пісні *МГ*; д'езей хойуннан ходити за вівцями, доглядає, пасе овець *СК*; мале маледэн д'езей тиняється вулицями *[СК]*; атларнан д'езен оғлан хлопець, що ходив коло коней, доглядав коней *СК*; *пор.* гез-, йез- II, кез-, т'ез- I.

д'ездир- носити, тягати, водити на прогулянку, прогулювати, вигулювати *ВН, СГ, М*; хырх ат д'ездир- вигулювати сорок коней *ВН*.

д'езеле- ходити туди-сюди *СК*.

д'елен-д'ечен *ВН, У, СК*, д'елен-т'итэн *СГ* перехожий, подорожній, мандрівний, транзитний, бродячий.

д'елин наречена *[ВН-К] СГ-СК*; бōгүн д'елин йапайляр ону нині її готують як наречену *СК*; д'елин амамы лазня нареченої — звичай *М*; ал д'елин красна

наречена, молода *Г, К*; д'елин ол-статі нареченою *[П]*; сенин д'ельнин твоя наречена *СГ*; *пор.* җелин, йелин II, келин, т'елин. д'елин-т'ийов наречена й жених, молодий і молода, молоді *СГ*. д'елиндэш ятрівка *СГ*.

д'елиш прихід, приїзд, прибуття *[Г, СЛ, СК]*; нерелердэн д'елип анда д'идэрсиз, турналер? д'елишиниз Бағдатган мы, турналер? звідки й куди ви летите, журавлі? чи ви, журавлі, летите не з Багдада? *[Г]*; д'елишими сорарсаныз, өзүн элиндэн-дирим ви запитуете, звідки я йду,— я із вашого ж краю *[СЛ]*; д'елишин передэндир? звідки ти приїхав? *[СК]*.

д'ель- (д'елий) їти сюди, їхати сюди, приходити, приїздити, прибувати, досягати *[ВН-К], СГ-СК*; д'елий ардымдан іде за мною *[СБ]*; четтэн д'елий ўч атлы від краю села їдуть сюди троє верхівців *[П]*; ахыл д'елий, ама д'еч д'елий розум приходить, але запізно *СГ*; йарын д'ележек він має приїхати завтра *СК*; мен д'ельдим сексен йашна я дожив до вісімдесяти років *СГ*; ош (сефайа) д'ельдиниз ласкаво прошу *СК*; гурбет эльдэ д'елен олмаз, д'идэн олмаз ғарибин йолуна на чужині ніхто не товаришує — не допоможе біднякові в дорозі *СК*; д'елий вахыт, т'итий вахыт минає час *СГ*; д'елип д'ечен перехожий *ВН*; *пор.* гель-, д'е-, йель- II, кель-, т'е-, т'ель-, чель-.

д'ельме прийшлий, зайшлий *[Г]*; йат йердэн д'ельме йит пес, що прибулдывся з чужих країв *[Г]*. д'еми корабель *[СЛ, СГ, СК]*; *пор.* геми, йеми.

д'енар край, узбіччя *СЛ*; *див.* т'енар.

д'енди він сам [ВН], М-СК; хазма чухуру — д'ендин тўшерсин не копай яму іншому — сам упадеш СГ; д'енди дилин твоя власна мова М; д'ендим я сам М; д'ендилерин йапайляр чепуряться СК; чобан дэди д'енди башна чабан сказав сам собі СК; Т'өроғлу д'ендийим сам я — Тьороғлу [СК]; д'енди д'енди-ми бльдўрсем я убив би сам себе [СК]; пор. генди, йенди, кенди.

д'ене знову, все одно, все-таки [СБ], СГ-СК; он пармағын мум этсен, д'ене дэ д'ечмезсин хоч з усіх своїх десяти пальців зроби свічки, все одно не догодиш СГ; йарын д'ерек тавух соймаа — д'ене аша эт олур завтра треба зарізати курку — все-таки буде м'ясо на юшку СГС; пор. гене, йене, йени II, йине II, кене, т'ене, т'ине, эне.

д'енж молодий Г; пор. генч, д'енч.

д'енже наймолодший у родині ВН, СЛ; д'енже доғду він народився найостаннішим ВН; пор. женже.

д'енч молодий [Г]; д'енч бойум мій молодий стан, моє молоде життя [Г]; пор. генч, д'енч.

д'енчлик (-ги) юність СЛ.

д'ердан підборіддя, шийка СГС; пор. йердан, эрдан.

д'ерданлы з підборіддям, шийкою [ВН]; кўмўш д'ерданлы зі срібною шийкою [ВН].

д'ерек потрібний, потрібно, треба СГ, СК; анда вардын, онда архан д'ерек, дост лазым куди йдеш, там потрібна підтримка, друзі СГ; о д'ерек бох край потрібне гімно СГ; бени бльдўрсе д'ерек він, певно, мене уб'є СК; нас д'ерек як слід М; йымыртасы д'ерек олур яйця будуть

потрібні СГ; д'ерек олғанда о олмай як треба, його немає СГ; д'ерек эткендэ коли треба СГ; принчи д'ерек этэжек пширгендэ сайламаа як варити, рис слід перебрати СГС.

д'ерек-бути потрібним СГ; арж-ламаа д'ерекмий чох не слід багато витратити СГ.

Д'еремов *прізвище*.

д'ери назад, тому [Г], СГ, СК; бир йыл д'ери рік тому СК; д'ери д'ель-СК; д'ери хайт-повертатися назад СГ, СК; д'ери чекиль-відступати СГ; шинжи(к) д'елир хасап бабем/бабан д'еридэн зараз повернеться мій/твій батько різник СК; мен бир йыл д'ери доғмуш осам якби я народився на рік раніше СК; эндэн д'ери через це [Г]; д'еридэн позаду [СК]; д'ерийе назад СГС; пор. гери, кери, йери, т'ери I.

д'ерчек правда, істина, достовірність; справді Г, СГС, СК; а шини д'ерчектэн эви йанған а тепер у нього справді хата згоріла СГ; пор. керчек, көрчек, т'ерчек, черчек.

д'ерчекле-справдитися СГ.

д'ерчеклен-стати правдою [СК]; айрылх д'ерчекленди розлука здійснилася [СК].

д'ес-різати, краяти [СЛ]; дэряа д'ести сесими річка перервала мій голос [Г]; див. кес-, т'ес-.

д'есиль-бути відрізанним; шерааты д'есильмиш питання вирішено — вирок винесено [СЛ].

д'ет-іти звідси [СБ-СМ]; пор. гит-, д'ит-, йит-, кит-, т'ет-, т'ит-, һит-.

д'еф д'ечир-отримувати насолоду [Г]; пор. т'еф.

д'еч пізно СГ, СК; д'ече хал-запізнаватися СГС; пор. йеч-, кеч-, т'еч-, чеч-.

д'еч-переходити, минати, переправлятися, обганяти [ВН-К],

СГ-СК; підходити *СК*; догоджати *СГ*; олары д'ечен олмажах дўнайада у світі не повинно бути таких (коней), щоб їх випередили *СК*; д'ечен базар минулої неділі *СГС*; барйам д'ечкен сон хынайы кӧтне силь після того, як свято минуло, хна вже не потрібна — натирай нею собі задницю *СГ*; пшійе д'ечмей ні на що не годиться *СК*; д'ечмез непридатний *СГ*; д'ечмесин не догодиш *СГ*; о тахым аты д'ечсин щоб від перегнав усіх коней *СК*; д'ечтим д'ельдим я пройшов, проминув [*СК*].

д'ечер- див. д'ечир-.

д'ечиль- *неозн.-ос., узаг.-ос.* проходить, минати, переправлятися [*Г-К*], *СК*; д'ечильсин щоб можна пройти *К*; даштан д'ечильмез через каміння не пройти *СК*; йардан д'ечильмез від милої відмовитися несила [*СЛ*].
д'ечин- жити *СГ*, *СК*; йаваш-йаваш д'ечиний живе потихеньку *СК*; *пор.* д'ечин, кечин-, т'ечин-, чечин-.

д'ечир- пропускати, протягати, ганяти, переганяти з місця на місце, пропускати, переправляти, провадити життя [*Г*], *СГ-СК*; даш кӧпүрдэн д'ечирдилер балайы через камінний міст переводили дитину [*СГ*]; д'ечирий башна йүгени надіває вуздечку йому на голову *СГ*; далдан дала д'ечирдилер змусили його перескакувати з гілки на гілку [*Г*]; касынкамы учурдум, йеди дэрайа д'ечирдим; утандым агламайа — ойнап гүлүп д'ечирдим я пустила косинку, і вона перелетіла через сім річок; я посоромилася плакати і пережила танцюючи та сміючись *СК*; насын сеэн д'ечинмен? — нас олажах йа? д'ечирийик ӧз башымыза як твое

життя? — а як має бути? якось живемо *СГ*; ахынен-вахынен гүнмү д'ечердим (=д'ечирир эдим) я проводила свої дні в тузі й журбі *Г*; гүн д'ечирсин (=д'ечирирсин) йасыйнан ти проводиш дні в жалобі *М*; *пор.* кечир-, т'ечир-, чечир- I.

д'ечме брід [*ВН, К*]; д'ечмелердэн ахан сулар дашхындыр вода, що тече бродом, бурхлива [*ВН*].

д'ечмез непридатний *СГ*.

д'ешме криниця, джерело [*СБ*]; *пор.* чешме.

д'езп (=д'елип) дієприсл.; маа бир т'ере даа д'езп йаздлар до мене одного разу вже приїздили й записували *СК*; див. д'е- д'и підр. спол. енкл. що *М, СК*; мен дийим д'и: "варамам" кажу, не піду *М*; *пор.* к'и, т'и I. -д'и -но; т'ель-д'и сен дэ бырайа підійди-но й ти сюди *СЛ*.

д'иби як [*Г-СК*]; Ғарибин дили бұлбұл д'иби, ағызынен хуш дутай язык у Ғаріба, як у соло- в'я, — устами птахів принадлежу [*Г*]; шинжик д'иби дүгүль не як сьогодні *СК*; *пор.* гиби, киби, т'иби.

д'ибик як [*ВН, П, СМ, Г*], *СГ, СК*; сениң д'ибик, вах, йарем дэ, буламам дуиналара подібної до тебе, о моя люба, я не зможу знайти ніде в світі [*ВН*]; севсем ғонжейи д'ибик покохав би, як бутон [*НМ*]; фидан д'ибик везир оғлы Шахфелек стрункий, як пагін, син візира Шахфелек [*Г*]; балаан дэгени д'ибик, сахланды хыз як і сказав хлопчик, дівчина заховалася *СГ*; бу халый, хасталанный д'ибик олуй лишається, вдає, ніби захворіла *СГ*; варлар меэм д'ибиги е такі, як я *СГ*; тавшан д'ибик атылтый скаче, як заєць *СК*; хашлары да лазымы д'ибик гүзель і брови в нього гарні, як

слід *СК*; бабасынын сөледиги д'ибик як сказав йому батько *СК*; гүннердэн бир гүн тильт'и собаа харшы йатты, айахларыны ольмүш д'ибик узатты одного дня лис ліг біля печі і простяг ноги, ніби помер *СК*; *пор.* гибик, жибик, йибик, кибик, т'ибик.

д'ившан *бот.* полин дрібнолистий *СМ*; д'ившан сибирт'е *бот.* деревій *СМ*; *пор.* жефшан, живущан, жувшан, жумушан, йувшан.

д'иғыл- *У*; *див.* йығыл- *П*, йыхыл-.

д'ид- піти [*ВН, СЛ, К*], *СК*; д'идэйим піду *П*; *див.* д'ит-.

д'иди *рефрен* [*ВН, СГ*]; д'иди йаврум дэ ой ти милий [*ВН*].

д'идир- змусити одягати [*СК*]; *див.* д'ийдир-.

д'изли таємний, прихований [*ВН, СГ, СК*]; бабемдэн д'изли таємно від мого батька [*ВН*]; д'изли лафетме дэ чар йох навіть поговорити таємно не можна *СГ*; д'изли сөз таємне слово *СК*; д'изли ший таємна річ *СК*; *пор.* гизли, изли, йизли, кизли, т'изли.

д'ий- (д'ийий) одягати [*СБ, П, Г-К*], *СК*; д'ийдиги її вбрання [*ВН*]; *пор.* җий-, йий-, т'ий-.

д'ийдир- одягати кого *СК*.

д'ийили одягнений *СК*; бир зен-д'ин адам, башна шапка д'ийили якийсь багатий чоловік, на голові капелюх *СК*.

д'ийимни одягнений *СГ, СК*.

д'ийин- одягатися, одягати на себе [*СБ, СЛ, СГ*]; *пор.* җийин-, йийин-, кийин-, т'ийин-.

д'ийиндир- давати одягати *СГ-СК*.

д'ийов зять [*М*]; *пор.* кийев, кийов, кийов, күйев, т'ийев, т'ийов, т'ийов.

д'им хто [*ВН, П, Г-СГ*]; абер д'ельди падышадан дөгүше д'итмейе... д'ими анадан, д'ими баладан айырлып д'итмейе від царя прийшла звістка іти на війну, іти, розлучаючись — кому з матір'ю, кому з дітьми [*ВН*]; бен/мен бурада ольсем да д'итсем, д'им ағлер, йар, д'им ағлер? якщо я тут помру, хто оплаче мене, моя мила, хто оплаче [*П*]; бу айрылх д'имдэн олду, (бен дэ) билейим через кого сталася ця розлука, і я знаю [*Г, СЛ*]; йа бен ағлемейип д'имлер ағлесин? а якщо не заплачу я, то хто ще заплаче? [*Г*]; не үчүн жаны ағырды? д'име ағырды? чому вона ображається? на кого ображена? [*Г*]; д'имин хызысын йа? чия ти дочка, га? [*Г*]; т'ими ичти, д'ими ичмеди, т'имин (д'имин) ағызы ачых халды хто з них пив, хто не пив, а хто так і лишився із роззв'яленим ротом [*К*]; *пор.* ким, т'им.

д'имсе хтось [*ВН, У, Г-СГ*]; айрылмайа да гүнлер д'ельди — йазых та дэген д'имсе йох прийшла пора розлучатися, а поспівчувати нікому [*ВН*]; чох хычырдым, чох та бағырдым — д'имсем т'ельмеди я довго кричав, довго гукав — ніхто до мене не прийшов [*ВН, У*]; сенин д'имсен йох му? у тебе немає нікого? [*Г*]; бен эвимдэн чыхсам, д'имсем дуймаз як я виходити му з моєї хати, ніхто не почує [*СЛ*]; ольсем, табуга д'ирсем, ағламайа д'имсем йох якщо я помру й ляжу до труни, оплати мене буде нікому [*СГ*]; *пор.* кимсе, т'имсе, т'имсей.

д'ир- (д'ирий) вступати, входити, залазити, влазити [*Г*], *СГ-СК*; ахылыннан чувала д'ир зі своїм

розумом (порадами) залазь у чувал *СГ*; көзүне бахар, жөбүне д'ирер в очі тобі дивиться, а до кишені залазить *СК*; хардаш олсан, д'ель йаһыма, не д'ирдин эрам ханыма? якщо ти мені сестра, прийди сюди, чим я так дошкулив тобі? [*СК*]; харғыш ич д'ирмий лайка нітрохи не зачіпає за живе *СК*; пор. гир-, кир-, т'ир-.

д'иргиз- змусити входити *СГС*. д'ирим *СГ*, *М*, *СК*, д'ирими *СК* двадцять; пор. д'ирми, игирми, йигирим, йигирми, йирим, йирими, йирми, йирмы, йирым. д'ириш- втручатися, входити разом [*ВН*, *Б*], *СГ*; пор. т'ириш-.

Д'ирйалеш обряд викликання дощу — можливо, пов'язане з мусульманським іменем пророка Іллі — Хызыр-Ильяс, Хыдыр-Ильяс, урумське Хыдырлез, до якого зверталися учасники обряду *ВН*, *Б*.

д'ирми йыл *Г*; пор. д'ирим, д'ирими, игирми, йигирим, йигирми, йирим, йирими, йирми. д'ит- (д'идэр) іти звідси [*СБ-У*], *СГ*; йүрегим йанар д'идэр сердце мое попеліє *СК*; пор. гит-, д'ет-, йит-, кит-, т'ет-, т'ит-, Һит-. д'өнүль- бути переможеним *СБФ*. д'үзель гарний, красуня [*ВН*, *Б*, *Г-К*]; пор. гүзел, гүзель, йүзель күзель.

д'үзельлик (-ги) краса [*ВН*, *Б*]. д'үль I троянда [*ВН*, *Б-К*]; д'үль- д'үль квітчастий *К*; пор. гуль I, йүль.

д'үль II не; мен баатырлы д'үль я не з Богатиря [*Б*]; пор. дөгүль, дөль, дөүль, дүгүл, дүгүль, дү- д'үль, дэгийль, дэйиль, дэйиль, д'үль II, тугүл.

д'үльлү з трояндами [*К*]; див. гүльлү.

д'үнд'үль китчастий [*К*]; пор. д'үль, гүль-гүль.

д'үрек (-ги) сердце [*У*]; див. йүрек.

Ъ

Һелин наречена, молода, невістка для старших [*М*]; пор. д'елин, йелин II, келин, т'елин.

Һий- одягати самому, надівати на

себе [*М*]; пор. д'ий-, йий-, т'ий-. Һийин- одягатися самому, одягати на себе [*М*]; пор. д'ийин-, йийин-, кийин-, т'ийин-.

Ж

жангыр-жангыр *Г*, *У*, жангыр-жунгур *У* насл. брязкоту; хороz т'елир жангыр-жунгур півень іде, красуючись *Г*; жангыр-жангыр тарелкалар түштү, хырылды тарілки попадали з брязкотом і побилися *Г*; жангыр-жангыр хах- грюкати *У*.

жангырда- деренчати *Г*.

жар-жар насл. дзижчання, хурчання *СЛ*; жар-жар — өрет'е ишлий вона пряде й крутить веретено з жаром *СЛ*.

жердали дикий абрикос *Б*; пор. зердали, зердэли.

жереб, жереп жереб *СЛ*, *К*; жереб чек-тягти жереб, жеребкуватися *К*.

живонче якнайшвидше, жваво, миттю, притьмом, живо *МК*.

жигет піджак *Б*, *СК*; пор. жукет. жисть життя *П*.

жить эт- жити *СЛ*; див. йаша-, өмүр сүр-, өмүр эт-, т'ечин-.

жолна пухлина стравоходу у тварин *О*.

жукет жакет, піджак *СБФ, СГС*;
пор. жигет.

жыбыр-жыбыр *насл. шкварчан-
ня Г*; жыбыр-жыбыр су олдум
тэрдэн я промок наскрізь від по-
ту *Г*; чырчыр жыбыр-жыбыр
йағ олду чебуреки наскрізь про-
сякли олією *Г*.

жыгылда- *насл. скрипу, скрего-
ту, шурхоту, шелесту, хрускоту
К*.

жыгыр-жыгыр слан- промокати
наскрізь *Г*.

жығал- терти *К*.

жығалан- тертися, вимазуватися
К.

жынгырда- дзвеніти, бряжчати,
деренчати *Г*; пенжерелер жын-
гырдады вікна задзвеніли *Г*.

жых- свербіти [*М*]; аяқларым
пиш, сийадыр, сызысындан ге-
же уйуямыйырым эм дә жы-
хейир ноги в мене попухли,
чорні, від сверблячки вночі не
можу спати, і свербить весь час
[*М*].

жыхла- терти, витирати *ВН*; *пор.
шыхла-, ыжыхла-*.

Ж

жабан чужий [*СК*]; бир гүзеле
гөнүл вердим, аман, — жабан
олсун, йар (вар) олсун я зако-
хався в одну красуню — байдуже,
буде вона моею коханкою
чи лишиться чужою [*СК*]; *див.
йабан.*

жав- іти дощеві, снігові, пекти
сонцеві [*Г*]; бир күн күнеш жав-
ду одного дня припекло сонце
[*Г*]; *пор. йав-, йағ- І*.

жағыл-жағыл *СГ*, жағыл-жуғул
СЛ *насл. дзюрчання*; жағыл-
жағыл сулар ахар *СГ*, жағыл-
жуғул сулар ахар *СЛ* вода тече
із дзюркотом; *пор. жығыл-
жығыл.*

жаду відьма; хурйухлу жаду хво-
стата відьма *НМ*; жаду пукана
стара відьма *СЛ*; жаду хары *Г*,
К, жаду хары(сы) *Б, СЛ, СК*,
жаду хатын *СМ-У* відьма; *див.
жадукөген, жадутит'ен(и).*

Жаду *прізв.*

жадукөген *бот.* будяк, чортопо-
лох *СМ*.

жадулук відьомство, чарівництво,
ворожитство; жадулук эт-відь-
мувати, чаклувати.

жадутит'ен(и) *бот.* чортополох.
жаиз дозволений, правовий [*М*].

жай- (жайай) 1. розстеляти, роз-
кладати, розвішувати *ВН, СБ*,
О. 2. пасти *ВН, СМ, Б, Г-СГ*;
башлай йылхыжы ат жаймаға
починає табунник пасти коней
Б; мал жай- пасти худобу *Г*.

жайав І пішки *СБ-К*; жайав т'е-
тэр эт'енлер вони ішли пішки
П; жайав йүрүт- змусити йти пі-
шки *У*; жайав т'ит- іти пішки
К; *пор. жейев.*

жайав ІІ неуважний *К*.

жайавжы піший, пішохід, піша-
ниця *О, К*.

жайавжылых стан пішого *О, К*.

жайавла- іти пішки *О, К*.

жайдириль- бути розісланим
НБС.

жайдыр- 1. розстеляти *СМ*. 2.
змусувати пасти *У, К-СК*.

жайдырт- спон. *О, К*.

жайиль- 1. розтягатися *СБ*, роз-
лягатися, влягатися *Б*; о да жа-
йылий дрек түбүне він розля-
гається під деревом *Б*. 2. пас-
тися, випасатися *Б, Г, СЛ, К,
СГ*.

жайлав пасовисько, пасовище,
випас *СМ*.

жайу кругла дерюжка, дерюга, ве-
рета, доріжка, простілка, ряд-

но, ліжнік, покрывало *ВН, СМ-У*; підстилка *О*; *пор.* жайў, йа-йу, йайў.

жайў верета, дерюга, простілка *СМ*; *пор.* жайу, йайу, йайў.

жайўлў з веретами *О*.

жайыжы пастух, чередник *О*.

жайы- 1. стелітисся, бути розстеленим *ВН*. 2. пастисся *ВН, Б, К*.

жайырыл- розлучатисся [*СБ*]; *див.* айырыл-.

жайых розісланий, простелений, розтягнений, простертий *О*.

жалмаавуз ненажера, ненаситець *О*.

жалмаавузлан- ставати ненажерним *О*.

жалмаавузлук ненажерство *О*.

жалман зажерливий *О*.

жалманлан- виявляти ненажерність *О*.

жалманлат- доводити до ненажерства *О*.

жам 1. скло, шибка *ВН-СМ, Г, СГ*; пенжере жам(ы) віконна шибка, віконне скло *СМ*. 2. віконна рама *О*.

жамал маска *К*; ряджений *СЛ*.

жамбаз здібний, хороший, гарний, ретельний, працьовитий, діловий, спритний, сміливий, хоробрий *СМ, Б, Г-СГ*; нахабний *К*; жамбаз адам *СЛ*, жамбаз киши *СМ* спритна, поворотка, ділова, здібна людина; жамбаз ат спритний, здібний кінь *СЛ*; жамбаз ид'ит здібний юнак *СГ*; жамбаз көпек здібний, спритний, кмітливий пес *СЛ*; *пор.* жампаз, жампоз, жанбаз.

жамбазлых здібність, спритність, вправність *СГ*.

жамбелек вертушка, закрутка *Г*; жамбелек ат- кидати млинком, пропелером *Г*; *пор.* зембелек.

жамбур-жумбур *насл. биття посуду СЛ*; бу пуканаын эт'и бардағын жамбур-жумбур хырай

розбиває обидва горщики цієї бабусі з брязкотом *СЛ*.

жамжы скляр *О*.

жами мечеть [*Г, СЛ, СК*].

жампа кізьяк, коров'ячий корж *СБ*; жампа бет велике й плоске обличчя, подібне формою до кізьяка *СБ*; *пор.* жапма.

жампаз здібний, діловий, майстерний *СБ, П*; жампаз-ишт'ир аш ашай, осал-дэмбель таш ашай людина працьовита їсть юшку, нероба їсть камінь *СБЧ*; *пор.* жамбаз, жампоз, жанбаз.

жампоз здібний, талановитий, вправний *НБЄ*; жампоз хызбала здібна дівчинка *НБЄ*; *пор.* жамбаз, жампаз, жанбаз.

жампит'а коров'ячий корж, кізьяк *СБ*.

жамур грязь, бруд, bagno [*Г*]; *пор.* чамур.

жан 1. душа, дух; життя; любий, милий; жан дэдигин — учар бир хуш: жан хафестен учар бир кўн душа, про яку ти кажеш, — летючий птах: одного дня вона вилетить із клітки [*СК*]; ай, не татлыдыр жан о, до чога солодка душа — як не хочеться помирати *СК*; жаннар духи [*Г*]; жаны йох бездушний *С*; не жаны стий, о бар е все, чога души заманеться *СМ*; жаным мій милий, моя мила; жаным йаш я молодий душею *У*; эм жаным, эм көзўм ти моя душа, мое око *СК*. 2. нумератив душа; эт'и жан дві души, дві людини, двое *ВН*; үч жан три души, три людини, троє *СЛ*; алты жан хорандаларынен три души з сім'ями *К*. 3. відкрита частина грудей; жан тэри піт на грудях *СГ*; ◇ жан авур-ображатисся *У*, співчувати *ВН*; жаны авруй він образився *СБ, СМ, Б*; жаны авурду він розпереживався *СБ*; йене

маңа жаңы авуруй знову він на мене ображається; **жан** авурт-кривдити *П, СМ, Б*; **жан** авуруш-ображатися один на одного *О*; **жаны** ағыр- а) ображати-ся *ВН, Г, СК*; **жан** авурмах йох образ немає *ВН*; **жаным** ағыр-ый она я ображаюся на нього *Г*; б) жаліти *Г, К*; **жаны** ағыр-ды він пожалів *Г*; **жаны** маа ағыр-ый він пожалів мене *К*; **эпсин** жаннары она ағыр-ый усі його жаліють *СГС*; **жандан**-мелалдан айрылдых ми втратили все на світі *СБ*; **жан** ал-забирати душу *П*; о кўн меэм **жаным** ал в той день забири мою душу *Б*; **ан** сон ал **жанымы** а після цього забирай мою душу *У*; **жан** бекчиси ангел-заступник *[П]*; **жаны** бар співчуває *Б*; **йене** жаны бар — доғмушу барйох знову ж співчуває — рідний усе-таки *Б*; **жан** бер-віддавати душу *ВН*; **жаны** битти він помер *К*; **жан**-гөнўльлан душею й серцем *М*; **жан** ғайып эт-губити душу *М*; **жанна** дэгсин/тийсин *М/О* хай дійде його душі — коли п'ють за покійного; **жан** йак-спалити душу, скривдити *[М]*; **жан** йан- а) переживати *Б*; **жаны** йанған він переживає *Б*; б) відчувати відразу, нехить, набридати *К*; **жаным** йанай ондан він мені набрид *К*; **жаным** йанды ондан я зненавидів його *К*; **жан** йах-мучити *Б*, сварити, розсікати *К*; **сен** меним **жаным** йахтын ти мені допік, ти мене дуже скривдив *Б*; **жаным** йухлай мене хилить у сон *К*; **жаныны** мейдана кор покладе свою душу за що *[М]*; **жандан** мусан-надіятися всією душею *ВН*; **жан** сакла-берегти душу *[М]*; **жан** сат- а) продавати душу; **жанымы** саттым я продав

свою душу *ВН*; б) даремно довірятися *СГ*; **жандан** сев-кохати всією душею *ВН*; **жан** солдур-згубити душу *СБ*; **йаш** жанымы солдурдум я згубив себе *К*; **жан** сых-відчувати турботу *К*; **жаныны** сыхай його турбує, він турбується *К*; **жан** сыхыл-скучати *СБФ, К*; **жаны** сыхлый сердиться *У*; **жан** талаш-боротися зі смертю, битися в агонії, переживати душевну боротьбу, мучитися душею *О, К*; **жан** тырна-шкребти на душі, нервувати *НБЕ*; **жаным** йерине т'ельди я заспокоївся *К*; **жанын** тэниндэн ўзўльдў твоя душа відділилася від тіла *СК*; **жан** чекиш-переживати агонію *О, К*; **жаны** чекиший він страждає душею *СК*, переживає агонію *О*; **жаны** чых-помирати *СБ*; **жаны** чығай душа вилетить *П*; **жан** эт-поминати *К*; машалла сениң жаныңа дивуюся тобі — таке сказав, зробив *НМ*; *див.* жанаш.

жанавар вовк; звір, хижак; **жанавар** бала вовчєня; **жанавар** баласын **жанаварче** огретий вовк навчає своє вовчєня по-вовчому *СБФ*; **жанавар** ташласа тўгўн, ташлай, адэтин ташламай вовк може полиняти, але характеру не змінить *НБЕ*; $\diamond$ **жанавар** авзуна тўштў щось на нього напало (напр., гикавка) — йому до рота ускочив вовк *У*.

жанаваржас по-вовчому *К*.

жанавартит ени *бот.* верблюжа колючка *БК*.

жанаварче по-вовчому *СБ*; **жанавар** блен отурсаң, **жанаварче** улумаға т'ерек з вовками жити — по-вовчому вити *НБЕ*.

жанавурлу образливий *О*.

жанавурмах образа *О*.

жанавурухлу ображений, образливий *БТ*.

жанавуруш- ображатися один на одного *О*.

жанавурушлух образливість *О*.
Жанай *прізви*.

жанаш поминки, тризна; жанаш хой- справляти поминки *К*; *пор.* *өлүаш*.

жанаш спритна людина, хитрун, шахрай, дойда *О*; *пор.* *жамбаз, жампаз, жампоз*.

жанбазлых спритність, хитрість, шахрайство *О*.

Жанболот *прізви*.

жангылда- торохтіти, балакати *БТ*.

жангыр-жунгур *насл.* *тріску, деренчанья, брязкоту, дзвону*; жангыр-жунгур тохталды су вода (замерзла і) зупинилася *Г*.

жангырда- тріщати, торохтіти, деренчати, бряжчати, дзвеніти *Б, У*; жангырдама харшыма не деренчи переді мною *ВН*.

жанлан- оживати, нагріватися *О*.

жанландыр- оживляти, відживляти, виходити, відігрівати *О*.

жанландырыл- *пас. О, К*.

жанлы живий, жива істота, наділений душею, душевний *СБ, О, НКД, СГС*; ачи жанлы засмучений, ображений, скривджений *СБФ*; жанлы-йүрекли йи-сан душевна, сердечна, щира людина *СБЧ*.

жанлых душевність *О*.

жаннан- оживати, приходити до тями, очунювати, отямлюватися, відігріватися, заспокоюватися, утішатися, відходить *Г-СГ*.

жаннандыр- оживляти, відживляти, виходити, допомогти видужати, відігрівати, утішати *Г, К*.

жаннандырыл- *пас. К*.

жанны з душею, душевний *К*; ағу жанны *К* засмучений, ображений, скривджений.

жанных душевність *Г, К*.

жансүйек груднина *Г*.

жансыз бездушний, неживий, бездиханний, нежиттевий, жорстокий.

Жансыз *прізви*.

жансызлан- ставати бездушним, жорстоким *О, К*.

жансызлых бездушність, жорстокість *О, К*.

Жантемиров *прізви*.

жант'емик груднина *К*.

жаныбек витривалий [*СК*]; көрүн бу жаныбегин жильвеси подивіться з кращого боку на цю витривалу людину [*СК*].

жангырда- тріщати, торохтіти, деренчати, бряжчати *О*.

жангырдат- роздзвонювати, наповнювати дзвоном *О*.

жангырдаттыр- *спон. О*.

жангыр-жунгур *насл.* *дзвону, гуркоту О*.

жангырт дзвін, гудіння, гуркіт *О*.

жаңғыр-жаңғыр *СМ*, жаңғыр-жунғур *О, Г, К*, жаңғыр-жоңғыр *насл.* *брязкоту, дзеленчанья, деренчанья, бряжчанья СГ*; жаңғыр-жоңғыр эрезе клямка — дзень-дзелень *СГ*.

жап (жабу) гора, горб, пагорб; урвище, крутий берег річки, яру *ВН, СГ*; узгір'я, міжгір'я, сідловина *СМ, К*; жап йаны схил гори *БТ*; жап төпеси вершина гори *БТ*; өзү жап артна, буруну да жапына сам за горою, а ніс уже на горі *СМ*; Юраға т'елий Алексұвка жабуна приіздити дядько Юрко на Олексіівську гору *Б*; жаптан гыдырлатыллар котятъ з гори *СМ*; ао жап-ларче йасағанлар үйчүклер у тому крутому березі поробили вони собі хатки — печерки *ВН*; тарамма харшы дайанған — жаптан чыхамайдыр (кінъ) застряв у яру — не може выбра-

тися з урвища *СГ*; жап-тарама, тарама-жап дуже нерівний, з пагорбами й яругами *СМ, К*; жаплар йох пагорбів немає *У*. жаплы гористий, пагорбистий *О, К*. жаплых гориста місцевість *У*; бизд'е жаплых йох у нас пагорбів, нерівностей немає *У*. жапма кізьяк *СБ, Б*; пор. жампа. жарант- виплекати, підготувати [*У*]; бен жирени жаранттым ал шийере чапмайа я підготував гнідого, щоб скакав у тому місті [*У*]. жарат- створювати, плекати, вирошувати *ВН*; жирен тайны жараттым я виплекав гнідого коня [*ВН*]. жариз злий, запальний, нервовий, лютий, грубий *К*. жаризлен- злитися, лютувати *К*. жаризлен- пас. *К*. жаризлендир- спон. *К*. жаризлештир- спон. *К*. жарыс сварливець, скандаліст, склочник *НКД*. жатма кізьяк, нарізаний квадратами, різак *К*; пор. чатма. жатмала- обкладати кізьяком *К*. жатмалат- спон. *К*. жатмалаттыр- спон. *К*. жаж (жағы) нижня щелепа *ВН, О, К*; підборіддя *БТ*. жажлав снизка, сниця ярма *СБ, П, НМ, Г, К*; заноза *П*. жажлы з великою нижньою щелепою *О, К*. жахиль неук [*Г*]. жахильлик нецтво [*Г*]. Жебрайиль архангел Гавриїл [*Г*]; пор. Жубрайыл. жеваб відповідь *М, СК*; див. жевап, жоґап, жуґап. жевайир коштовне каміння; жевайир таш коштовний камінь [*Г*]; аллахтаалленин азиз эйи хыйметли жевайир жоґаплары

дорогоцінні, як коштовне каміння, святі й прекрасні слова бога-творця [*Г*]; пор. жывайыр. жеван красуня [*СК*]; жеван йардан бен айрылдым я розлучився з коханою красунею [*СК*]; пор. живан, живане, жыван. жевап відповідь, слово [*Кб.*]; жевап вер- відповідати, жевап айле- відповідати, давати відповідь [*Г*]; пор. жеваб, жоґап, жуґап. жевиз волосський горіх; жевиз дрек/трек *К/П* горіхове дерево; жевиз хыр- лущити горіхи *Г*. жевизлик горіховий гай *О, К*. жеврик прудкий *Г*; жеврик ат прудкий кінь, скакун *Г*; пор. живирик, живрик, жувурух, жүвүрүк, жүвүрүк, жүгүрүк. жеже ніч *ВН*; пор. геже, д'еже, йеже, т'ече. жеһнемли ол- потрапити до пекла [*М*]; пор. жеһнем, женем, жеэннем. жез мідь, мідний, латунь, латунний *О*; жез тахта мідна, латунна бляха *О*. жеза чек- бути покараним, терпіти кару [*Г*]. жейев *I* пішки *СБ*. жейев *II* незібрана людина *СБФ*. жейез придане, віно, посаг *Б, Г, СГ*; жейез сандығы скриня з віном, приданим, посагом *Г*; жеэзи питэн д'елин наречена, в якій вже зібрано посаг *СГ*; пор. жеэз, жийез, чийез. жеийиль- простягатися, поширюватися, розповсюджуватися *СБ*. жеһнем пекло [*Г*], *СГС*; пор. жеһнемли, женем, жеэннем. жеһнемли гідний пекла [*Г*]. жеһнет рай [*Г*]; пор. желлат, жеһнет, женнат, жеһнет. желат кат [*Г*]. желев рись *Г*; ат желевнен т'ийтий кінь біжить риссю *Г*.

желек *бот.* суниця, суниці *Г, БК*; *пор.* жилек, жийелек.
 желик довга кістка *СБ*; кісточки пальців *К*; *пор.* жилик.
 желим клей з вишні, сливи *СБ*.
 желин вим'я *П-Б, Г, К*; сығырын желини шишкен вим'я у корови напухло *К*; сығырын желини толған вим'я у корови налилося *К*; *пор.* йелин.
 желлат рай *СБ*; желлат хапүсү брама раю *СБ*; *пор.* жейнет, женет, женнат, женнет.
 жель вітер; жель турганда коли вітру немає *ВН*; жель тынды вітер стих *Б*; жель чыхты знявся вітер *СЛ*; жель эс-віяти вітру *Г*; айда чыхайх жельд'е ходім провітримося *Б*; *пор.* йель.
 жельайах прудконогий *О, К*.
 жельахыллы легковажний *О*.
 жельбаш легковажний, вітрогон *О, К*.
 жельдэрмен вітряк, вітряний млин *Б, СЛ, К*; *пор.* жельтэگیرмен, жельтэрмен, йельтэрмен.
 желье-дути, роздувати вітром *О*.
 жельлен-провітрюватися *К*; здійматися вітрові *Б, К*.
 жельли вітряний *О, К*; жельли күн вітряний день *О*.
 жельтэگیرмен *О*, жельтэрмен *ВН, СМ, О* вітряк, вітряний млин; *пор.* жельдэрмен, йельтэрмен.
 жем ол-збиратися *[Г, СЛ, М]*.
 жем эт-збирати *[Г, М]*.
 жемаат громада *Б, У-СК*; жемаат шераат(ы) громадський суд *К*; жемаат хуйу громадський колодязь *Б*; *пор.* жемат, жемейат, жемийат, жемийет.
 жемал краса, привабливість *[Г]*.
 жемат громада *[Г]*; *пор.* жемаат, жемейат, жемийат, жемийет.
 жембер велика вишивана *СБ* / тонка шерстяна хустка *НБЕ*; *пор.* т'ембер, чембер.

жемейат громада *О*; *пор.* жемат, жемийат, жемийет.
 жеми всі, все *СЛ, [Кб.]*; жемиси усі вони, кому слід *СЛ, [Кб.]*; булар жемиси/жеми йалан *Г/СЛ* усе це брехня; *пор.* жемми.
 жемиан дўنيا всесвіт *[М]*; разом, усі разом *[М]*.
 жемийат громада *СМ*; *пор.* жемаат, жемат, жемейат, жемийет.
 жемийет громада *[Г]*; анд'елосларын жемийети сонм ангелів *[Г]*; *пор.* жемаат, жемат, жемейат, жемийат.
 жемми эвладларыңыз усі ваші діти *[М]*; *пор.* жеми.
 жемре ойна-змагання на конях з луком і стрілами *СГ*.
 женем пекло, провалля *О, К*; женем бол-*О*, женем ол-*К* насточортіти; женемд'е йибер-послати да пекла *О*; женемд'е т'ет іди ти до пекла *О*; *пор.* жеһнемли, жейнем, жеэннем.
 женет рай; женетин төрне дурусуз ви сидите на почесному місці в раю *[СК]*; *пор.* жейнет, желлат, женнат, женнет.
 женже молодша дитина в родині *СБ*; эң женжеси наймолодша дитина *СБ*; *пор.* д'енже.
 женап (-бы) шанобливе звертання *[Г]*; женабыңызга йалварырым благаю ваші милості *[Г]*.
 женк війна, баталія, змагання; женк эйле-воювати *[Г]*; Ашых Ғариб олду бекчи бу женке Ашых Ғаріб переміг у цій баталії *[Г, СЛ]*.
 женкlesh-воювати *Г*.
 женнат рай *[СМ], Г, СГС*; зиндан бизд'е женнаттыр тюрма для нас рай *[СМ]*; ◇ айлянып маат'емесен — башын женнат якщо до мене не повернешся — тобі кінець *Г*; *пор.* жейнет, желлат, женет, женнет.

женнатчы: женнатчы бабам, дўндада йох эвлэдын олайым мій батьку, достойний раю, вважай, що мене, твоєї дитини, на світі не буде [СЛ].

женнет рай; сиз женнетэ варырысыз ви підете до раю — ви гідні раю [Г]; женнет хапу райські ворота К; женнет хапу көрмесин щоб йому не бачити брами до раю ВН; женнет авасы райське повітря СЛ; женнет алем рай [К]; женнет адеми царство небесне [Г]; женнетин төрне дурурсуз ви сидите на почесному місці в раю СГ; ♦ башым женнет мені кінець Г; пор. жейнет, желлат, женет, женнат.

Жерихов *прізв.*; див. жарых.

Жерхойан/Йерхойан *прізв.*

жет- досягати, доходити, наздоганяти, встигати, діставатися, вистачати, заставати; жетмей им онуң? чи в нього не вистачає? П; ардына жет- наздоганяти Б, К; жеттилер артына вони їх наздогнали ВН; нефесим жетмей/жетмий/жетамай я задихаюся, мені бракує повітря НМ, Б; рызын жетсе якцо твоя совість дозволяє Б; мендэн т'еткенчек, ана жеткенчек поки від мене піде й до нього дійде СБА; йетишме дэ жетме щоб ти нічого не добився ВН; пор. йет, чат.

Жетимов *прізв.*

жетин- пас. О, К.

жетип- сп.-вз. О, К.

жеткиз- доставляти ВН.

жеттир- допомогти встигнути; доставчати, додавати, щоб вистачало О, К; мен сени жеттирirim я допоможу тобі дістатися вчасно К.

жеттирт- спон. О, К.

жефа мука, страждання, тортурри [Г]; жефа эт- завдавати мук,

тортур [Г], карати [СК]; алх аеме жефа этгэрлер эдэпсизлик илен люди завдають іншим мук через непорядність [Г].

жефшан *бот.* полин дрібнолистяний СБ; пор. д'ившан, живушан, жувшан, жумушан, йувшан.

жеез придане, віно, посаг СГ; жеези питэн д'елин наречена з наготованим приданим СГ; пор. жейез, жийез, чийез.

жеэннеме пекло [М]; пор. жеенемли, жейнем, женем.

жеэннемли вартий пекла [Кб.].

жиби- 1. мокнути О; К. 2. обпалювати волосся К.

жибик як [СЛ]; пор. гибик, д'ибик, йибик, кибик, т'ибик.

жибиль- 1. бути розмоченим, намоченим О, К. 2. обпалити собі волосся К.

жибит- 1. розмочувати, промочити, розмочити до зморщок, розм'якшувати О, К. 2. обпалювати волосся К.

жибиш- сп.-вз. О, К.

жибиштир- спон. О, К.

жив-жив *насл.* щebetання живжив, цвірінь-цвірінь О.

живан/живане красуня [Г, СЛ, СК / СК]; мезлум живанымдан ахлым шашырдым через жорстоку красуню я втратив глузд [Г]; бир живан йардан айрылдым я розлучився з гарною любкою [СЛ]; хара хашым живаным бен насын унутайым? як я забуду мою чорноброву красуню? [СК]; пор. жеван, жыван.

живирик/живрик прудкий СБ/Г, СЛ, СК; живирик ат скакун СБ; живрик ат скакун Г, СЛ, СК; пор. жеврик, жувурух, жүвүрүк, жүвүрүк, жүгүрүк.

живушан *бот.* полин дрібнолистяний БК; пор. д'ившан, жеф-

шан, жувшан, жумушан, йувшан.

жигер легені, печінка *ВН, СБ, Б, СГ*; ах **жигер**, хара **жигер**, хавурулсун — т'ебап болсун легені, печінка, хай разом посмажаться — буде смаженина *СБЧ*; *пор.* **жигер**, **жид'ер**, **жижер**, **чид'ер**.

жигит бравий, герой, сміливець *СМ, К*; **жигит эриф** молодець *СМ, К*; *пор.* **игит**, **ид'ит**, **йигит**.

жигитлен- ставати сміливцем, молодцем *О, К*.

жигитлик молодецтво *О, К*.

жигитчасына по-молодецькому, з ентузіазмом *О*.

жиґер легені, печінка [*Г*]; *пор.* **жигер**, **жид'ер**, **жижер**, **чид'ер**.

жид'ер; ах **жид'ер** легені *ВН, Б, Г, К, СК*; ах **жид'ерим** ал ханнара бойанды мої легені налилися кров'ю [*СК*]; *пор.* **жигер**, **жиґер**, **жижер**, **чид'ер**.

жижа старша сестра чоловіка, тітка, звертання до старшої жінки *НМ, К*.

жижалых (-ғы) на становищі старшої сестри чоловіка *Г*.

жижер СБ, СМ-К; ах **жижер** легені *СБ, СМ-К*; **жижерим** йанды бу баланен з цією дитиною в мене урвався терпець *НКД*; **бийаз жижер** легені *К*; хара **жижер** печінка *СБ, СМ-К*; *пор.* **жигер**, **жиґер**, **жид'ер**, **чид'ер**.

жижи дит. цяця, цяцька *ВН-О*: **жижим** моя лялечко *ВН*; тэрен сырлы хорандаға **жижим** дүштү моя лялечка потрапила до дуже непевної родини [*ВН*].

жижиле- оздоблювати, прикрашати *О*.

жижилеш- сл.-вз. О.

жижили з іграшкою, прикрашений, блискучий *О*.

жий- (жийай) збирати *СБ*; *пор.* **жый-**, **йығ-**.

жийез придане, віно, посаг *П, СМ-СГ*; *пор.* **жэйез**, **жөез**, **чийез**.

жийезле- давати придане *О, К*.

жийезли з приданим *О, К*.

жийезлик на придане *О, К*.

жийелек бот. суниця, полуниця *СГС*; *пор.* **желек**, **жилек**.

жийлиш- збиратися разом *СЛ*.

жик межа *СГ*.

жилап овес *СБ, НМ*; *пор.* **жолап**, **жулап**, **жылап**, **йылаф**, **олаф**.

жилек бот. суниця *НМ, О*; *пор.* **желек**, **жийелек**.

жилеклик суничник *О*.

жилик довга кістка *СГ*; кісточки пальця *К*; *пор.* **желик**.

жильве принада; көрүн бу жаңыбегин **жильвеси** подивіться з кращого боку на цю витривалу людину [*СЛ*]; **жильвеси** чох олур назлы гүзелин у кокетливої красуні багато принад [*СК*]; **жильвеси** чох олур ахшам гүзелин увечері у красуні багато принада *СК*.

жильвель (<жильвели) привабливий [*СК*]; бұльбұль хуштан, **жильвель** достган айрылмам я не розлучусь із соловейком, із приємним другом [*СК*].

жин джин Г; ынсын мы, йохсам **жинсин** ми, йосам адам оғлу адамсын? ти щось незрозуміле, чи ти джин, чи ти людина? *Г*.

жирен рудий, темно-рудий, гнідий; **жирен** ат рудий, гнідий кінь *У*; **жирен тай** руде лоша, рудий, гнідий лошак *П, У-СГ*.

жифт пара *СЛ*; *пор.* **чивт**, **чивтэ**, **чифт**, **чифтэ**, **чүфт**, **чүфтэ**.

жожух (-ғу) дитина *СГ, М*; *пор.* **чожух**.

жоғап відповідь, репліка *Г, СЛ*; вислів, слово, казання *Г*; куплет, строфа, уривок *СМ, Г, СГ, СК*; бир эт'и жоғап сөз аттым я сказав пару слів, проспівав кілька куплетів *СК*; жоғап вер- дава-

ти відповідь *Г*; жоғап йетиштир- вдало відповісти *М*; жоғап сөле- *СГ*, жоғап эле- *СК*, жоғап эт- *Г* відповідати, відповісти; *пор.* жеваб, жевап, жуғап.

жой- (жойай) знищувати, губити, загубити, нищити, втрачати *ВН-СК*; дўнайадан жой- згубити *СК*; аларны жойдух ми їх загубили, втратили *СБ*; иш жой- втрачати роботу *СМ*; рыз жой- втрачати совість *НМ*; жой(ул)сун т'етсин хай пропаде *У*.

жойдур- розгубити, втратити *О, К*.

жойлян загублений *СГ*; *див.* жойул-.

жойу знищення, скасування, усунення, ліквідація, втрата *О, К*.

жойу втрата *СБ*.

жойул- губитися, зникати, щезати, пропадати, бути втраченим, загубленим, знищеним *СБ, СМ-СГ*; розгубитися, звихнутися *Г*; жойул щезни, геть звідси *СГ*; овси жойулған він зовсім знепритомнів *СЛ*; мына энди эзд'иси да жойулду ба, уже й мелодія забулася *У*; жойулма осун/жойулсун хай пропаде, пропади він пропадом *Г/НБЕ*.

жойуль- зникати, пропадати *СМ, У-СЛ, СГ*; жойульд'ен він загинув, пропав *К*; жойулўп т'етутекти, щезнути, зникнути *Г*.

жойух втрата *НБЕ*.

жойыль- зникати, щезати *СБЧ*.

жолап *бот.* овес *П, БТ, У, СЛ*; т'ийик жолап *бот.* вівсюг *П, СЛ*; *пор.* жилап, жулап, жылап, йылаф, олаф.

жор підметка *СБ*.

жош- хвилюватися, захоплюватися, надихатися, відчувати натхнення, захоплення; ғарип гойнўм сана (беним дэ гонлўм сизе) жошту мое нещасне серце

в захопленні від тебе (від вас) *[СК]*; *пор.* чош-.

жөп (жөбў) кишеня *П-СК*; жөбе бас- захвати гроші до кишені *СБ*; хойун жөбў нагрудна кишеня *СМ*; жөблерин тинт- обшукувати кишені, нишпорити по кишенях *Б*; гөзўне бахар, жөбўне д'ирер в очі тобі зазирає, а до кишені тобі залазить *СК*; *див.* чөп *П*.

жөплў з кишенями *О, К*.

жөпчў кишеньковий злодій, злодюжка *О, К*.

жөпчўк кишенька *Б, К*.

жөрем штраф *СМ*; *пор.* жөреме, жўрўм.

жөреме борг, штраф *К*; *пор.* жөрем, жўрўм.

жөрме трава *СГ*.

жөрме- наживити *СЛ*.

жөрмев трава *СГ*.

Жубрайыл архангел Гавриїл *[СК]*; ғанбур, сени Жубрайыллар алайды щоб тебе, горбаню, архангели забрали *[СК]*; *пор.* Жебрайыль.

жува: ахты жува т'ибик потекло потоком *СЛ*; *пор.* чува *П*.

Жуван: ай Жуван святий Іван *СБ*; *пор.* айжуван.

жуварлан- покотитися *СБ*.

жувуз розпуцене, розплетене волосся *К*.

жувузлан- розплітатися, розпускатися *О, К*.

жувузлат- розплітати, розпускати *О, К*.

жувур- швидко, прудко бігати *П, О, Б, К*; *пор.* жўвўр-, жывыр-.

жувурт- *О, К*.

жувурух прудкий, швидкий *К*; *пор.* жеврик, живирик, живрик, жўврўк, жўвўрўк, жўгўрўк.

жувшан *бот.* полин дрібнолистяний *Г, СЛ*; *пор.* д'ившан, жефшан, живушан, жумушан, йувшан.

жуғап (-бы) вислів, куплет, кілька слів *Б, К*, анекдот *СГС*; саңа бир чифт жуғабым вар у мене е для тебе кілька слів *Б*; *пор. жеваб, жевап, жоғап.*

жудам проказа [*Г*].

жуйур- занурити [*ВН*]; жуйурдум суйа башымы я занурив голову в воду [*ВН*].

жулап бот. овес *ВН*; *пор. жилап, жолап, жылап, йылап, олап.*

жума п'ятниця; жума күнү п'ятниця; *пор. кичижума, улужума.*

жумаа п'ятниця *СГС*; жумаа эртэси *СГС*, [*Кб.*], жумаа эртэси күнү [*Г*] субота.

жумайа п'ятниця [*Г, К, М*]; жумайа гүнү [*М*], жумайа күнү [*Г, К*] п'ятниця; жумайа эртэси субота [*Г*].

жумартэ субота *НМ, Б, У, К*; жумартэ күнү субота *П, У, НКД*; жумартэ сайы щосуботи *Б*.

жумартэси субота *Г, СЛ*.

жумаэртэ(си) субота *О, К, СГС*.

жумналем (<жумна алем) увесь світ [*СК*]; жумнаleme дүгүн-байрам для всього світу весілля, свято [*СК*].

жумран ховрах *СБ, БК, К*; *пор. жумурған, жыман, жымыран.*

жумурған ховрах *Б*; *пор. жумран, жыман, жымыран.*

жумушан полин дрібнолистий, деревій, віники *Г*; *пор. д'ившан, жефшан, живушан, жувшан, йувшан.*

жур-жур насл. дзорчання *О*.

журжурына протока *ВН*.

жут джут, посуха [*СЛ, СГ*]; жут йыл голодний, посушливий рік [*СГ*]; *пор. йут.*

жүврүк *СГ*; *пор. жеврик, живирик, живрик, жувурух, жүврүк, жүгүрүк.*

жүвүр- бігти, скакати *К*; жейев жүвүр- побіг своїми ногами *СБ*; *пор. жувур-, жывыр-*.

жүвүрүк (жүврүгү) *СГ*, жүгүрүк *СМ* прудкий, швидконогий, скаковий, скакун; *пор. жеврик, живирик, живрик, жувурух, жүврүк.*

жүгүрүклүк прудкість, швидкість швидкий біг *О*.

жүмле усі, усе [*Г, М*]; жүмле дүңйа весь світ [*Кб.*]; жүмле шейлер усі речі [*М*]; жүмледэн азиз Валитуллах пресвята Богородиця [*Г*]; жүмледэн зийадэ над усе [*Г*].

жүмне усі, все *Б, Г, СЛ, СК*; жүмне алем весь світ *Г, СК*; жүмнедэн азиз пресвятий [*Г*]; жүмне-низ ви всі *СЛ*.

жүрүм штраф *СБ*; збиток *НБЕ*; *пор. жөрем, жөреме.*

жүрүмлү збитковий *НБЕ*.

жүрүмсүз безкарний, безвинний, невинний [*Г*].

Жыбран призв.

жывайыр коштовне каміння [*СК*]; жывайыр мермер ташы коштовне каміння й мрамур [*СК*]; *пор. жеваир.*

жыван кохана *СК*; *пор. жеван, жыван, живане.*

жывылда- цвірінчати, цвірінкати, щebetати *О*.

жывыр- бігти, скакати *СЛ, СК*; *пор. жувур-, жүвүр-*.

жығыл-жығыл насл. дзорчання *СГ*; жығыл-жығыл сулар ахар *СГ*; *пор. жағыл.*

жыда- терпіти, витримувати *СК*.

жызылда- дзижчати *О*.

жый- (жыйай) збирати, скликати, накопичувати, нагромажувати, згромажувати; ахылны жый- збиратися з думками *БТ*; зарени жыйып алыялар үйлеричине зібравши збіжжя, привозять його додому *П*; тиль жыйай в'яже в роті — про терпке *ВН*; дэли чохмар жыйай дурень

збирае кийки *СБА*; *пор.* жий-
йыг-.

жыйар: жыйар толуп көзлер ағ-
лар очі плачуть повними руча-
ями *Г*; *пор.* чайыр.

жыйдыр- спон. *О, К.*

жыйилий збирається *СБ, К*; *див.*
жыйыл-.

жыйлиш- збиратися *СЛ.*

жыйывжы збирач *О, К.*

жыйыжы збирач *К.*

жыйыл- збиратися, сходитися,
накопичуватися, нагромаджу-
ватися, згромаджуватися, скуп-
чуватися; бути зібраним *НМ*;
жыйылдых колхозға ми зібра-
лися в колгосп *П*; **тахым тай-
фа** блен **жыйыл-** збиратись усі-
єю родиною *СБ*; **булутлар жы-
йилий** хмари збираються *К.*

жыйылғыш збори, зібрання *О, К.*

жыйылмах зібрання, збори *К.*

жыйылыш- збиратися разом *О,
К.*

жыйын 1. гуляння, гульба, вечір-
ка, вечорниці; **жыйын ахы** пла-
та за обслуговування вечірки *Г*;
жыйын йап- справляти гулян-
ня *Г*; **жыйын ойна-** грати гулян-
ня *СБ, СМ, К*; **жыйын чал-** гра-
ти до гуляння — про музик *СК.*

2. хор *СМ, К*; **◇ жыйын ава**
спільний танець *ВН, К.*

жыйын- бути зібраним *К.*

жыйындыр- збирати *О, К.*

жыйынты гуляння, вечірка *Г.*

жыйынтых збірка *К.*

жыйыр- морщитися, бгатися *О,
К.*

жыйыш зібрання, вечірка *СБ.*

жыйыш- збиратися, прибирати-
ся, влаштовуватися *ВН-Б.*

жыйыштыр- збирати, прибрати,
приводити в порядок, влаш-
товувати *ВН-Б, К, СК*; **эвлерни**
жыйыштыр- прибирати в кім-
натах *Б.*

жыйыштыр- спон. *О, К.*

жыйыштырыл- пас. *О, К.*

жыйыштырын- зв. *О, К.*

жыйышыл- збиратися в дорогу
ВН-СЛ; олар **жыйышылыялар**
вони збираються в дорогу *П.*

жыла- плакати *ВН, СГ, [СК]*; **эм**
йувайым, эм жылайым і омию,
й оплачу *[СК]*; *пор.* ағла-, ағле-,
йыла-, йығла-.

жылап бот. овес *СБ*; *пор.* жилап,
жолап, жулап, йылаф, олаф.

жылбыра- обтріпатися, потерти-
ся, зноситися, потоншати *О.*

жылт-гріти, нагрівати, підігрива-
ти *П, Б, К*; *пор.* жылыт-.

жылы теплий *О*; **жылы сув** теп-
ла вода, літепло *О*; **жылы жель**
теплий вітер *О.*

жылы- теплішати, нагріватися,
зігріватися *О.*

жылыв теплий *БТ, К.*

жылывжа теплуватий *К.*

жылывлых теплота *К.*

жылыжа теплуватий, тепліше *О.*

жылылых теплота *О.*

жылым пролизень, опар — неза-
мерзле місце на воді *П, СМ.*

жылын- грітися *ВН, О, БТ, К.*

жылындыр- спон. *О, К.*

жылынт- спон. *О, К.*

жылыныш- спон. *О, К.*

жылыт- підігрівати, гріти, нагрі-
вати, підігрівати *ВН, СМ, У, К*;
пор. жылт-.

жылытыл- пас. *О, К.*

жылыштыр- гріти *О, К.*

жымран *СБ*, **жымыран** *СБФ* хов-
рах; **жымырандан** хорхуп тары
сачмажаң/сачмай боячись хов-
рахів, проса не сіятимеш *СБФ*
/не сіють *НБЕ*; *пор.* жумран,
жумурған.

жынғыр-жынғыр насл. гучного
співу, гучної розмови *СЛ*; **жын-
ғыр-жынғыр йырла-** дзвінко спі-
вати *СЛ.*

жын-жын эт- дзижчати *У.*

жынлы біснуватий *[Г].*

жынс вид, рід [Г].

жың див. аламан.

жыңғырда- бряжчати, дзвенькати, дзвонити, дзвеніти О.

жыңғырдав бряжчання, деренчання, брязкіт, дзвін О.

жыңғырдавух брязкотливий О.

жыңғырдат- спон. О.

жыңгыр-жуңгур насл. брязкоту, бряжчання, дзвону О.

жыңла- дзвеніти у вусі О; пор. чынна, чыңла, чыңна.

жыңлат- спон. О.

жыр- розривати, роздирати, розпорювати, роздряпувати О, К.

жыран смертельна рана [Б, СЛ];

бен олурум г'ест'ин пычах, жыраның жырсам якщо я стану гострим ножем і розігну твої рани [Б]; бен олурум Лохман эт'им, жыраныны сөксем, не дэрсин? якщо я стану лікарем Лохманом і розігну твої рани, що скажеш? [СЛ].

жыранты гедзь, дрік ВН.

жырт- розривати О, К; йырт-

жыртмач проріха, розріз, проріз, розпороте місце, поротина К.

жырттыр- спон. О, К.

жыртмач розріз в одязі, проріха, проріз, дірка О; пор. йыртмач.

жырыл сув дзюркотлива вода, струмок О.

жырыл- пас. О.

жырылда- дзюрчати О, К.

жырылдат- спон. О, К.

жырых розірваний, роздертий, розпоротий О, К; поротина — вид мітки на вусі вівці У, К; пор. йарых.

жыфут єврей [М]; пор. чофут, чуфут.

жых- I виступати, виходити [ВН, СЛ, К]; саба да олса, жығып та д'йтсем ишме якби настав ранок, якби мені зібратися й піти на роботу [ВН]; див. чых-

жых- II знищувати [ВН]; див. йых-

жыхтыр- звалювати СБ.

жыштыр- збирати, прибирати НКД.

3

заает трудноці, турботи, клопоти; не заает чекерсин? чим ти стурбований? [Г]; заает эт-клопотатися, турбуватися [Г]; пор. зағмет, заһмет, замет, захмет, земет.

забит офіцер, начальник ВН, Б, Г, СГ; забит урбасы Г; забитлер

хурулду спорядили офіцерів Б.

забун хворий; забун-аста тяжко хворий Г, СЛ, СГ.

забуннан- хворіти, нездужати [Г].

завал нещасний СБ, СК.

заваллы нещасний, жалюгідний, безпомічний, бідолаха; пор. зевалы.

завалчых бідолажка Б, У, СЛ.

Завуд/Завут Донецьк СБ; Бешү-дэн Завутхэрек ханым ташты

кров моя текла від Старобешего до Донецька НБЄ.

зағмет [Г], заһмет [М] трудноці, клопоти, турботи, складнощі;

заһмет чек- зазнавати труднощів [Г, М]; пор. заает, зағмет, замет, захмет, земет.

заза костюм рядженого; зазалар йаптыыр эди, штэ ағызйапар робили маски, костюми, наряджались й ходили рядженими, саме на масниці СЛ.

зай хворий, слабкий, сліпий Г-СК; зай көзлер підсліпуваті очі Г; зай ол- слабнути, хворіти, сліпнути Г, СЛ, пропадати [Кб.];

д'ель, бир элик эле... элик зай олмаз прийди, зроби щось добре... добро не пропаде СК.

зайф слабкий, німецький, кволлий, хворобливий *О, К*; з недоліком, вадою *О*; *пор. зайф.*

зайфле- робити слабким, німецьким *О, К*.

зайфлен- слабнути, худнути, сохнути, хиріти *О, Б, К*; **йеди йылдан бери ағлей-ағлей көзлерне зайфленд'ен** плачучи вже сім років, вона заслабла на очі *Б*.

зайфлендир- спон. *О, К*.

зайфлет- знесилувати, викликати німець, хворобу *О, К*.

зайфлик слабкість, німець, кволість, хирлявість *О, К*.

зайф сліпий, незрячий *Б, Г*; **зайф ол-** слабнути, сліпнути *СК*; **гөзлери зайф олду його очі осліпли** *СК*; **о да уруй, көзлерин чыхарый** — хальый зайф б'є його, вивирає очі — і той стає незрячим *Б*; *пор. зайф.*

зайфлан- сліпнути *Г, СК*, хворіти *[Г]*; **гөзлери зайфланмыш, т'өрланмыш** очі в нього осліпли, стали сліпими *СК*.

зайфлых (-ғы) німець *[Г]*.

закон суддя *[СБ]*; **заколлар хурулду судді зайняли місця** *[СБ]*.

Закон *прізв.*

законсузлук (-ғу) беззаконня *[Г]*.

залым 1. жорстокий, нещадний, тиран, деспот, гнобитель *НМ, О, У-СК*; **не залым эт'ен бу сычан** якою жорстокою виявилася ця миша *К*. 2. чудовий, гордий, досконалий, діяльний, благородний, знатний *НМ, О*; **залым киши** благородна людина *НМ*; **буйук базирд'ан, зенд'ин, залым великий купець, багатий, знатний** *СК*; **анеси вар, ханы залым, хызына хурбан олайым** у неї є мати, благородної крові, я готовий на все для її дочки *[К]*; **залым беклер** благородні князі *[СЛ, СК]*; **залым фе-**

лек жорстокий ангел *[Г, СЛ, СК]*.

залымлых благородність, досконалість *О*.

замаллар *мн.* часи *СБ*; *див. заман.*

заман час, термін, строк, пора, доба, обставина; **заманда** іноді *СБФ, К*; **вчасно** *О*; **заманнар гүзель** часи хороші *СМ*; **аз замана** за короткий час, незабаром, швидко *СЛ, К*; **бир заман/бир заманда** колись; **коп заман** довго *П*; **бизим эв йанды дөгүш заманы** наша хата під час війни згоріла *СМ*; **не заман коли** *НМ, К*; **о заман** тоді *О, К*; **өлежек заманы чапаланый** починає метушитися, коли прийшов час помирати *НМ*; **хазған заманы** коли копав *П*; **эвель заманы** раніше, в попередні часи *П*; **эр заман** завжди *П, НМ, К*; **эст'и заманы** у старі часи *П*; **заман заманға уймааса, сен заманға уй /уйажахсы** якщо обставини тобі не підходять, ти пристосовуйся до обставин *НМ*.

замандат'и: **о замандат'и** тодішній *О, К*.

замандаш сучасник *Г*.

заманки: **һер заманки** повсякчасний *[М]*.

заманлы: **бир заманлы** певного часу *О*; **бу заманлы** халх сучасні люди *СМ*.

заманлых тимчасовий *О*.

замансыз невчасний, завчасний, передчасний, ранній *СБ, О*.

замансызлых невчасність *О*.

замаскалан- виробитися в замазку *СК*.

замет клопіт, турбота, труднощі, тяжко, клопітно *СБ, СМ-СГ*; **замет ахы** платня за працю *СЛ*; **бер, заметт'е болмаса дай**, якщо не обтяжливо *СМ*; **заметә хой-** завдавати клопотів, ставити в незручне становище *Г, СЛ*;

замет эт- ускладнювати, завдавати труднощів *О, К*; **замет эт-ме / замет олмасын, вер бир хадэ су не вважай за клопiт, дай кухоль води *К*; башын олмаса, айағна замет як голови немає, ногам клопiт *СГ*; пор. заамет, зағмет, заһмет, захмет, земет.**
заметле- обтяжувати, ускладнювати, завдавати клопотів *О, К*.
заметли клопiтний, клопiткий, клопiтливий, неспокийний *О*.
заметсиз безтурботний, недбалий *О*.
заметсизлик безтурботність, недбалість *О*.
зампара волоцюга, гульвіса, гультай, бабник *СМ, МК*.
Зампара *прiзв.*
зан I оброблене, засяєне поле, город *ВН, СБ, СЛ, СГ*; тары зан просянище, просяне поле *ВН, НЛ, СГ*; *пор. изан, йизан.*
зан II *див. занет-*.
зан III: мен йирми бала федиз эт-тим; федиз эттик балайы, эртэс күнү дэ зан умроздан чыхардых дэ күль этэр эдик я хрестила двадцятэро дiтей; ми хрестили дитину, а наступного дня (..?) й попiл розвiювали *К*.
занет- вважати, припускати *М*; *пор. сан эт-, санет-*.
заң *насл. дзвiнкого удару О*.
запаска запаска *СБ*.
Запал *прiзв.*
Запорожйя село Запорiжжя *К*.
Запорожйялы мешканець селища Запорiжжя *К*.
зар I печаль, журба, горе *О*; плач, ридання *Г*; зар бол- замучитися очiкуванням *О*; бен **жанымдан зар** олдум я загинув *К*; **жан дайанмаз ахынен зарына** душа моя не витримуе страждань за нею [*Г*]; **хойдун бени ахыр-зара** ти змусила мене тяжко страждати [*СК*].

зар II дуже *СЛ*; зар буйүк дуже великий *СЛ*; *див. зор*.
зар III мабуть, очевидно, певно, напевно, виявляється, виходить, отже *ВН, СМ-СГ*; зар **сана сыра түшкен бени йаманламайа** виходить, тобі довелося мене ганити *ВН*; зар **хысметим сен эдиң** отже, ти був моєю долею *ВН, Б, У, К*; зар **сырам сендэн алчах** отже, я тебе не вартя *СМ*; зар **көктe чаре бармаа** виявляється, на місяць можна полетiти *СМ*; **бу күнлерни көрмедe зар башымын йазысы** отже, бути свiдком цих днів — моя доля *СМ*; зар **буйүктир** він, певно, є дуже великим *СЛ*; зар **башымын йазысы да гөрежегим мен** очевидно, я переживу те, що призначено мені долею *СГ*; **өле зар?** хiба так? *К*; *пор. зор II*.
зар IV зараз *ВН*; якраз *Г*.
зарар шкода, збиток, пошкодження, ушкодження, көзне зарар йохту око не ушкоджено *СМ*; зарарына собi на шкоду *Г*; зарар эт- завдавати шкоди, зазнати збитків, шкoдити; *пор. зерар.*
зараржы шкiдник *О, К*.
зарарла- шкoдити, завдавати шкоди, збитків *О, К*.
зарарлан- зазнавати шкоди *О, К*.
зарарландыр- шкoдити, завдавати шкоди, збитків *О, К*.
зарарлы шкiдливий, збитковий *СБ, О, К*.
зарарлых шкiдливість, збитковiсть *О, К*.
зарарсыз нешкiдливий, незбитковий *СБ, О, К*.
зарарсызлых нешкiдливість, незбитковiсть *О, К*.
Зарби *прiзв.*
зарe 1. зерно, збiжжя, злаки, зерновi культури, пшениця; дордэр килограм заре по чотири кіло-

грами зерна *П*; заре башлай чыгып өсмейе, өзекйе минмейе, баш хусмаға, дане беслемейе овес починае проростати, виганяти стебло, викидати колос, наливати зерно *П*; заре йыг-/жый- *Г/К* збирати збіжжя; заре пишей/пиший *П/К* зерно зріе; заре сач- сіяти зернові. 2. лан *СМ*; дэве зарече отлай верблюд пасеться серед лану *СМ*; *пор.* зари.

заре ридання [*Г, СЛ*]; йеже күндүз заре-заре ағлерим вдень і вночі я гірко плачу [*Г, СЛ*]; *див.* зар. зарели зі збіжжям, зерном *О, К*. заресиз без збіжжя, зерна *О, К*. зар-зор волею-неволею, як-небудь, якось *О, К*; зар-зорна кӱтэрийлер ледве-ледве підняли *СМ*. зари зерно, збіжжя *СБ*; амбарларына толу зари комори повні зерна *СБ*; *пор.* заре.

зарлы скорботний, сумний, печальний, смутний, тужливий *О*. зарлых чек- страждати, тужити, горювати *СК*.

зарт І справжній, мужній, хоробрый [*П*]; эрмени дэ зарт эрмени эт'ен цей вірменин виявився хоробрим [*П*]; *див.* зат.

зарт ІІ пердь *К*; зарт дэп осруй гучно пердить *К*.

зарурет необхідність [*К*]; зарурет эди так мало статися [*К*]; *пор.* зеруред.

засол *К*, засул *У* засув, засувка, заслона, заслінка.

зат особа, сутність, істота, походження *Г*; аслы да бунун эрмени, заты да эрмени з походження він вірменин, і в сутності вірменин [*Г*]; заты бабадандыр одноістотний, єдиносущний з отцем — його істота йде від отця [*Г*].

зафт 1. річ, предмет, продукт, майно *О*; зафт бер- платити нату-

рою *О*. 2. захоплення, затримання *СМ, [Г]*; зафт бермей өзне не стримує себе *СМ*; зафт эт- захоплювати [*Г*].

зафтлан- оволодівати, привласнювати *О*.

зафтлат- давати змогу оволодіти, привласнити *О*.

зафтсыз без речей, без майна *О*. захмет клопіт, турботи *М*; захмет чек- зазнавати труднощів, клопотів [*Г*]; *пор.* заамет, зағмет, заһмет, замет, земет.

зберкаса ошадна каса *М*.

звоска *СБФ*, звӱска *НБЕ* вапно; *див.* т'иреч.

здэ- шукати, хотіти, прагнути, вимагати, просити *СБ, Б, К*; охумаға здэр эдим я хотіла навчатися *СБ*; *пор.* издэ-, истэ-, стэ-.

здэсе(м) 1. *допуст.* спол. хоч, хоча *СБ, СК*; здэсен бир гүн вармасалар, экинчи гүнү онда хоча якогось дня не підуть, то наступного дня все-таки там *СК*. 2. *розд.* спол. хоч...хоч, чи... чи *СБ*; здэсе меэм үйүмэ болсун, здэсе обүрнүн үйне чи в мой хаті, чи в кого іншого в хаті *СБ*. зевалы нещасний [*Г*]; *пор.* завалы.

зевх розвага, задоволення, насолода, утіха *Г-СК*; ичийим меэм йарем зевхуна вип'ю за щастя моєї милої *СЛ*; зевх сӱр- розважатися, насолоджуватися, веселитися *СГ, СК*; йарем илен сӱрдүгү зевхум шинжик дүш д'елир [*СК*] насолода, яку я пізнав зі своєю милою, нині — як сон [*СК*]; зевх эт- радіти, утішатися, діставати насолоду *Г, СЛ*.

зевх-у-сефа розваги, насолоди, утіхи [*Г*]; йарем илен зевх-у-сефа сӱрдүтүм насолоди, що я їх пережив зі своєю коханою [*Г*]. зедэф перламутр *СГ*; *пор.* сидэф.

зейир отрута *Г, СЛ*; *пор.* зерли, зеэр.
 зейирли отрутний *СЛ*; *див.* ағу-зейирли.
 зейнет оздоба; пишнота *[Г]*; *пор.* зийнет, зинет, зиннет.
 зейтин маслина, олива, оливки *О, [Г], М*; зейтин йағы оливкова олія *[Г], М*.
 Зейтинжи *прізви.*
 зек'ат милостиня *[М]*.
 зелене [=д'елене]: сары бабуч зелене [=д'елене], хул олайым д'ийене я готовий на все для красуні, що приходить сюди у жовтих черевичках, для красуні, що їх узуває *[СК]*.
 зелиф скроня *СБ*; *пор.* зилиф, злиф.
 зелифсйа смерч, вихор, торнадо *Г*; *пор.* Зилифсйа.
 зель смола *СБ*; зельдэн харалых темніше за смолу *СБ*; *пор.* зиль.
 земан час *[ВН, СБ, У-СК]*; *див.* заман.
 земане час *[СЛ, СК]*; бир земане певний час *[СК]*; *див.* заман.
 зембелек клямка *СБ, К, СГ*.
 земет тяжко, стомливо *СБФ*; башна йох болса, айахларна земет за дурною головою ногам нема спокою *СБФ*; *пор.* заамет, замет, захмет.
 зем-зем суву цілюща вода *СГ*.
 зенаат 1. спеціальність, фах, заняття, ремесло *Г, К, СК*; зенаатын не? який у тебе фах? *Г*. 2. майстерність *[Г]*; зенаат илен йап-робити майстерно *[Г]*; *пор.* зенайат, зенат, зенейат, зенйат.
 зенаатсыз без фаху *К*.
 зенайат *СБ*, зенат *Г, СГ* спеціальність, фах, заняття, ремесло; *пор.* зенаат, зенейат, зенйат.
 зенги стремено *СБ, СМ*; *пор.* зенд'и, зинги I, үзэнд'и.
 зенгильлен-багатіти *СБ*.

зенгильлик багатство *СБ*.
 зенгин (зенгильлер *СБ*) багатий *ВН, СБ, [Г, М]*; зенгин хашыный, ғарип мусаный багач чухається, а бідняк сподівається (що той хоче йому щось дати) *СБЧ*; *пор.* зенд'ин, зенйин.
 зенгинлен-багатіти *ВН*.
 зенгинлик багатство *СБ*.
 зенд'и стремено *Г-СК*; *пор.* зенги, зинги I, үзэнд'и.
 зенд'ин багатий, багатій *П, Б-СК*; бай — бек зенд'ин адам бай — дуже багата людина *П*; зенд'ин бол-розбагатіти *О*; *пор.* зенгин, зенйин.
 зенд'инжа доволі багатий *СМ*.
 зенд'инлен-збагачуватися *П, СМ*.
 зенд'инлет-збагачувати *О*.
 зенд'инлеш-багатіти разом *О*.
 зенд'инлик багатство *О*.
 зенд'иннен-розбагатіти, збагачуватися *СМ-СК*.
 зенд'инник (-ги) багатство, задля збагачення *СМ-СК*.
 зенейат ремесло, фах *О*; *пор.* зенаат, зенайат, зенат, зенйат.
 зенейатчы ремісник *О*.
 зенейатсыз без фаху, ремесла, незайнятий *О*.
 зенжир ланцюг, заплетена коса *К, СК*; дэмир хапуларна зенжир чекильмиш на залізних воротах натягнуто залізний ланцюг *СК*; дэмирдэн зенжир пухов хойзаковувати в ланцюги й кайдани з заліза *[СК]*; сачын зенжир өрүп сармыш бойнуна вона заплела волосся в коси й накрутила на шию *СК*; *пор.* зингиль, зинжир, сынжыр.
 зенйат ремесло, заняття *П*; түшүнүп тапхан зенйатын пізнав його ремесло *П*; *пор.* зенаат, зенайат, зенат, зенейат.
 зенйин багатий *П*; *пор.* зенгин, зенд'ин.
 зенйинлен-багатіти *П*.

зера оскільки *СЛ*; *пор.* зерем, зира, зире, зирем.
 зерар шкода [*Г, СЛ*]; *пор.* зарар. зердали *ВН, СБ, СМ-СГ*, зердэли *НБС, СБФ* абрикос; *пор.* жердали.
 зерем бо, оскільки [*СЛ*]; *пор.* зера, зира, зире, зирем.
 зерзе якийсь птах (*пор. кр.-тат.* серче горобець) [*У*]; авадан учан зерзелер птахи, що летять по небу [*У*].
 зерзеле раптом [*СЛ*]; ал пери ахлым алды зерзеле красна пері миттю забрала мій розум [*СЛ*].
 зерли отруйний [*Г*]; ағу-зерли шарап отруйне, ядуче вино [*Г*]; *пор.* зейир, зеэр.
 зеруред необхідність [*Г*]; зеруред эди так мусило статися [*Г*]; *див.* зарурет.
 зет муки, тортури *О*.
 зетгле- мучити, завдавати мук *О*.
 зетлен- мучитися *О*.
 зетли замучений, стомлений *О*.
 зээр отрута *Г, К, [КБ.]*; йуху зээриндэн спросонья *Г, К*; *пор.* зейир, зерли; *див.* ағу-зеэр.
 зиадэ більше [*М*]; зиадэлеринен надзвичайно [*М*]; *пор.* зийадэ, зйадэ, изйадэ.
 зибн- програвати *К*.
 зигнет *див.* зийнет.
 зигнетгле- *див.* зийнетгле.
 зийадэ більше, дужче, надто, занадто, забагато, зайвий, надзвичайний, надмірний; зийадэ ми? чи більше? *СБ*; сен зийадэ билис ти знаеш більше *СБ*; сен ону зийадэ ажис ти жаліеш його більше за інших *СМ*; зийадэ т'ийик эдим я була занадто сором'язливою *У*; даан зийадэ хасеветлендик зажурилися ми ще дужче *Б*; беш йүздэн зийадэ більше ста *СБ*; сендэн зийадэ дувадах мен көрмедим дроф, більших за вас, я не бачив *СБ*;

йеди йылдан зийадэ з кожним роком дедалі більше *П*; хыргтан зийадэ о энди йому вже за сорок *У*; он эт'и күмүштэн зийадэ верме не давай більше дванадцяти гривень *Г*; күнештэн зийадэ шефаф сыйво, яснше за сонце [*Г*]; зийадэлеринен більше того, надзвичайно [*Г*]; зийадэлеринен пек севиндилер вони надзвичайно зраділи [*КБ.*]; зийадэси більше, ніж слід у даному разі *СМ*, занадто *Г*; зийадэси блен *О*, зийадэсийлан *М*, зийадэсийлен [*Г*] надто, занадто, забагато; пек зиадэсийлан надзвичайно, надмірно *М*; зийадэси йох більше немає *НМ*; зийадэси т'ерекмий більш не треба *К*; зийадэсин айтмай не каже більше, ніж слід *СМ*; зийадэсне якнайбільше *У*; зийадэ бол-/ол-*О/К* збільшуватися, множитися; *пор.* зиадэ, зийадэ, зйадэ, изйадэ.
 зийадэжа *О*, зийадэже *П, О, К* доволі багато.
 зийадэле- збільшувати *О, К*.
 зийадэлен- збільшуватися, зростати, примножуватися *О, К*.
 зийадэлет- збільшувати, додавати, примножувати *О, К*.
 зийадэлеш- збільшуватися, додаватися, примножуватися *О, К*.
 зийан шкода, втрата, збиток *СМ, Г*; зийан бол- бути збитком, втратою *СМ*; зийана оғра- зазнавати шкоди, збитків [*Г*]; зийан эт- завдавати шкоди *СМ*.
 зийанла- завдавати шкоди *О*.
 зийанлан- зазнавати шкоди *О, К*.
 зийанлат- *слон.* *О, К*.
 зийанлы збитковий, шкідливий *О, К*; марнотратний, неощадливий *К*.
 зийанлых збитковість, шкідливість *О, К*.
 зийансыз без шкоди, втрат *О, К*.

зійансызлых нешкідливість, незбитковість *О, К*.

зійарет эт- відвідувати [*Г*]; эклиселере варыр иди зійарет этме-йе він ходив до церков, щоб відвідати (святині) [*Г*].

зійафет частування, бенкет, гостина *О*.

зійер злий, шкідливий *БТ*; див. зейирли.

зійнет пишність, пишнота, краса, блиск, оздоблення [*Г*]; сенин зигнетини йендисинин зигнети (=зійнети) олмуш кибик сайар твою пишноту він вважає за красу, оздобу, що стала його власною [*Г*]; пор. зейнет, зинет, зиннет.

зійнетле-прикрашати, оздоблювати [*Г*].

зикир эт- відзначати [*М*].

зилиф (зильфи) локон *ВН, СБ, СМ-СК*; бурма зилиф кучеряві локони *У*; бен йазайым зильфи тэлиндэн я напишу волосинкою з її локона *[ВН]*; зилифлерин тэль-тэль этип асмышсын ти розчесала й розпустила свої локони *СК*; пор. зелиф, злиф.

Зилифсйа ж. [*Г*]; пор. зелифсйа.

зиль І дзвіночок (бубна) *Г, К*.

зиль ІІ смола [*Б*]; авада думан зильдэн хараллых/хараных надворі морок, чорніший за смолу [*Б, К / СБ*]; пор. зель.

зильдан І глашатай *Б*.

зильдан ІІ в'язниця *Б, У-К*; пор. зиндан.

зильсиз (<дильсиз) без'язикий [*СЛ*]; див. дильсиз, тильсиз.

зина гріх [*Г, М*]; зина эйле-грішити [*Г, М*]; пор. зинна.

зинахк'ар грішник [*Г*].

зинги І стремено *О*; пор. зенги, зенд'и, ўзенд'и.

зинги ІІ кульгавий *К*.

зингиль ланцюг, ланцюжок *О*; пор. зенжир, зинжир, сынжыр.

зингильле-закувати в ланцюги *О*. зингильли з ланцюгами *О*.

зиндан в'язниця, тюрма *СМ, СГ, СК*, пекло *О*.

зинет слава [*М*]; пор. зейнет, зийнет, зинет, зиннет.

зинжир ланцюг *Г, СК*; пор. зенжир, зингиль, сынжыр.

зинна эт-грішити [*М*]; пор. зина.

зиннет 1. пишнота [*Г*]. 2. слава [*Кб.*]; пор. зейнет, зийнет, зинет.

зиннетли пишний [*Г, К*]; эвель жўмлесиндэн зиннетли сарайды/сарай иди, шинди жўмлесиндэн ажылы олду перше це був палац, пишніший над усі, а тепер жалюгідніший за всі [*Г/К*].

зира *Г, СЛ, [М, Кб.]*, зире [*К*], зирем *Г, СЛ* бо, оскільки; пор. зера, зерем.

зифт смола, вар *СМ, К*; зифт осун щоб він зварився на смолу *К*.

зифтле-смолити *О*.

зифтлед'ен бот. молочай, що його використовують як жовтий барвник *О*; пор. көпексүйельд'ен, көпексүт'ельд'ен, сүйельд'ен, сүтлед'ен, сүт'үльд'ен.

зифтлен-смолитися, покриватися смолою *О*.

зифтлет-дати смолити *О*.

зифтли просмолений *О*.

зйадэ більше *ВН, СМ, У, К*; ахылым сендэн зйадэ я розумніша за тебе *ВН*; зйадэ ишлемей халх більше люди не працюють *СМ*; зйадэ йырламаға да олмай більше уже й співати неможливо *У*; о стəмей, зйадэ ондан зенд'ин болғай він не хоче, щоб той був багатшим за нього *СМ*; пор. зиадэ, зийадэ, изйадэ.

зийан шкода, збиток *К*; див. зийан.

злиф локон [*Б, К*]; пор. зелиф, зилиф.

Змарада *прізв.*

зографийа оздоба [Г].
 зографис эт- оздоблювати [Г].
 Зографов *прізв.*
 зографос (-зу) маляр, богомаз [Г].
 зони пояс [Г].
 зоодохос животворний [Г].
 Зопзоп *прізв.*
 зор I сила, потуга, міць, потужність, зусилля, сильний, потужний, важкий, тяжкий, примус *СБ, К*; о заманы зор эди то був тяжкий час *К*; зорлан *М*, зорнан *СК*, зорнен *Г-СГ* тяжко, з великими зусиллями, силою, через силу; зорнан кӱтэрийлер о хамчисин вони ледве підняли той його батіг *СЛ*; хылычын зорундан бен ич тэ хорхмайым я зовсім не боюся смерті — погроз шаблею *Г*; хорхмайым хылычын зорундан я не боюся погроз шаблею *СЛ*; шарабын зорундан ӱкӱмдар олду від вина став себе вважати повновладним *СЛ*; ол шийерин жӱврӱгӱ халмай д'елий ардымдан хамчисинин зорундан скакуни того міста не відстають від мене, рятуючись від нагайок [*ВН, СГ*]; зор айле- примушувати [*Г*]; зор эт- наполягати, примушувати, вимагати *О, Г, К*; зор етий кертах підганяє гнідого *СБ*.
 зор II мабуть [*СГ*]; зор башымын йазысы — гӱрежегим мен певно, це моя доля — доведеться пережити *СГ*; *див.* зар III.
 Зор тав Важкий ліс *СБ*; Зор тав бет край села з боку Важкого лісу *СБ*, Зор тав тӱбе гора біля Важкого лісу *СБФ*.
 зора після *СК*; чыхан зора після того, як вилізли *СК*; *пор.* сонра, сонра, сора.
 зорла- змушувати, примушувати силою *СБ, О, К*.
 зорлан- важчати, ускладнюватися, напружуватися *О, К*.

зорлат- примушувати *О, К*.
 зорлу сильний, могутній, потужний, міцний, важкий, тяжкий *О, К*.
 зорлух 1. примус *О, К*; ◊ зорлух осун — эр бир ший дэ чаре эди этмеэ якби була вимогливість, усе можна було б зробити *К*.
 зорна 1. слабкий, миршавий, хирлявий, кволий; о зорна, сен дэ зорна він мало на що спроможний, ти також мало на що здатна *СМ*. 2. слабоко, з великими труднощами, ледь-ледь, ледведве, насилу; зорна шлий ледве працює *СМ*; зорна билим ледве знаю *У*; зорна йахшеттлер ледве вилікували *У*; зорна т'етирим ледве несу *У*; ону мен ӱзӱм зорна билийим його я й сам ледве знаю *Г*; зорна-зорна тӱшей жаптан ледве-ледве злазить з гори *СМ*; зорнадан чечинжити труднощами, незаможно *СМ*; йер зорнадан, хуватсыз йер земля слабка, безсила земля *НМ*.
 зорнала- примушувати *О*.
 зорналат- ускладнювати *О*.
 зорналаш- ускладнюватися, робитися важчим *О*.
 зорналы натруджений, стомлений *О*.
 зорналых 1. труднощі, немічність, слабкість, кволість, хирлявість, миршавість *О, У, К*; зорналых-лен силою, примусом *У*.
 зорухтур- змушувати поспішати *Г*; зорухтрус змушує поспішати *Г*.
 зруб/зруп зруб *СМ, Б*; йип лиший канжален зруха вірӱвка чіпляється кішкою за зруб *Б*.
 зурыйа збруа *К*; *див.* тахым.
 зулум 1. утиски, муки, тиранія, насильство, знущання, несправедливість, лихоліття, лихо *Г-СК*; падышағын зулумнары

царський деспотизм *Г*; сен д'и-дэрсин ғурбет эле — зулумдур бизе; зулумдан да бетэр дўньйда да өлүмдүр бизе ти пойдеш — з нас будуть знуцатися, не тільки знуцання — смерть неминуче спіткає нас за такого життя [*Г*, *СК*]; зулум эт-тиранити, знуцатися, чинити несправедливо *Г*, *СЛ*, *СК*; не етэрсин, Ғарип, сен бу зулуму? навіщо ти так знуцаєшся, Ғарібе? *СК*. 2. жорстокий *СЛ*; зулумсун, бени отлара йахтын чайыр-чайыр ти жорстокий, ти змушуєш мене страждати *СЛ*; зулум дэрт тяжкий, жорстокий биль *СК*.

зулумнух (Ғу) насильство, гніт, знуцання, лихо; бу зулумнуғу этмесин йендине щоб вона не накоїла собі цього лиха *СЛ*.

зумка: зумка бўльда таріль, миска *Г*; нинем алды зумка бўльда-йы, толдурду солах балы ичине, сарды, алды т'итти папаза моя мати взяла велику миску, наклала сотового меду, зав'язала й понесла до попа *Г*.

зумулк'ар (<зулумк'ар) тиран, гнобитель, насильник [*Г*].

зурна зурна, кларнет *Б-СК*, сопілка *О*; зурна чал-грати на зурні *СЛ*.

зурнаҗы зурнач, кларнетист *О*, *К*. Зурнаҗы *прізв*.

зүгүртле-бідніти *СГ*.

зүгүт бідняк, злидар [*СК*].

зүгүтлен-убожіти, бідніти *СК*; ғарип зүгүтлений, йемейе ши-йи йохтур бідняк убожіє, їсти в нього нічого *СК*.

зүкүт бідняк, злидар [*СК*]; зүкүт-лер бай олмаз бідняки багати-ми не стануть *СК*.

зүкүтлен-бідніти, убожіти *СК*; ғарип зүкүтленсе, варыр байлара бідняк, зубожівши, іде до панів, до багатіів *СК*.

зүмбўль *бот*. проліска жовта, підсніжник жовтий *Г*; глечики жовті, жовта водяна лілія, латаття *БК*.

зүфтэ спочатку, перше, вперше *СБ*; зүфтэдэн спочатку *СБ*; *пор.* зүфтэ, сифтэ, сүфтэ.

зүфтэги перший, попередній *СБ*; зүфтэги бузусу блен із першим телям *НБЕ*; зүфтэги күн перший день *СБ*.

зүфтэнд'и перший *НБЕ*.

зүфтэт'и перший, раніший, попередній *П*; зүфтэт'и йыллар перші роки *П*.

зыбар-околівати,дохнути *СМ*, *Б*, *У*, *К*; зыбарсын щоб він здох *К*. зыбарт-убити, забити, уколошка-ти, угробити *Б*, *У*, *К*.

зыбырда-побігти бігом, помчатися, кинутися стрімголов, поскакати *П*, *О*; зыбырдар т'ит-побігти стрімголов, рвонутися з місця й швидко побігти *П*.

зыбырдат-змусити скакати *О*.

зыбардаш-*сл. О*.

зывылда-гудіти, свистіти *О*, *К*.

зызылда-дзижчати *О*, *К*; чибин зызылдай муха дзижчить *О*.

Зымба *прізв*.

зымпа зубило; пробійник *Г*.

зыңгырда-дзвонити, деренчати, торохтіти, бряжчати *О*.

зыңгырдавух дзвіночок, торох-тушка, брязкальце *О*.

зыңгыр-зыңгыр *насл. дзвону, деренчання, торохтіння О*.

зып різко, рвучко, миттю; зып ташла-різко кинути *ВН*.

зып-зоп: бир зып-зоп хазан, онда картопля чавун булькотить, вирує, там картопля *СЛ*.

зыпыш-забиратися геть *Б*; зыпыш геть звідси *Б*.

зырзоп метушлива людина *О*.

зырзоплух метушливість, непостійність, несталість, несерйозність, навіженство *О*.

зырзыбылдых злидень *К*.
 зырла- зриватися, рвонутися, по-
 скакати *Б*, швидко побігти *У*,
СЛ, *К*, полетіти *Г*; зырлай т'е-
 тий *У*, зырлады т'итти *Г* він зі-
 рався і швидко побіг.
 зырт-пырт метушливо, поспіхом,
 нашвидкоруч, як-небудь *О*, *К*.
 зырыл- кричати, галасувати *У*.
 зырылда- швидко побігти, рвону-
 тися з місця, побігти бігом, по-
 мчатися, полетіти стрімголов,
 не сидіти на місці, вертітися,
 крутитися, увиватися навколо

кого, догоджати *О*, *К*; зырыл-
 дап т'етт'ен рвонувся й побіг *У*.
 зырылдавух непосидючий, верт-
 кий, нерівноважений *О*.

Зырыш *прізв.*

зыт эт- мститися [*К*]; **зытымы**
 етэйим я помщуся [*К*].

зых 1. різко, швидко, стрімко *П*,
Г; **ат бек зых т'ельд'ен** кінь при-
 біг дуже швидко *П*; **зых өртэ-
 жек хапуйу** має різко зачини-
 ти двері *Г*. **2.** щільний, тісний,
 натоптаний; **зых тапта-** щільно
 трамбувати *М*.

И

и ну *СБ*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **и штэ** отру-
 йум йарыхлы дўняға ну, от я
 й живу на білому світі *СБ*; отур
 — **и**, отурду сідай — ну, сів *Г*.
ибаадэт [*Г*], **ибадэт** [*М*] молитва;
ибаадэт айле-/эт- молитися [*Г*];
ибадэт эт- молитися [*М*]; **иба-
 дэттэ дур-** стояти на молитві
 [*М*].
иблис (-зи) ібліс, чорт, диявол, са-
 тана, демон [*Г*].
ибришим шовк [*СЛ*, *СК*]; *пор.*
йыбрышым.
ива *див.* **эва.**
игилик добро, благо, благодать
 [*Г*]; *пор.* **ийи**, **йейи**, **эй** *І*, **эйи**,
эйилик, **эйлик**, **элик**, **эльлик** *І*.
игирми двадцять [*М*]; *пор.* **д'и-**
рим, **д'ирими**, **д'ирми**, **йиги-**
рим, **йигирми**, **йирим**, **йирими**,
йирми, **йырымы**, **йырым**.
игит юнак, молодик, парубок,
 хлопець, молодець [*У*, *Г*]; *пор.*
жигит, **ид'ит**, **йигит**.
игитаға старший боярин на весіл-
 лі *ВН*, [*СЛ*]; *пор.* **ид'итаға**.
игрен- гидувати, гробувати *СК*;
пор. **ирен-**, **эрен-**.
игуменос ігумен [*Г*].
идаат эт- виражати всім своїм
 виглядом [*Г*].

иди *мин.* **ч.** зв'язки **э-** був [*Кб.*];
бек буйўк **иди** він був дуже ве-
 ликим [*Кб.*]; *див.* **эди.**

ид'ит юнак, молодик, парубок,
 хлопець, хлопчина; **ид'ит** **ид'и-**
тэ буйурған, **ид'ит тэ хурйўғна**
буйурған хлопець наказав хлоп-
 чині, а хлопчина — прихвостневі
СГ; *пор.* **жигит**, **игит**, **йигит**,
див. **ид'итаға(сы).**

ид'итаға(сы) старший боярин на
 весіллі, товариш жениха *СЛ-
 СК*.

ид'итлик (-ти) молодечтво *Б-СК*;
ид'итлигим сағ оса якби в свое-
 му молодечтві я не підкачав *У*.
iero святиня, святилище, храм
 [*Кб.*].

из слід *П*, *СМ-У*, [*СЛ*], *СГ*, *СК*; **изи**
бле т'ет- іти услід за ним *П*; **хар**
йаған — **излер өртўльген** сніг
 випав — сліди укрито *СГ*; *пор.*
йиз *І*, **йўз** *ІІІ*.

изан зоране, оброблене, засіяне
 поле *СМ*, *О*; *пор.* **зан** *І*, **йизан**.
изансыз безумний [*Кб.*].

издэ- шукати [*Г*], **вимагати** [*М*];
пор. **здэ-**, **истэ-**, **стэ-**.

изет пошана, повага [*Г*]; **изет** **ик-**
рам **илан** з пошаною й почес-
 тями [*Г*].

изиет гніт, утиски, приниження [Г]; хутарды дўнианын изиетиндэн спас від мирського приниження [Г]; изиет эт- принижувати, притіснити, знущатися [Г]; пор. азйат, эзийет.

изин (изини, изни) дозвіл; розпорядження [М]; изин ал-просити дозволу Г, СК; т'ельдим сендэн изин алмайа я прийшов просити в тебе дозволу СБ; изин вер-давати дозвіл Г, СК. изйадэ більше за інших ВН; бири дэ йалдай изйадэ один із них плаває найкраще ВН; пор. зиадэ, зийадэ, зйадэ.

изкетли жакхливий, болісний [Г]; изкетли о́лұм люта смерть [Г]. изле-стежити О, Г; лишити сліди, наслідити О; пор. йизле-

изле-приховувати Г, СЛ; див. д'изле-, йизле- II.

излен-вистежувати, займатися вистежуванням Г.

изли прихований, таємний, нещирий, несприйнятний [Г, СЛ]; хач т'ере сòлесем, излидир сòзұм скільки б разів я не сказав, слова мої не сприймаються [Г, СЛ]; пор. гизли, д'изли, йизли, кизли, т'изли.

Измайыл хавеси форт Ізмаїл [Г]. измайиль мусульманин [Г]; измайильлер урду да йыхты эшими мусульмани напали й згубили мого друга [Г].

израйиль еврей [СБ].

Израйиль Азраїл — ангел смерті [ВН]; Израйильлер урду да йыхты лешими Азраїл знищив мое неживе тіло [ВН]; Израйиль атэшине йўрегим йанды мое сердце згоріло в вогні ангела смерті [Г].

ий вигук ну, так СМ, СГ; ей, гей СБ, СЛ, К; о, ой, йой Б; ий, балам-балам ой, синку-синку Б; ий аллачығым о божечку ти мій Б.

ийе господар СЛ.

ийи гарний, хороший, добрий, добре [СБ], Г-СК; бендэн ийи краций за мене [СБ]; ийи бах-добре дивитися, придивлятися Г; булдум сендэн ийисни я знайшла кращого за тебе [СК]; эн ийиси найкраций з них СЛ; пор. игилик, йейи, эй I, эйи, эйилик, эйлик, элик, эльлик I.

ик гик У; öзү неснен дүгүль "ик-ник-ник" этти не своїм голо-сом вигукнула "гик-гик-гик" У.

икен предик. форма переп. мод. дієсл. э- був нібито, начебто е [Г, М, Кб.]; орада долашып кезер икен бродячи там, як стало відомо згодом [Г]; ол йылдыз анадолуда икен та зірка, що була, як розповідають, на сході [М]; кезер икен проходячи / коли він, розказують, проходив [Кб.]; пор. ит'ен, экен, эт'ен.

ики два [М]; икиси двое з них [Кб.]; пор. эки, эт'и, эчи.

икинчи другий [М].

икмет чудо [Кб.]; пор. өкмет, хекмет, экмет.

икона ікона СБФ, [Г]; пор. акона, оикона.

икра погорда [К]; пор. икрах.

икрам честь, пошана, повага, по-честі, приноси, приношення [Г, М]; кешишлер чох райет икрам эттилер онлара ченці виявили до них велику пошану [Г].

икрамлы привітний, щедрий [М].

икрах погорда, зневага [Г]; не сучум вар иди ки бени икрах/икра эйледин? чим я завинила, що ти погордував мною? [Г/К].

илаж ліки [Г, СК]; илаж этэлим йендимизе зробімо ліки собі самі [Г]; пор. илач, иляж, иляч, лаж, ляж, ляч.

илайых гідний [Г]; пор. йылайых, лайыклы, лайых.

илайыхлых (-ғы) достойність [Г].

илайыхсыз недостойний [Г].
 илам эт- сповіцати *ВН*; *пор.* илям.
 илан *післяйм.* з [М]; *навес* илан завзято [М]; *пор.* бе, биле I, билен, бле, блен, иле II, илен, илең, инен, -нен, пе, пле, плен. илач ліки [М]; *пор.* илаж, иляж, иляч, лаж, ляж, ляч.
 иле I милый, коханий, друг [СК]; иле йанына вараыым, йараны гөрүп хорхайым піду до друга; побачивши рани твої, злякаюся [СК]; *пор.* айле, але I, иле I, эйлим.
 иле II *післяйм.* з, з допомогою чо-го, чим [Г]; *исмиң* иле твоім ім'ям [Г]; *пор.* бе, биле I, билен, бле, блен, илан, илен, илең, инен, -нен, пе, пле, плен.
 иле III навіть [СК]; салдат (москал, москов) долмуш одалары, иле (өле дэ) Ширин мырзалары(н) усі приміщення були забиті москалями, навіть покої Ширіна-мирзи [СК].
 илеген корито [Г]; *пор.* леген, лед'ен, лейен.
 илен [ВН, СБ, Кб.], илең [Г] *післяйм.* з; ханым илен, йашым илен йуварсың бени обмиеш мене мою кров'ю й моїми сльозами *ВН*; д'елин д'итэр назы илен, айағының тозу илен наречена йде маніжно, з курявою за ногами *ВН*; сүт илен хардэш олмас вигодовані одним молоком не стануть рідними *СБ*; т'етэр эдим йол илен ішов я дорогою *СБ*; сизиң илен биле идим я був разом із вами [Кб.]; бен сизиң илен билейим я е разом із вами [Кб.]; йаратан эфенди сениң илендир бог-творець із тобою [Г]; *пор.* бе, биле I, билен, бле, блен, илан, иле II, инен, -нен, пе, пле, плен.

илери гит- розвиватися [М]; *пор.* йилери.

илим наука [М].

илиман 1. гавань, затока, лиман [Г]. 2. частина, розділ; бир китапта, чичек илиманында, секинжи бапта, үчүнжү семгиндэ китабын у першій книзі, у квітковій частині, у восьмій главі, у третьому розділі [Г]; *пор.* лиман.

илимдар здібний до науки, учений [Г, М]; *пор.* алимдар.

илиш- приставати, прилипати, чіплятися, потрапляти *ВН, СМ, У-СК*; буйүк хырсыза илиштим я потрапив до великого злочинця Г; йүрен айаға/айахлара чөп илиший бур'ян, сміття чіпляється до ніг, котрі ходять Г.

илиштир- захоплювати зачіпати, чіпляти, підставляти *СБ, Г-СК*.

илле *спол.* однак, але, а [Г]; илле сора але згодом [Г]; даа холайдыр дэнизин хумуну эсап эйлесин, йа ки көкүн йылдызларыны, илле бунун хекметлерини кимсе сөйлөп битирмейе чареси йох значно легше перелічити пісок у морі, або зірки на небі, а його чудеса ніхто не спроможний переповісти [Г].

иллесиз щирый, нехитрий [Г]; эвейик хушундан өрнек алайым ки о иллесиздир, о, ачан эшини йитирир, асла йешил дала хонмаз, не йер, не ичер, не асла өтэр візьму приклад з горлиці, котра е справді щирою, і коли вона втратить свою пару, то не сідає навіть на зелені гілки, ні їсть, ні п'є, зовсім не співає [Г].

иллем втім, однак [Г]; бир вахытта Саракинос миллети вардылар ки ол калеи алмайа, иллем ичери киремедилер якось сарацини приступили й хотіли

взяти фортецю, але до неї увійти не змогли [Г]; *пор.* илле.

иль (<өле): **иль олур** буде так [ВН].

ильван яскраві, різнокольорові барви, строкаті тканини, барвистий одяг Г, СГ; **ильван, ильван** одалара дөшенсиң, йарем аллар д'ийип йешиль хушансын нехай кімнати буде застелено барвистими (килимами), нехай моя мила одягнеться в яскраво-червоне й підперезьється зеленим [Г]; **ильван сат-** пишатися, красуватися СГ.

ильваннан- одягатися в строкате, різнокольорове Г, в шовки СЛ.

ильдик петелька, петля СБ; **ильдик йаса-** робити петельку СБ.

ильдэмир клямка БТ; *пор.* йельдэмир.

ильк перший [Г].

ильлязы підпис К; *пор.* эльйазы, эльлязы, элязы.

ильмек вузол, петля, бантик О; *пор.* эльмек.

ильмекле- зав'язувати на вузол, петлю, бантик О.

ильмекли з вузлом, петлею О.

ильмон лимон У, К, СГ; *пор.* лимон.

ильсиз (<эльсиз) безрукий [Г, СЛ]; **ильсиз-тильсиз саз(жы)лары** не дэп дутарсыз? нащо тримаєте безруких-без'язиких музик? [Г]; *див.* эль.

иляж ліки О, Б, У, СЛ; *пор.* илаж, илач, иляч, лаж, ляж, яляч.

иляжла- лікувати СМ.

иляжля- намазувати ліками СЛ.

илям эт- сповіщати ВН; *пор.* илам.

иляч ліки БТ, К; *пор.* илаж, илач, иляж, лаж, ляж, яляч.

илячлы лікувальний БТ.

им 1. пит. частка чи СМ-Г, М, СК; **билий ми т'итап охумаға йохсам бильмий им?** уміє він чи-

тати книжки чи не вміє? СМ; **доғру шлей им йохсам доғру ишлемей им?** чи правильно він працює, чи неправильно? Б; **мен т'ерек им саа — колхозун сыйырлары мы т'ерек саа?** чи я тобі потрібен, чи колгоспні корови тобі потрібні? У; **о аман бильген им дэ айтхандыр** чи справді він так зразу взнав і сказав Г; **сен им абу?** чи ти це? Г; **т'ечий им бизе?** чи підходить нам? Г; **чалмаа билер им?** чи він уміє грати? Г; **вабз этийлер им, этмейлер им, бильмейим** я не знаю, чи хрестили, чи не хрестили М. 2. *спол. енкл., приєднує підрядні речення обставини часу* як тільки, д'ирей им адамнар, эр адамнар тўт'ана мал алмайа, эпси дэ адама шарап вер абу алтын мешепейинен як тільки заходять люди, чоловіки до крамниці купувати крам, ім усім давай випити вина з цього келиха СК; *пор.* ин, ми, му, мў, мы, ни II, ну, нў, ны II, ум, ун, ўм, ўн, ым, ын II.

иман віра, релігія [Г], СЛ, СГ, [М]; **диним-иманым** все, у що я вірю СЛ; **иман кетир-** повірити, увірувати [Г]; **иман сөк-** ляяти віру, допікати до живого [М]; *пор.* йимансыз, йыман.

имансыз невірний [М]; **не динсиз-имансыз д'елин олмушсун?** чому ти, невірна, безвірна, стала нареченою? [СК].

имдат милість, помилування [Г, СК]; **имдаты чохтур** він є все-милостивим [СК]; **имдат көндэр-** посилати пожертву — на милість [Г]; *пор.* медэт, эмдат.

имдатчы заступник, помічник [Г]; **сени имдатчы хоруйжу умарыз** сподіваємося на тебе як на помічницю й заступницю [Г].

имди зараз, тепер [Г]; пор. эмди, энди, эндэ.

Имерели *прізв.*

имиш зв'язка *мин. часу перепов. мод.* нібито був, начебто є [ВН-СК]; пор. -миш, -муш, -мүш, -мыш, эмиш II; див. э-.

имтэт- надіятися, сподіватися СГС; пор. мütэт-, öмит т'ес-, öмтэт-, öмüt эт-, үмит, үмтэт-, үмüt, эмит, эмтэт-.

ин *пит. частка* чи СБ, НМ, К; коп бала эди, сөг'из ин, тохуз ун бала эди дiтей було багато, чи вiсiм, чи дев'ять дiтей було СБ; йырах т'етэс ин? чи далеко ти йдеш? НМ; пор. им, ми, му, мү, мы, ни II, ну, нү, ны II, ум, ун, үм, үн, ым, ын II.

ин- I спустатися [СЛ]; дэгирменнер инер/энер, вай, дөнер көзүмүн йашына за своїми сльозами я нічого не бачу — усе навкруги опускається й обертається в моїх сльозах [СЛ]; ағлерим, сызларым, инерим, дөнерим, йар, сизиң үчүн я плачу і стогну, я не знаходжу собі місця, мила, через тебе [СЛ]; пор. эн- II.

ин- II згадувати [СК]; див. ан-, аң- инам віра, довіра Г, СК; инам д'етир-/г'етир- [Г]/Г, инам эт-[Г] повірити, увірувати; йохтур инамы йому немає віри СК; пор. йинам, йынам.

инамсыз невірний СК.

инан- вірити повірити Г, СЛ, СК, [Кб.]; инаный она бу хысайахлы ця жінка йому вірить Б; пор. йынан-.

инатжылых догiдництво, пiдлабузництво СБ; пор. йинат, йынат, нийат.

ингре- стогнати О.

ингрев стогін О.

ингрет- *спон.* [ВН], О; пор. инрет- индир тік ВН, СБ; пор. эндир.

индир- затримувати [СЛ]; ағлейип тэ бени йолдан индирме [СЛ] /инретме [ВН] /эглеме [СГ] /эйлеме/эле́ме [СК] не затримуй мене перед поїздкою.

индэ- подавати голос, признаватися К; *уживається в заперечній формі* — див. индэме-.

индэме- мовчати ВН, СБ, СМ-У, К, СГ; т'ерек тэ йердэ лафланый — т'ерекмеэн йердэ лафланмай да, индэмей дэ говорить, де треба — де не треба, не говорить і мовчить Б; индэмез мовчазний О, К, СГ; гүльмез падшаан индэмез хызы мовчазна дочка царя-несміяна СГ; индэме, тынма помовч, не подавай голосу Б, К.

индэмезлику мовчання БТ.

индэмет- змушувати мовчати К. инд'и невістка для молодших [СК]; пор. йенге, йенд'е, йенђе, энд'е.

Инд'илиз (<Еванд'елизмос) Благовіщення СЛ.

ине голка, заколка ВН.

инеме (<индэме) [СК]; йүзү(м) чивтэр (чифтэр), хан Эвазым, ағлеме, көлен олам — инеме мій хане Евазе, ми з тобою наодинці, не плач, я на все для тебе готовий, тільки помовч [СК].

инен *пiсляйм.* з, з допомогою, чим [М]; жүмле шейлер сөзүн себеби инен олду, ве онсуз бир шей олунмады усі речі постали через слово, і без нього нічого не постало [М]; пор. бе, биле I, билен, бле, блен, илан, иле II, илен, илең, -нен, пе, пле, плен.

инже тонкий, тендітний, ніжний ВН, СБ, У-СК; инже бель тонка талія, тонкий стан СБ; инже бельли тендітна, з тонким станом ВН; инже йайым тонка варяниця У; инже йип тонка

- нитка *СБ*; **инже** т'аат тонкий папір *НМ*; йайимлерни ачханда **инже** ачам розкачуючи варяниці, я розкачую тонко *У*; *пор. йинже.*
- инжеже** тонший, тонше *К*; **мен** сөндән **инжеже** я тонша за тебе *К.*
- инжежик** тонесенький [*СЛ, СК*]; **инжежиктән** сөс алдым я почув тихенький голос [*СК*]; **инжежиктән** сөс эттин ти стиха гукнув [*СЛ*]; *пор. инжечик.*
- инжеле-** робити тонким *О.*
- инжеле-** тоншати *О.*
- инжелик** тонкість, тендітність *О.*
- инжель-** тоншати *О.*
- инжемараз** туберкулез, сухоти *О.*
- инжер-** тоншати *О, К.*
- инжерек** тонкуватий, стрункіший, тендітніший *О, К.*
- инжерт-** робити тоншим *О, К.*
- инжечик** тоненький *О*; **инжечиктән** сөс алдым я почув тихенький голос [*СМ*]; *пор. инжежик.*
- инжи** перл, перлина, перли *ВН, СБ, О, Г-СК*; перлове намисто *О.*
- Инжилъ** Євангеліє [*Кб.*].
- инжир** инжир, фігове дерево *Г, СГС, М*; ◊ халем т'ибик, **инжир** т'ибик хашлары брови в неї вигнуті й дуже гарні, як намальовані [*Г*].
- инжит-** стискати до болю, завдавати болю [*У, ММ*]; **инжитмениз**, бек ағелер шановні панове, не завдавайте мені болю [*ММ*]; **билезик** сыхмыш элими, т'емер **инжитмиш** белими браслет здавив мою руку, ремінь стяг до болю мій стан [*У*].
- инжичичеги** бот. конвалія *СК.*
- инильдә-** нити, стогнати, вищати, кигикати — про гусей *Г, СЛ.*
- инк'ар** эт- нехтувати, відкидати, відмовлятися [*Г, М*]; дўнйанын эр тўрлў сефаларыны **инк'ар** эттилер вони відкинули всілякі принади світу [*Г*]; элин акчөсин алып **инк'ар** эттигин вармы? чи ти не відмовлявся, взявши чужі гроші у борг? [*Г, М*]; *пор. инт'ар.*
- Инку** прізьв.
- инсан** людина [*СМ, Г, К, М, Кб.*]; *пор. исан, йинсан, йисан.*
- инта**, **интән**: бен бир Т'өрөглү-йум, аман, **инта**//**интән** (дагда в горах *Б*) йезерим я — Тьороглу, я гуляю по (..?) [*СБ*].
- интикам** помста [*Г*]; **интикам** алмститися [*Г*].
- интән** див. **ынта.**
- инт'ар** відмова, зречення; зрада, відступництво, зрадництво; **вардыр** ид'итлигим, ағалер, йохтур **инт'арым** сміливість у мене є, панове, зрадництва немає *СК*; **инт'ар** эт- заперечувати, відмовлятися; **инт'ар** этме, йарежигим, йанына/хойнуна йухламайа не заперечуй, моя миленька, проти того, щоб поспати з тобою / на твоїх грудях *К*; *пор. инк'ар* эт-.
- инче** ніч [*СБ*]; **арангылых** **инчөсине** (<харангылых йөчөсине) темної ночі [*СБ*]; див. **йөже.**
- инрет-** змушувати стогнати *ВН*; *пор. ингрет.*
- иплик** пряжа [*СЛ*]; див. **йиплик.**
- ипсило** паниеротатос ефендим ваша превелөбностө, ваше прөсвясченство [*М*].
- ипсома** проскура [*Г*].
- ипталлых** перешкода, чвари [*М*]; **пахыллых**, **ипталлых** өрўйир розповсюджує заздрість, зводить чвари [*М*].
- иптида** перший, первісний, спершу, найперше, передусім [*Г, М, Кб.*]; **иптидадан** спершу, насамперед, передовсім [*Г, М*].

иптидаки перший, попередній, насамперед [Г, М, Кб.]; иптидаки күндэ першого дня [Г, М].
 ира сл. ім. серед, між [СЛ]; йешиль йапрах ирасында хырмызы д'ўль гонжеси серед зеленого листя червоний бутон троянди [СЛ]; пор. ара, эра.
 ираатсыз эт- непокоїти [Г]; пор. раат, рағат, ыраатлых.
 ирабет эт- дбати, опікати [Г]; пор. рабет.
 ирадэт воля, сила; ирадэтини йитир- втрачати самоконтроль [Г].
 ирайет вшанування, пошанування [Г]; пор. райат, райет.
 ирас кель- [Г, К, Кб.], ирасд'ель-, ирасг'ель- [Г] зустрічатися; пор. расгель-, раскель-, расткель-, раст'ель-.
 ирахми лоно [М]; анасынын ирахмисине у лоні матері [М].
 ирахи горілка СК; пор. рахы, ырахы.
 ирезиль ганьба [Г]; ирезиль эт- ганьбити [Г].
 ирен- гидувати, гребувати О; пор. игрен-, эгрэн-.
 ирендир- викликати відразу О.
 иренжилик відразу, почуття відрази О.
 иренч гидливий О.
 иржа прохання СБ, Б, СЛ; бенім сана иржам вар у мене до тебе є прохання Г; иржам олсун, Ахчыхыз, сана — сен уйандыр Ғариби у мене до тебе прохання, Ахчыхыз, — ти розбуди Ғариба Г; иржа эт- просити, прохати М; пор. ирижа, рижа, ыржа.
 ири великий СК; пор. йири.
 ири- I гнити [Г].
 ири- II розтоплятися, плавитися СМ, Б; ириди йўрегим йағы я надірвав собі серце, я дуже засмутився, затужив СК; пор. йери-, йири-, эр- II, эри-.

ирижа прохання, клопотання, благання [Г]; ирижа эйле- просити [Г]; ирижа эт- просити [М]; пор. иржа, рижа, ыржа.
 ирин гній БТ; пор. йирин, уру II.
 иринле- виділяти гній О.
 иринлен- гноїтися О.
 иринлет- спон. О.
 иринли гнійний О.
 иринлик скупчення гною О.
 ирсал эт- відправити, послати [К].
 иса ум. спосіб зв'язки э- а, ж [М, Кб.]; онлар иса ким олдуғун танымалдылар але вони не впізнали, хто це був [Кб.]; пор. исе, эса, эсе; див. э-.
 исан людина II, СМ-У, СЛ-СК; епси исанлар усі люди II; пор. инсан, йинсан, йисан.
 исанжас по-людський К.
 исанлы людяний О.
 исанлых людяність, людство О.
 исаных людяність, людство К.
 исанчас(ы)на по-людському СМ.
 исе ум. спосіб зв'язки э- 1. якщо; бен бурада өлүр/өлер исем, т'им гөмер бени? якщо я помру тут, хто поховає мене? [СБ]; сорай исе исан, сен айт якщо людина запитає, ти скажи II; минер исе шу йеминин көшкүне якщо підніметься на палубу цього корабля [Г]; көк йўзүнде эмрин не түрлү исе, ве йер йўзүндэ дэ бөйлеже олсун і воля твоя хай буде на землі так само, як і на небі [Г]; энд'ерим жандан север исең, йазых мы халды т'ерата? якщо ти кохаєш усією душею (мене), невже скакуна слід жаліти? [Г]; ве ачан бирисийлен күсүлү олуп оруч тутар исек, аллахтаалле оручумузу хабул эт- мез і якщо постимося, тримаючи образу на когось, то всевишній бог не прийме нашого посту [Г]; сарар исен якщо обі- ймеш СЛ; ичерлер исе якщо ви-

п'ють [Кб.]. 2. спол. а; о исе жан бекчиси олажах иди а це, напевно, був ангел-охоронець його душі [Г]; пор. иса, эса, эсе; див. э.

ИСИМ (исми) ім'я [У-СЛ, М]; ис-мим моє ім'я [У].

ИСКЕМИ лава, сидіння [Г]; алла-ғын ист'емниси престол божий [Г]; пор. скаме, сками, скамли, скамне, скемне, ст'емле, ст'емне.

ИСМИ див. **ИСИМ**.

ИСОДИМАТА пожертва; йары исо-димата сенин, йарысы еклисе саһбундур половина жертв належить тобі, а половина — господареві церкви [М].

ИСПИРТ'И багатий одяг Г, СЛ.

ИСРАЛ [=ысрар] эт-наполягати [Г]. **Истанбол, Истанбул, Стамбул** СК.

ИСТВАН вінець, вінок, вінчання У; хара истван хойулсун нехай покладуть смертний вінок У; пор. истафан, стван, стфан, стэфан, стэфанос, стэфен, ыстван.

ИСТИФАР прощення [Г]; йунахларымыздан истифара келириз досягнемо прощення наших гріхів [Г].

ИСТОРИА історія [Г].

ИСТЭ просити, прохати, хотіти, жебрати [Г]; истаген андан попросив його, у нього СБ; истаэр истаэмеэ волею чи неволею, попри бажання [Г]; истаэсе — төбеге дә миний, истаэмесе — төбедән дә түшмей счоче — на гору скоче, а не захоче — і з гори не злізе СБЧ; пор. издэ, здэ, стэ.

ИСТАФАН вінець, вінок, вінчання У, СК; пор. истван, стван, стфан, стэфан, стэфанос, стэфен, ыстван.

ИСХАРЕТ [=изхарет] вияв, показ [Г]; исхарет эт-показувати [Г].

ИТ [<итихат віра, релігія]: иттэн-имандан-дининдэн, итиндэн-

имандан через твою віру-релігію — через твою упертість [СГ].

ИТААТ слухняність, покірливість [Г].

ИТИБАРЛЫХ (-ғы) авторитетність, шанованість [М].

ИТИМАТ віра, довіра, певність [Г]; жўмне азизлер итимат илен сус олур идилер усі праведні з певністю мовчали [Г].

ИТИМАТЛЫ вірний, вартий довіри, благовірний, щирий [М].

ИТИР-відкидати, роняти, ронити, втрачати, губити [Г-СК]; ғарип д'идэр — йолун итирив бідняк іде — збивається з дороги [Г-СЛ]; д'енди д'ендини итирди сам себе згубив [СГ]; ағлей-ағлей гөз(н)ўн йашын(ы) итирив гірко плачучи, ронить сльози [СК]; гөзўн йашын сильмий, ахан сайын "итирий" — жойай не витирає сліз, коли вони течуть, їх ронить — губить СК; пор. йитир-.

ИТ'ЕН предик. форма перепов. мод. дієсл. э-ніби е, начебто е; мелайик ит'ен шейтан олдулар бувши ангелами, стали дияволами [Г]; пор. икен, экен, эт'ен.

ИФРА див. **ИФРАТ**.

ИФРАТ у великій кількості [СГ]; хожа, исаннар, ифра(т) тайфалар ачлыхтан ольдўлер міцні чоловіки, прості люди, численні родини померли з голоду [СГ].

ИФТИРА наклеп [Г]; ифтира эт-зводить наклеп [Г].

ИХМАЛ эт-нехтувати [Г].

ИХМАЛЛЫХ нехтування, неповага, ігнорування [Г]; ихмаллых көстэр-нехтувати, виявляти зневагу [Г].

ИХТИҒАТЛЫ див. **ЭХТИҒАТЛЫ**.

ИХТИҒАТ велике бажання, пристрасть [Г]; эр ким ихтиҒатнен ичерсе, дәрдиндэн хутулур кожен, хто вип'є з великим ба-

жанням, звільнитися від своєї хвороби [Г].

ихтийар старий [К]; **ихтийар анечигим** моя старенька мамо [К]; *пор. эхтийар.*

ихтийат тверда, глибока, ревно віра [Г]; **ихтийатнен** з глибокою вірою, ревно [Г]; **ихтийат** етувірувати [Кб.]; *пор. эхтийат.*

ихтийатлы глибоко віруючий, твердий, ревний, завзятий, зяттий у вірі [Г]; *пор. эхтийатлы.*

ихтийатсыз хал- не повірити, не увірувати [Кб.].

ихтисам *див. ихтишам.*

ихтишам розкіш, велич, пишнота [Г, К]; *пор. эхтишамлы.*

ич І 1. внутрішність, середина; **ич йанындан** із внутрішнього боку Г; **ичне халтрай** внутрішність тремтить Б; **ичи чөплүкленд'ен** засмічений усередині СМ; **ичи толу шет'ер** усередині повно цукру ВН; **ичи долу сарош илен айныхлар** усередині повно п'яних і тверезих [СБ]; **ичи долу сыгырчых** усередині повно шпаків СГ; **собаан ичи толду халды алтын піч** наповнилася золотом Г; **хап ичи** внутрішність взуття СЛ; **ичиндэн** ізсередини СМ; **ичиндэн йаман** о середина в нього погана СК; **эвин ични бойалама** фарбувати внутрішність хати НКД. 2. нутроці, черево, живіт; **ич йағ/май** нутряний жир, здрі О/НБЕ; **ичим от тарзы йанай** у мене всередині горить вогнем СБЧ; **башлады аблай ичине авурмаға** почало у мене всередині отак боліти У; **ичим туташты, йанай** у мене всередині все запалене й горить СК; **ичиндэн ур-** бити в живіт СМ; **ичи т'итий** у нього понос СБ. 3. *сл. ім.* внутрішня частина; **хара да иче бийаз йолахлары бар** чорне, а по ньому

білі смужки ВН; **хойар эдлер ичине** поклали в нього СБ; **Ортабазар ичине** в Ортабазарі [П]; **дағ ичине** в лісі Б; **дэнизин ичине боғул-** потонути в морі [Г]; **ўч ай ичине тахымы д'ирими** ресторан бртўльдў протягом трьох місяців закрилися всі ресторани СК; **мезарын ичине кирдилер залізли до могили** [Кб.]; **ичне бахалар, йыланлар** у ньому жаби, гадюки СМ; **хойайлар ичне бир адам** кладуть у нього людину СМ; **ичне дэ сув йиберийлер** пускають туди (у нього) воду Б; **алый бу казанок, бахай** — **ичне су вар бере** цеберку, дивиться — в ній вода Г; **т'ирди ичне** зайшов туди (усередину) Г; **хойайсы ичне** вкидаєш туди К; **таз ичне** у місці М; **йыхылыый чухурун ичне** падає до ями СК; **ичнен чых-** виходити звідти ВН; *пор. ч.*

ич II зовсім, взагалі; **ич отралмаз** эдин ти зовсім не міг усидіти ВН; **ич олсун алай ший** щоб цього не було ніколи СБ; **мен алай ич стэмедим айтханыңы** я зовсім не хотів, щоб ти так сказав СМ; **ич та да бильмер эди казахчазна У;** **ич йухум йох ахшамдан** у мене з вечора немає сну У; **ич олажах ший дөгўль** це неможлива річ Г; **ич тэ сағ халмай** не залишаються живими Г; **не чағырды?** — **ич, ич тэ т'ерек ший дөгўль,** ама айтмаа стийим чому ти мене кликав? — нічого такого, зовсім не потрібна річ, але хочу сказати Г; **ич олмаса** принаймні [Г]; **ич хасевет этме** нітрохи не жури-ся [Г]; **ич раатсыз олма онун ичўн** нітрохи не турбуєся про нього СЛ; **ич олур му, падышаам, ғариппен зенд'ин уйар сөрпет?** хіба це можливо, щоб

багатий знався з бідним? *СЛ*; ич олмаанда принаймні *СЛ*; ич севдаңа тайанамам я не могу витримати кохання до тебе *У*; ич биламадым я не міг знати зовсім *СЛ*; бир хыгырий — буға ич тэпренмий дэ кричить раз — бугай навить не ворухнется *СГ*; ич олур му айрылых север досттан? хіба можна розлучитися з коханим другом? *СГ*; ич олур му гүзеле доймах? невже можна насититися красунею? *М*; ич лазым йох о він зовсім не потрібен *СК*; ич бир зарар олмасын онлара щоб їм не було жодної шкоди [*Кб.*]; *пор.* ичтэ.

ич- (ичей, ичий) 1. пити; калата да ичий эт'и хадэнен хрещений батько теж випиває з двох келихів *Б*; ичий-шиший напивається *У*; ичти-шишти *НМ*, ич'ен шишт'ен *Б* він напився до безтями; ичтигим мое питво *ВН*. 2. палити тютюн; брахыр ичмесни кине палити *СЛ*.

ичек кишка; ичеклер нутроці *Б*; ичек йағы/май нутрянний жир *К/СБ*; сохур ичек сліпа кишка, апендикс *О, К*; *пор.* энчек.

ичердэ всередині [*Г*], *СЛ, СГ*; *див.* ичери.

ичердэн з дому *СГ*; *див.* ичери.

ичери внутрішній бік, всередині, в хаті, всередину, до хати *О, Г-СГ*; оздуруй ичери проводить усередину *Б*; ичери т'ир- *Г, СЛ*, ичери д'ир- *СК* заходити всередину; ичери йандан із внутрішнього боку *Г-СГ*; йүн ичери йандан халый вовна лишається зсередини *СЛ*; ичери йаннығы те, що знаходиться з внутрішнього боку *Г*; эгилип мезарын ичерисине бахты нахилившись, він глянув у внутрішність могили [*Кб.*]; *пор.* чер, чери *П*.

ичерси кімната з піччю *К, СГ*. ичижи який п'є *О, К*.

ичиль- узаг.-ос. пити, питися, бути випитим *О, СЛ, К, СК*; ичлен йер шинок, корчма *СК*.

ичим пиття; ковток *О*.

ичимлик напої *О*.

ичин для, про, задля, ради, через [*Г-М, Кб.*]; ағларлар иди эвладлары ичин вони плакали через своїх дітей [*К*]; инсан ичин для людей [*М*]; инсан ичин инсан олан він став людиною задля людей [*Кб.*]; не ичин? чому? для чого? *Г, СГ*; *пор.* ичүн, үчү, үчүн, чин *П, чүн*.

ичиндэ всередині *НБЕ*; дувар ичиндэси внутрішня стіна *НБЕ*. ичиндэт'и внутрішній, який є в ньому *П, СК*; ичиндэт'и йаныхлар полум'я всередині *П*; ичиндэт'и отран йарем беним дөгүльми? та, що сидить усередині, хіба не моя любка? *СК*.

ичир- (ичрий) давати пити, поїти, напувати; ону ичириң напої його *Б*.

ичириль- бути напоєним, випитим *О, К*.

ичирт- давати пити *ВН, К, СГ*; ағу ичирт- напоїти отрутою *К, СГ*.

ичиш- напиватися *О, К*.

ички I напій *К, М*; *пор.* ичт'и.

ички II коза *СБ*; ички бала козеня *НБЕ*; йохсам сен көк ичкиниң улағы ны? хіба ти син блакитної кози? *СБЧ*; *пор.* эчки.

Ичкижи прізв.

ичлик напірник *СГС*.

ичмараз(ы) понос, нутрянка, різачка; ичмараз тапты напав понос *У*; ичмаразы да тапыш сени абрайайды а щоб на тебе нутрянка напала й доконала *СК*.

ичме напій *ВН*.

ичмек випивання, пиття *СЛ, СГС*; напій *ВН, НМ, У, СГС*; пияцтво *ВН*; ичмек йох эди пияцтва не

було *ВН*; ао *ичмектэн* бльдү він помер від того питва *У*.

ичне див. ич I.

ичтах бажання, прагнення *НБС*; *ичтағым бар ашамаға* мені хочеться їсти *НБС*; *пор. иштах, ыштах.*

ичтир- дати пити *О*.

ичтэ зовсім, взагалі (при запереченні); *ичтэ дэ эталмай* не зробить зовсім *ВН-К*; *табалмам энди ичтэ* тепер не знайду зовсім *СБ*; *о ичтэ тўшўнмез* він зовсім не думав, не припускав *П*; *ичтэ дэ бильмем лафларың, ичтэ дэ його* слів я зовсім не знаю, взагалі *СМ*; *ичтэ дэ болмай* зовсім не буває *СМ*; *киши аллахка ичтэ дэ йынанмай* люди зовсім не вірять у бога *СМ*; *йарамаз адам ичтэ дэ эвдэ йатмай* розбещена людина ніколи вдома не ночує *Б*; *див. ич II.*

ичтэжик нітрішки *НМ*; *ичтэжик йох энди* не було нітрохи *НМ*.

ичтэчик нітрішки *СМ*; *ичтэчик мабет болмады* вони зовсім не були дружними *СМ*; *ичтэчик стэмей* нітрішечки не хоче *СМ*.

ичт'ен п'яниця *О*.

ичт'и випивка, застілля *Г*; *ичт'и йап-* влаштовувати гуляння з випивкою *Г*; *пор. ички.*

ичўн післяйм. для, задля, ради, за, про [*Г-К, М*]; *бу себап ичўн* з цієї причини [*Г*]; *бунун ичўн пек хасеветте* иди через це він дуже переживав [*Г*]; *не ичўн чому* [*Г, СЛ*]; *не ичўн эгленди?* чому він затримався? [*Г*]; *не ичўн дөгейсин мени?* чому ти мене б'єш? [*Г*]; *беним ичўн ич хасевет этме* про мене зовсім не журися [*Г*]; *онун/ онуң ичўн* тому, для того [*Г, М*]; *сениң ичўн чох шейлер ишиттим* про тебе я багато чув [*СЛ*]; *ағледигим бир йар ичўн — йар дөгўль ба-*

на красуня, за якою я вболівав, зовсім не моя любка [*Г*]; *ставрос олду, дахи бизим ичўн Понтиос Пилатосун вахтында* *ве жеза чекти* він був розіпнутим і терпів кару задля нас у часи Понтія Пилата [*Г*]; *ыхрарым будур ки йунахлар аф олмасы ичўн бир Ваптивз вардыр* визнаю — сповідую одно хрещення на відпущення гріхів [*Г*]; *онуң ичўн женнеттэн сўрўльдү* через це його вигнано з раю [*Г*]; *пор. ичин, ўчў, ўчўн, чин II, чўн.*

иш робота, праця, труд, справа, діло, заняття; *о хадар чох ишимиз вар* у нас стільки роботи *СЛ*; *иш бах-* займатися ділом *СМ*; *иш битир-* зробити справу *К*; *иш дэмбели* ледачий до роботи *Б*; *йўрмеди ишим* діло в мене не пішло [*СЛ*]; *иш тут-* вести справи, мати справу, братися до діла *ВН-СК*; *бу гўзельлик сана бир иш т'етиир* ця краса завдасть тобі прикростей *СК*; *ише д'ир-* вступати на роботу *М*; *ишке бар-* ходити на роботу *ВН*; *ишне кўре* по його справах *СМ*; *ишт'е ал-* брати на роботу *О*; *наз ишлерин, ортах?* як твої справи, товаришу? *У*; *наз сениң ишлерин?* як твої діла? *НКД*; *иштэн артмай, тиштэн артай* прибуток не від роботи, а від зубів *СБА, СБЧ*.

ишан- вірити, довіряти *Г*; *бана ишансын* нехай мені повірить *Г*; *пор. шан-.*

ише пляшка, флакон, бутиль, скло *СБ, СМ-У*; *йеди ише тымарлар* блен три пляшечки з ліками *СМ*; *пор. шише.*

ишек (-ги) ішак, осел *СК*; *пор. эшек.*

ишит- (иштий) чути; *иштмедим* я не чув *Г*; *пор. ишт-, шит-, эшит-.*

ишитиль-бути чути́м, чу́тися *СМ, Г*; бир сес ишитилий чується якийсь голос *Г*.

ишкенже чек- терпіти тортури [*Кб.*].

ишкир працьовитий *ВН*; *пор.* ишт'ер, ишт'ир, ишчир.

ишле-(ишлий) працьовати, робити, виготовляти; бардым ишлемеге камаралыға пішов я працьовати до людини з Комара *ВН*; ишледим колхозға я працьовав у колгоспі *ВН*; ишлеген/ишлеэн йер *СБ/К* майстерня; ишлед'ен йери місце його праці *БТ*; ишлеп хайтар-відробляти, відпрацьовувати, відшкодовувати працею *СБ*; Люда шлей тұтанға Люда працює в крамниці *П*; колхозда бираз ишлейен заман сон попрацювавши трохи в колгоспі *П*; хал да ишле маңа лишайсь і працєю у мене *Б*; ийплик ишле-виготовляти пряжу *СЛ*; былтыр ишледик ў торік ми збудували хату *НББ*; ишлеген/ишлед'ен балта хапу артына йатый/туруй робоча сокира лежить за дверима — трудівника не шанують *СБЧ/СМ*; *пор.* шле-

ишлек роботящий, працьовитий, майстерний, досвідчений, діловий *О*; людний [*К*].

ишлеме ручна робота, вишивка, прикраса *О*.

ишлен-робитися, бути зробленим, виробленим, виготовленим *О, Г*.

ишлет-давати роботу, змушувати працьовати, замовляти зробити; ишлеген ишчир дүгүль, ишлеткен ишт'ир працьовитим вважається не той, хто працює, а той, хто дає роботу *СБ*.

ишлеттир-спон. *О, Б, К*.

ишлий див. ишле-

ишляпа капелюх *Б*.

ишмар эт-показувати жестом *Б*; *пор.* ишмар, шымар.

ишсиз без роботи, безробітний *П, О, К*; отруй ишсиз сидить без роботи *П*.

ишсизлик безробіття *О, К*.

ишт-слухати, чути *ВН, СБ, Г*; иштэр эдим я чув був *СБ*; сен айтма — мен иштмейим ти не кажи — я не чутому *СБЧ*; ишт-меди він не чув *П*; иштин маа слухай мене *Г*; *пор.* ишит-, шит-, эшит-.

иштах (-ғы) прагнення, бажання, жадання, апетит, охота *СЛ*; иштах илан өп-палко цілувати [*Г*]; *пор.* ичтах, ыштах.

иштиль-бути почутим *СБ*; иштильген лахырды чутка, чутки, почуті слова *СБЧ*.

иштин-чу́тися, бути почутим *Г*; иштинмай його не чути *Г*.

иштэ ось, от, ну *СБ, СМ, Г, СЛ, СК, [Кб.]*; иштэ алай ось так *СБ*; иштэ, айдан ашайых ну, давайте поімо *СМ*.

ишт'ар фора, поступка [*Г*]; ардымдан т'еленнере вермез эдим ыхрарым, өгүмдэн д'итеннере дэ вермез эдим ишт'арым тим, що були позаду мене, я не давав надії, тим, що попереду, я не давав фори [*Г*]; *пор.* шт'ар.

ишт'ер працьовитий, роботящий, діловий *СБФ*; *пор.* ишкир, ишт'ир, ишчир.

ишт'ерлен-братися до роботи *СБФ*; туварчының хатыны тувар т'ельгендэ ишт'ерлений чередникова жінка стає роботящою, коли худоба йде додому *СБФ*.

ишт'ир працьовита людина, майстер *СБ-К*; ишт'ир бол-ставати працьовитим *СМ*; бек ишт'ир халх дуже працьовиті люди *У*; *пор.* ишкир, ишт'ер, ишчир.

ишт'ирлен- завзято братися до роботи *СБ-К*.

иш-хаш недоладна діяльність, безрезультатна робота *К*; **штэ**, **чох йеримизе**, **бир иши-хашы** — сен дэ алайсы, мен дэ алы-йым, о да алай ама — биший дэ чыхмай наприклад, нас багато — цілий шарварок, і ти бе-

решся, і я беруся, і він береться, але нічого не виходить *К*.

ишчи робітник, працівник.

ишчир ділова людина, майстер *СБ, СГ*; *пор.* ишқир, ишт'ер, ишт'ир.

ишчирлен- ставати працьовитим, завзято братися до роботи *СМ, СГ, СК*.

Й

Йа I 1. 1. *частка ж, же, ну, це; йа* эбет звичайно ж *СМ*; не вар *йа* мында? що ж тут є? *СГ*; не *йа* сен эснейсин? чому це ти позіхаєш? *СГС*; олан, о не *йа* сеэн элине? хлопче, що ж то в тебе в руках? *СК*; сен хач *йашна йа*? скільки ж тобі років? *СК. 2. спол. енкл.* а; не чамур алай эди *йа* о казанок чиндэ? і яке ж ото багно було в тій цеберці? *Г. 3. спол. а;* *йа* нас? а як? *П*; *йа* будур не бир эвал? а це що за пригода? *П*; *йа* ағач борона болмаса, тэк өгүзлер харштырып йүрүй а якщо немає дерев'яної борони, то воли ходять, місять *П*; *йа* не болду? а що сталося? *СМ*; *йа* хайа т'етэйимиз, баба? а куди підемо, тату? *У*; *йа* о наз айтажағым? а як я це скажу? *К*; *йа* урумжаз наздыр? а як це по-урумськи? *К*; *йа* сен? а ти? *СК.*

йа II *вигук о [Г]; йа жұмнедэн азият үч сыфатлы аллах о пресвятий триликий боже [Г].*

йа... *йа розд. спол.* або... або; **мени айтый:** сен *йа* оль, *йа* хаста бол каже на мене: щоб ти помер або щоб ти захворів *П*; **бу йа шейтан**, **йа аллах** це або сатана, або бог *Г*; **йа озен**, **йа дэниз** або річка, або море *СЛ*; **йа пүсүр**, **йа гүзель** ег'иси або погані, або хороші обое *СГ*; **йа хутлурух**, **йа йох** або врятуємося,

або ні *СГ*; **билийсиниз**, мен **йа** Ашых Ғарибе варажахтым, **йа** авғу ичежектим ви знаєте, я або вийшла б за Ашиха Ғариба, або вишила б отруту *СК*.

йа ки спол. або ж *[Г]*; даа холайдыр дэнизин хумуну эсап эйлесин, **йа** ки көкүн йылдызларыны, илле бунун хекметлерини кимсе сөйлөп битирмейе чареси йох значно легше перелічити пісок у морі або порахувати зірки на небі, але його чудеса ніхто не здатен переповісти *[Г]*.

йа ким спол. котрий *[Г]*; **Даниил Бейғамбер** ол бейанеметлиги көстэрен Архангелос Ғавриил иди, **Панайанын** доғмасында **йа ким** **Анна** **йа** мўждэ верен бу иди пророк Даниїл свідчив про архангела Гавриїла, котрий поклонився Анні під час народження Богородиці *[Г]*.

йа т'и спол. або, чи *СБ, Г, СЛ*; **буну чағырыялар дўгүн чалмаа йа т'и бир ший** його кличуть грати весілля чи інші речі *Г*; **арман хадар йер йа т'и бўйүк** місце з тік або й більше *СЛ*; **йа топну тутажахлар**, **йа т'и бизимт'илери йибермежеклер** або м'яча мають любити, або ж наших не пропускати *СМ*.

йа чи або, чи *У*; **йалчи йа чи зенгин** наймит чи багатій *СБ*.